

”Skånska gods och gårdar -att förvalta upp mot tusen trädgårdsår”
Övningsuppgift i kursen Trädgårdsrestaurering 10 p
Kursansvarig: Kjell Lundquist
Kursamansuens: Hanne Hansen
SLU, Alnarp, 2007-05-18

Rosendal

En trädgård i törnrosasömn

En trädgårdshistorisk beskrivning från dåtid till framtid

Rosendal i vårblom (Foto: Sara Andersson 2007)

Förord

”En slumrande skönhet” var de första ord vi fick höra om slottet Rosendal utanför Helsingborg. Det var vid det första lektionstillfället i kursen i Trädgårdsrestaurering, och vi skulle välja ett gods att arbeta med under de närmaste tio veckorna. Då hade ingen oss varit där och faktiskt var det bara en av oss som överhuvudtaget hört talas om det. Vi lockades dock av de där tre orden och nu när vi själva varit där några gånger kan vi inte annat än instämma. Rosendal har en charm som få anläggningar vi besökt ens kommer i närheten av. Det vilar ett mystiskt och romantiskt skimmer över den något luggslitna anläggningen som fler människor borde få chansen att uppleva.

Vi tycker det kan finnas anledning att väcka denna slumrande skönhet till liv, i alla fall vid enstaka arrangemang, eller kanske till och med säsongvis. Ett varsamt arbete med slottets omgivningar, och verksamheter som tar hänsyn till och understryker dess stora kulturhistoriska värden skulle kunna vara till stor glädje både för slottets ägare, för allmänheten, samt för oss trädgårdshistoriskt intresserade.

Vi vill tacka för den hjälpsamhet vi mötts av under arbetet med Rosendal. Särskilt vill vi tacka Gerard Bennet, hans barn Tomas Bennet, Rutger Bennet och Margareta Lilliehöök som delat med sig av sina minnen från Rosendal. Tomas Bennet har dessutom vid flera tillfällen generöst ställt sin tid till förfogande och hjälpt oss att leta fram material i gårdsarkivet vilket varit oss till stor nytta. Tack också till Ingela Eriksson på Lantmäteriverket i Gävle som har ordnat så att vi fått tillstånd att publicera de nutida kartor och flygbilder som används i uppsatsen. Personalen vid Landsarkivet i Lund, Lantmäteriet i Malmö, Skånes Hembygdsförbund i Lund och Länsstyrelsen i Skåne län har varit till stor hjälp vid våra efterforskningar. Tack för tålmodiga svar och hjälp att söka i arkiv. Sist men inte minst riktar vi ett stort tack till våra handledare Kjell Lundquist och Hanne Hansen.

Vi hoppas att denna uppsats kan komma till användning i det framtida arbetet med Rosendal.

Alnarp 2007-05-15

Sara Andersson, Johanna Ericson, Linda Högberg, Emma Johansson och Boel Persson

Sammanfattning

Rosendals historia tar sin början år 1615, då länsmannen Bille lät anlägga godset i den vattenrika omgivningen. Slottet bestod endast av en flygel som tillsammans med ekonomilängorna omslöt en stor borggård och omgavs av en bred vallgrav som tjänade som försvar mot fiender. Under 1600-talet fanns antagligen ingen växtlighet i slottets omgivningar eftersom dessa skulle tjäna som skydd för fiender. Det fanns dock en trädgård med åtta regelbundna kvarter och ett litet lusthus norr om slottet.

Under 1700-talet inrymde anläggningen enligt en samtida källa bl.a. fruktträd i kvarter, häckar och en parterr samt alléer, plantager, skogslundar och en vacker humlegård. Under mitten av 1700-talet skedde stora förändringar i anläggningen inspirerade av barocken. Till slottet adderades den östra flygeln med sitt torn. De centralaxlar i form av blandalléer som idag delvis återfinns i anläggningen tillkom också under 1700-talet. Även den så kallade Mossgången tillkom troligtvis under denna tid, liksom den klippta lövgången/bersån av lind och avenbok. Större delen av bersån finns kvar än idag, dock något förvuxen. Av Mossgången återstår idag bara enstaka gamla träd och flera stora stubbar. Den Västra trädgården som troligtvis tillkom under 1700-talet var indelad i fyra kvarter. Under 1700-talet förändrades troligtvis kvartersindelningen i den Norra Trädgården till tolv kvarter och så såg det sedan ut en bit in på 1900-talet.

Under 1700-talet och 1800-talets början var Lunden en ängsmark bevuxen med ekar. Parken med det slingrande gångsystemet inom Lunden torde ha tillkommit någon gång mellan 1820-1852. Även den Västra trädgården fick under 1800-talet, i tidens anda, mer böljande former. Borggården verkar ha sett ungefär likadan ut genom tiderna. Den på 1800-talet anlagda buxbomslabyrinten stod kvar i det sydvästra hörnet av Norra trädgården till 1960-talet då parken omdanades. Norra och östra vallgraven dikades troligen ut i slutet av 1800-talet.

I enlighet med tidens ideal var Rosendal under 1900-talets början en nyttoträdgård och liksom under föregående århundrade inramad av häckar. Häcken längs Norra trädgården bestående av avenbok har idag förvuxit sig till ett grönskande lövvalv. Den fruktodling i Norra trädgården, som vi i dag ser spår av i form av enstaka äppelträd, kom till under 2:a världskriget. Det fanns dock fruktträd långt tidigare. I Västra trädgården finns ett stort rhododendronbuskage som bör ha tillkommit någon gång på 1920-talet. I övrigt har stora förändringar genomförts och bara fragment av den äldre anläggningen finns kvar. Av växthuset som stod vid trädgårdsmästarbostaden finns bara fundamentet kvar.

Under 1960- och 1970-talet skedde en rad förändringar under H. Steen Christensens ledning. Branten mot den torrlagda norra vallgraven planades ut, och bäcken fick en mer slingrande form, vilket bidrar till det romantiska uttrycket i dagens anläggning. Bron över bäcken och de idag delvis överväxta trapporna tillkom under denna tid liksom sockertoppsgranarna och rhododendrodalen. Med tiden blev det för dyrt och tidskrävande att klippa gräset i den norra delen, vilket gjorde att får fick ta över grässkötseln. Dessa bidrar till den tämligen idylliska stämningen.

Den södra allén som i början av 1900-talet delvis bestod av fyra trädrader består idag bara av två. I denna har man återplanterat träd, vilket gör den mer homogen än den norra som bara delvis är bevarad.

Lunden är idag en vacker betesmark, glest bevuxen med framförallt stora ekar. Området splittrades dock beklagligt nog av motorvägsbygget på 1970-talet. Hela Lundens skötsel styrs idag av ett naturvårdsavtal och stora delar av den klassas som nyckebiotoper som har särskilt höga naturvärden. Parken som ursprungligen är en del av Lunden karakteriseras idag främst av högvuxna bokar och sly. Här finns även några träd som inte hör hemma i den naturlika skogsmiljön, nämligen tall, lärkträd och jättethujor, vilket vittnar om att området varit en romantisk 1800-tals park.

Med utgångspunkt i den historiska dokumentationen och inventeringen av dagens växtmaterial i Rosendals anläggningar har vi analyserat anläggningens värden i flera avseenden. Sammanfattningsvis anser vi att alléerna och Lunden är väldigt värdefulla både estetiskt, biologiskt och historiskt i och med de mycket gamla stora träden. Lunden och Parken anser vi även har ett stort anekdotvärde med alla de berättelser som är knutna till dessa områden. Norra trädgården menar vi har ett stort skönhetsvärde och Bersån och Mossgången har ett särskilt stort historiskt värde då de troligen härstammar ända från 1700-talets anläggning. Den Västra trädgården har ett stort socialt värde, eftersom den används i privata sammanhang. Borggården tycker vi framförallt har ett stort historiskt värde i och med att dess ursprungliga utseende i stort sett är bevarat från 1600-talet. De kvarvarande delarna av själva vallgraven från 1600-talet har ett stort historiskt värde. I området kring vallgraven anser vi att de gamla ekarna som även de kan vara ända från 1600-talet är särskilt värdefulla. Parterren menar vi har ett speciellt värde, då 1960-talets historia är som mest synlig och bevarad just här.

Rosendal byggnadsminnesförklarades år 2005. Med detta i åtanke har vi utarbetat en översiktlig bevarandestrategi för Rosendals trädgårdsanläggningar och omgivning där vi anser att ett varsamt bevarande med restaurerande insatser bör tillämpas på anläggningen i stort, men att även punktvisa rekonstruktioner kan bli aktuella i mindre delar av anläggningen i framtiden. Slottet skulle i framtiden kunna bredda sin funktion och öppnas upp mer för allmänheten med spökvandringar, marknader, teaterföreställningar och caféverksamhet som exempel på nya verksamheter. För att bevara det omgivande landskapets och trädgårdsanläggningarnas värden förespråkar vi en kontinuerlig förnyring och återplantering av utgånget och döende växtmaterial i samtliga delar av anläggningen. Vi framhåller bl.a. vikten av fortsatt bete både i det omgivande landskapet, Lunden, Norra trädgården och Gamla dammen.

Innehållsförteckning

Förord

Sammanfattning

1. Inledning	8
1.1 Bakgrund.....	8
1.2 Mål och syfte.....	10
1.3 Några aktuella frågeställningar.....	11
1.4 Material och metod.....	11
1.5 Avgränsningar.....	11
2. Rosendals historia mellan åren 1615 och 2007	12
2.1 Översiktlig historik.....	12
2.2 Ägarlängd.....	13
2.3 Anläggningen under 1600-talet.....	15
2.3.1. Omgivande landskap inklusive alléerna.....	16
2.3.2. Lunden.....	16
2.3.3. Norra trädgården och Gamla dammen.....	16
2.3.4. Västra trädgården.....	17
2.3.5. Borggården och vallgraven.....	17
2.4 Anläggningen under 1700-talet.....	17
2.4.1. Omgivande landskap inklusive alléerna.....	17
2.4.2. Lunden.....	18
2.4.3. Norra trädgården och Gamla dammen.....	19
2.4.4. Västra trädgården.....	20
2.4.5. Borggården och vallgraven.....	21
2.5 Anläggningen under 1800-talet.....	21
2.5.1. Omgivande landskap inklusive alléerna.....	22
2.5.2. Lunden.....	23
2.5.3. Parken.....	23
2.5.4. Norra trädgården och Gamla dammen.....	24
2.5.5. Västra trädgården.....	25
2.5.6. Borggården.....	25
2.5.7. Vallgraven och dess närmaste omgivning.....	26
2.6 Anläggningen under 1900-talets första hälft.....	26
2.6.1. Omgivande landskap inklusive alléerna.....	26
2.6.2. Lunden.....	26
2.6.3. Parken.....	27
2.6.4. Norra trädgården och Gamla dammen.....	27
2.6.5. Västra trädgården.....	30
2.6.6. Borggården.....	32
2.6.7. Parterren och området kring vallgraven.....	32

2.6.8. Förändringar på Rosendal under 1900-talets andra hälft.....	33
3. Inventering av slottsträdgården och omgivande landskap.....	39
3.1 Beskrivning av områdena.....	39
3.1.1. Omgivande landskap inklusive alléerna.....	39
3.1.2. Lunden.....	40
3.1.3. Parken.....	41
3.1.4. Norra trädgården	41
3.1.5. Gamla dammen.....	42
3.1.6. Västra trädgården.....	42
3.1.7. Borggården.....	43
3.1.8. Området kring vallgraven.....	43
3.1.9. Inventeringskarta -norra delen.....	45
3.1.10. Inventeringskarta -södra delen.....	47
4. Värdeanalys.....	49
4.1. Omgivande landskap inklusive alléerna.....	50
4.2. Lunden.....	50
4.3. Parken.....	51
4.4. Norra trädgården	51
4.5. Gamla dammen.....	52
4.6. Västra trädgården.....	52
4.7. Borggården.....	53
4.8. Parterren och området kring vallgraven.....	54
5. Bevarandestrategi och åtgärdsförslag.....	56
5.1 Att bevara, restaurera eller rekonstruera.....	56
5.2 Vilken tidsepok är dominant/viktigast.....	56
5.3 Funktionen.....	57
5.4 Åtgärdsförslag.....	58
5.4.1. Omgivande landskap inklusive alléerna.....	58
5.4.2. Lunden.....	58
5.4.3. Parken.....	59
5.4.4. Norra trädgården	59
5.4.5. Gamla dammen.....	60
5.4.6. Västra trädgården.....	60
5.4.7. Borggården.....	60
5.4.8. Parterren och området kring vallgraven.....	60
Avslutande reflektioner.....	62
Källor och litteratur.....	63
Bilaga 1: Florensdokumentet	
Bilaga 2: Växtlista	
Bilaga 3: Klercks karta	
Bilaga 4: Genomgången material	

1. Inledning

1.1 Bakgrund

I kursen Trädgårdsrestaurering LP0366 vid SLU i Alnarp behandlas problematiken kring det som ibland brukar betecknas "Det gröna kulturarvet" och som kortfattat kan beskrivas som det arv vi har runtomkring oss i form av trädgårdar, parker och landskap. I denna kurs ligger fokus på de två första delarna, historiska trädgårdar och parker, men dessa delar sätts även in i ett större landskapligt sammanhang.

Vad kan vi bevara och vårda? Varför? Hur ska vi göra det? Frågorna som behandlats under föreläsningar och litteraturseminarier är många. Utgångspunkten har hela tiden varit att vi är ålagda att arbeta i enlighet med Florensdokumentet från 1982 (se Bilaga 1), där det fastslås att en historisk park eller trädgård är en arkitektonisk och hortikulturell komposition av allmänt intresse med hänsyn till dess historiska eller konstnärliga värden och att den därför är att betrakta som ett minnesmärke¹. En grundlig och vetenskaplig dokumentation måste därför föregå varje form av åtgärd.

Möjligheten att skydda och bevara trädgårdar och parker har under de senaste åren ökat. Dels finns det ovan nämnda Florensdokumentet som anger riktlinjer för arbetet med historiska parker och trädgårdar och dels har vi vår svenska lagstiftning som stadgar att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö och att ansvaret för detta delas av oss alla². 1989 trädde lagen om kulturminnen i kraft. I denna har bestämmelserna om byggnadsminnen utvidgats till att omfatta parker, trädgårdar och andra anläggningar³:

"En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen. *Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde.*"⁴ (vår kursivering)

Tidigare kunde parker och trädgårdar enbart ges ett skydd om de utgjorde ett med en byggnad sammanhängande område, men den nya lagen ger en möjlighet att formellt skydda "självständiga" parker. Dessutom kan den förhoppningsvis bidra till en ökad medvetenhet om övriga parkers egenvärde och behovet av insatser för vård och bevarande av dessa.⁵

Som en del i kursen Trädgårdsrestaurering, parallellt med andra moment, ingår detta grupparbete där vi försöker tillämpa det vi har lärt oss och diskuterat kring. Varje grupp arbetar med varsitt skånkt gods och dess anläggningar. Vi är fem stycken som haft förmånen att få arbeta med Rosendal, ett välbevarat renässansslott, som ligger i slättlandskapet utanför Helsingborg, i Kropps socken (se bild 1 och 2). På gården bor familjen Bennet som driver ett modernt lantbruk med bl.a. mjölkproduktion.

1 *Florensdokumentet*, [i översättning av Johansson, 1996, sid. 8].

2 *Sveriges rikes lag, 2003*, KML 1988:950, 1 kap. 1§.

3 Nyström Kronberg, 1996, sid. 6.

4 *Sveriges rikes lag, 2003*, KML 1988:950, 3 kap. 1§.

5 Nyström Kronberg, 1996, sid. 6.

Bild 1: Karta som visar Rosendals läge i nordvästra Skåne. Pilen markerar Rosendal. (Översiktskartan, © Lantmäteriverket Gävle 2008. Medgivande I 2008/0612.)

Bild 2: Flygbilden visar Rosendals godslandskap på den skånska slätten. Cirkeln markerar godset Rosendal. (Ortofoto, © Lantmäteriverket Gävle 2008. Medgivande I 2008/0612.)

Bild 3: Det byggnadsminnesmärkta skyddsområdet markeras av den på bilden streckade linjen. (Ur: Länsstyrelsen, 2005-02-28.)

Rosendal är sedan år 2005 byggnadsminnesförklarat av Länsstyrelsen i Skåne län⁶ (se bild 3). I slutsatsen till underlaget för byggnadsminnesförklaringen uppges slottsmiljön med sin välbevarade renässansarkitektur ha stort kulturhistoriskt värde tillsammans med övriga byggnader, vallgravar, trädgård och park. Man anser att de enskilda delarna skapar en målerisk, enhetlig och sammanhållande miljö och detta var anledningen till att Stadsantikvariska avdelningen, Kultur Malmö, förordade att Rosendal skulle erhålla det skydd som en byggnadsminnesförklaring innebär.⁷

I skyddsbestämmelserna till Länsstyrelsens beslut tas inte bara byggnaderna upp, utan man kan även läsa att: ”Kullerstensbelagd gårdsplan får inte förändras. Vallgrav samt omkringliggande trädgård får till sin sträckning, karaktär och utformning inte förändras.”⁸ Detta poängteras än en gång i texten: ”Skyddsområdet får inte ytterligare bebyggas eller på annat sätt väsentligt förändras. Skyddsområdet skall vårdas och skötas så att det bibehåller sin karaktär av slottsanläggning med tillhörande vallgrav, trädgård samt ekonomibygnader.”⁹

I kommentarerna till skyddsbestämmelserna skriver man att intentionen är att anläggningen ska bibehålla sin ursprunglighet för framtiden, samt att Rosendal med omgivande landskap utgör riksintresse för kulturmiljövården och därigenom skall hanteras så att dess kulturhistoriska värde inte försvinner.¹⁰

I underlaget för byggnadsminnesförklaringen och beslutet tas utöver detta inte mycket upp om slottets omgivning, förutom att man nämner att man anser att parken och trädgården har behållit mycket av sin ursprungliga karaktär¹¹. Därför ser vi som vår uppgift att på ett vetenskapligt sätt försöka ta reda på vad som egentligen är ursprungligt av det man idag kan se i Rosendals närmaste omgivning, samt att försöka utreda vari det kulturhistoriska värdet som nämns består och hur man utifrån detta kan arbeta vidare med bevarandet av Rosendal med omgivning.

1.2 Mål och syfte

Målet med uppsatsen är att dokumentera Rosendals slottsträdgård, ur ett dåtida, nutida och framtida perspektiv. Denna dokumentation ska sedan ligga till grund för upprättandet av ett koncept för den framtida vården och skötseln samt det långsiktiga bevarandet. Betoningen ligger på anläggningens park och trädgård, men även det omgivande landskapet behandlas översiktligt.

Syftet med arbetet är att vi ska få insyn i och förståelse för vad trädgårdsrestaurering är och kan innebära, samt att få praktisk träning i de moment som ingår i ett restaureringsarbete i en historisk anläggning. Arbetet i grupp ska uppmuntra till ideologiska funderingar och målsättningsdiskussioner. I arbetet tränas även växlingen mellan att se detaljer och att använda sig av övergripande principer och kompromisserna där emellan.

⁶ Länsstyrelsen i Skåne län, Beslut 2005-02-28, sid. 1.

⁷ Stadsantikvariska avdelningen, Kultur Malmö, 2004-04-20, sid. 13.

⁸ Länsstyrelsen i Skåne län, Beslut 2005-02-28, sid. 1f.

⁹ ibid.

¹⁰ ibid.

¹¹ Stadsantikvariska avdelningen, Kultur Malmö, 2004-04-20, sid. 13.

1.3 Några aktuella frågeställningar

- När anlades anläggningen och dess trädgårdar och av vem?
- Hur har trädgårdarna förändrats genom tiderna?
- Varför har trädgårdarna förändrats?
- Vilka växter har funnits och finns där idag?
- Hur kan anläggningen utvecklas i framtiden och hur kan den användas?

1.4 Material och metod

För att få en så heltäckande bild som möjligt av trädgårdsanläggningen vid Rosendal har vi använt oss av ett flertal olika typer av källor. Vi har letat i olika arkiv, såsom godsarkivet vid Landsarkivet i Lund, Lantmäteriet i Malmö, Rosendals eget gårdsarkiv liksom Skånes hembygdsförbunds arkiv. Här har vi hittat fotografier, kartor, planer, kassaböcker och mycket annat som blivit små men viktiga bitar i det stora pusslet. Vi har sökt igenom en stor mängd litteratur, dels för att få uppgifter om Rosendal men även för att få uppgifter om tidstypiskt växtmaterial, konsthistoriska stilar, samt liknande anläggningar från samma tidsperiod. Vi har även använt oss av muntliga källor. Nuvarande ägare friherre Gerard Bennet och sonen Tomas Bennet har generöst ställt sin tid till förfogande för intervjuer samt hjälpt oss att leta fram material i gårdens arkiv. Även Tomas Bennets syskon, Rutger Bennet och Margareta Lilliehöök har vänligt ställt upp och per telefon och e-mail berättat om sina barndomsminnen från Rosendal.

Kunskap om dagens situation har vi dels fått genom dessa intervjuer, men även genom att vistas i slottets omgivning vid flera tillfällen. Vi har aktivt under fältarbetet, inventerat växtmaterialet, men även suttit stilla under de blommande äppelträd och bara insupit atmosfären. Det senare kan vara nog så viktigt för att kunna göra en bedömning av platsens värden. Det insamlade materialet har sedan analyserats och jämt inventeringen lagt grunden för vår värdeanalys, bevarandestrategi och åtgärdsförslag.

1.5 Avgränsningar

Eftersom tiden har varit begränsad och vi hittat mycket material här i Skåne så har vi valt att avstå från att söka material i Stockholm och Köpenhamn. Inte heller microkort av husförhörlängder etc har sökts igenom. Vi har koncentrerat oss på parken och trädgårdarna närmast slottet, men vi har även jobbat med det omgivande landskapet och då i synnerhet alléerna och Lunden. Och då under perioden från när det nuvarande slottet byggdes, år 1615 fram till idag, år 2007.

Inventeringen av växtmaterialet genomfördes under en kort period i maj varför det är troligt att vi missat en del intressanta växter som blommar tidigare eller senare under växtsäsongen.

Det finns mycket mer vi skulle vilja ta reda på, t.ex. när det gäller Rosendals trädgårdsmästare och deras gärningar. Det skulle vara värdefullt att hitta anteckningar rörande växterna vid Rosendal, eftersom just denna information saknats i det material som vi har hittat.

Vi har fått berättat för oss att det bodde en mycket trädgårdsintresserad kvinna på slottet under 1900-talets första årtionden, nämligen Friherrinnan Wilhelmina Bennet, och vi hoppades på att hitta dagboksanteckningar och/eller brev från hennes tid. Några sådana hittade vi dock inte och mycket spännande material kan alltså finnas kvar för framtida forskning.

2. Rosendals historia mellan åren 1615-2007

2.1 Översiktlig historik

Över den gamla inkörsporten på Rosendal finns en inskription som lyder; ”Anno 1615 den 1 may blef Rosen dall begynt att böggis aff her Anders Bille”. Den nämnde Anders Bille var en dansk adelsman, tillhörande en av den danska adelns mest betydande ätter och själv en betydelsefull person i Skåne under denna tid. Det kan till exempel nämnas att han från 1610 och två decennier framåt var länsman på Hälsingborgs slott.¹² Rosendals jordinnehav byggde han upp genom att sälja sin fädernegård Råbelöv utanför Kristianstad och för pengarna köpa upp strögods i Kropps socken utanför Helsingborg¹³. Mellan 1612 till 1622 gjorde Bille sina uppköp, vilka kan studeras i köpebrev som finns bevarade i Rosendals godsarkiv¹⁴. Redan 1615 ansåg han sig dock uppenbarligen ha tillräckligt med jord för att kunna påbörja byggandet av slottet.

Rosendal är ett välbevarat renässansslott som liksom många andra skånska slott byggdes under dansktidens slut, det vill säga under 1500- och 1600-talen. Godsets tillkomst kan förklaras genom att kronan under reformationen konfiskerade de katolska kyrkliga godsens för att sedan byta eller sälja dem till adliga ägare som gynnades starkt av tidens politik genom att de fick tillgång till rikets topppositioner. Som länsman kunde Anders Bille föra en framgångsrik godsbildning för egen del och göra stora ekonomiska vinster.¹⁵

Om Rosendals förste ägare, Anders Bille, berättas mindre smickrande historier, med små variationer men med ett genomgående tema. Bille framställs som en grym och hänsynslös man och tillika kvinnokarl.¹⁶ Sägneras exakta innehåll och spekulationer kring deras eventuella sanningshalt är inte ett ämne för denna uppsats, men eftersom de bidrar till den känsla av spänning och romantik som vilar kring slottet är de värda att nämnas, liksom att det troligen ligger mycket i den tanke som dagens ägare Gerard Bennet för fram; nämligen att det låg i svenskarnas intresse att framställa de tidigare danska härskarna som hårdföra och känslolokalla¹⁷. Enligt traditionen ska namnet Rosendal minna om Billes trolovade av ätten Rosencrantz¹⁸. Stämmer detta måste ju bilden i alla fall kompletteras med att Bille hade någon slags romantisk sida. Enligt Susanne Orwar i hennes C-uppsats *Rosendal – En byggnadshistorisk undersökning* bör dock denna teori om namnet omprövas, då platsen enligt henne ska finnas omnämnd som Rosendal redan på 1400-talet¹⁹.

Rosendal har på ett eller annat sätt gått i släkten från 1600-talets början och fram till idag, se även ägarlängden på sid. 13. Då och då har man dock gift sig till ett annat efternamn. Idag heter ägarfamiljen Bennet och en viktig tidpunkt i slottets översiktliga historia är när den första personen med detta efternamn skrevs som ägare till Rosendal. Efter att Jacob Wilhelm Bennet tog över som ägare efter sin mor Magdalena Eleonora Barnekow 1757 genomfördes nämligen stora förändringar, både vad gäller byggnaderna och deras omgivning.

De största händelserna i Rosendals historia hänger alltså samman med ovan nämnda två män. Än idag ser nämligen Rosendal i stora drag ut som på Rålamb's akvarell från 1700-talets senare hälft (se bild 11).

12 Kjellberg, 1966, sid. 211.

13 Hahr, 1909, sid. 192.

14 Kjellberg, 1966, sid. 211.

15 Skansjö, 1997, sid. 158ff.

16 Kuylenstierna – Wenster, 1931, sid.60-77 [Går även att läsa om i; Hansén, 1948; Hofberg, 1882].

17 Intervju med Gerard Bennet, 2007-04-18.

18 Kjellberg, 1966, sid. 213; Åström 1948, sid. 77.

19 Orwar, 1993, sid.46-47.

Det som tillkommit är främst ekonomibyggnader och silos utanför vallgraven sydöst om slottet. När det gäller omgivningarna och trädgård känns dock bara delar igen.

Billehuset (se bild 4) är den äldsta nu kvarvarande byggnaden på Rosendal och är troligen uppfört som bostadshus någon gång på 1500-talet. Huset är i rött tegel och gråsten och fick vid en ombyggnation till magasin på 1600- eller 1700-talet en tredje våning samt förändrade fönster, dörrar och en enklare takstolskonstruktion. Det var troligen även då som tegeltaket byttes ut till ett halmtak.²⁰

Huset står strax nordöst om den idag utplanade vallgraven i den Norra trädgården precis på kanten till den idag utdikade Gamla dammen och renoverades år 2004 (se bild 1 och 5)²¹.

Bild 4: Det vackra Billehuset.
(Foto: Sara Andersson 2007.)

2.2 Ägarlängd

1615: Anders Steensen Bille (f. 1580 d. 1633).

1633: Hans bror: Claus Steensen Bille till Vanås (f. 1574 d. 1646), gift med: Ingeborg Nielsdatter Parsberg.

1655: Deras dotter: Regitze Bille (f. 1609 d. 1672), gift med: Stalder Kaas (d. 1656), barnlösa.

1666: Hennes systers sonson: Kjell Christoffer Barnekow (d. 1700), gift med Margareta von Ascheberg (f. 1671 d. 1753).

1700: Änkan Margareta von Ascheberg.

1753: Deras dotter: Magdalena Eleonora Barnekow (f. 1698 d. 1755), gift med: Wilhelm Bennet (f. 1680 d. 1740).

1757: Deras son: Jacob Wilhelm Bennet (f. 1718 d. 1792), gift med: Margareta Lovisa Barnekow (f. 1728 d. 1786).

1792: Deras son: Wilhelm Rutger Bennet (f. 1759 d. 1815), gift med: Elisabet Wilhelmina von Otter (f. 1767 d. 1849).

1815: Änkan Elisabet Wilhelmina von Otter.

1849: Hennes sterbhus som förvaltas av alla kvarlevande syskonen: Rutger Bennet, Kjell Bennet, Wilhelm Bennet, Tage Bennet, Christian Bennet, Adolf Bennet och Margaretha Lovisa Bennet.

1862: Gården löses ut av Adolf Bennet (f. 1808 d. 1901), gift med: Jacobina Gustava Charlotta von Essen (f. 1816 d. 1909).

1901: Deras dotter: Vilhelmina Gustava Sofia Bennet (f. 1853 d. 1919), gift med: Carl Wilhelm Bennet (f. 1839 d. 1910).

1910: Änkan Vilhelmina Gustava Sofia Bennet.

1919: Deras son: Henrik Adolf Bennet (f. 1879 d. 1946), ogift.

1941: Hans brorson: Carl Wilhelm Gerard Stanislaw Bennet (f. 1919), gift med: Ellen Kristina Elisabet Richert (f. 1919 d. 2006).

2006: Deras barn: Margareta Lilliehöök (f. 1942), Tomas Bennet (f. 1945), Rutger Bennet (f. 1951), Johan Bennet (f. 1954).²²

²⁰ Länsstyrelsen i Skåne län, Beslut 2005-02-28, sid. 4.

²¹ ibid.

²² Orwar, 1993; intervju Thomas Bennet maj 2007; Richardt, Ljunggren, 1853.

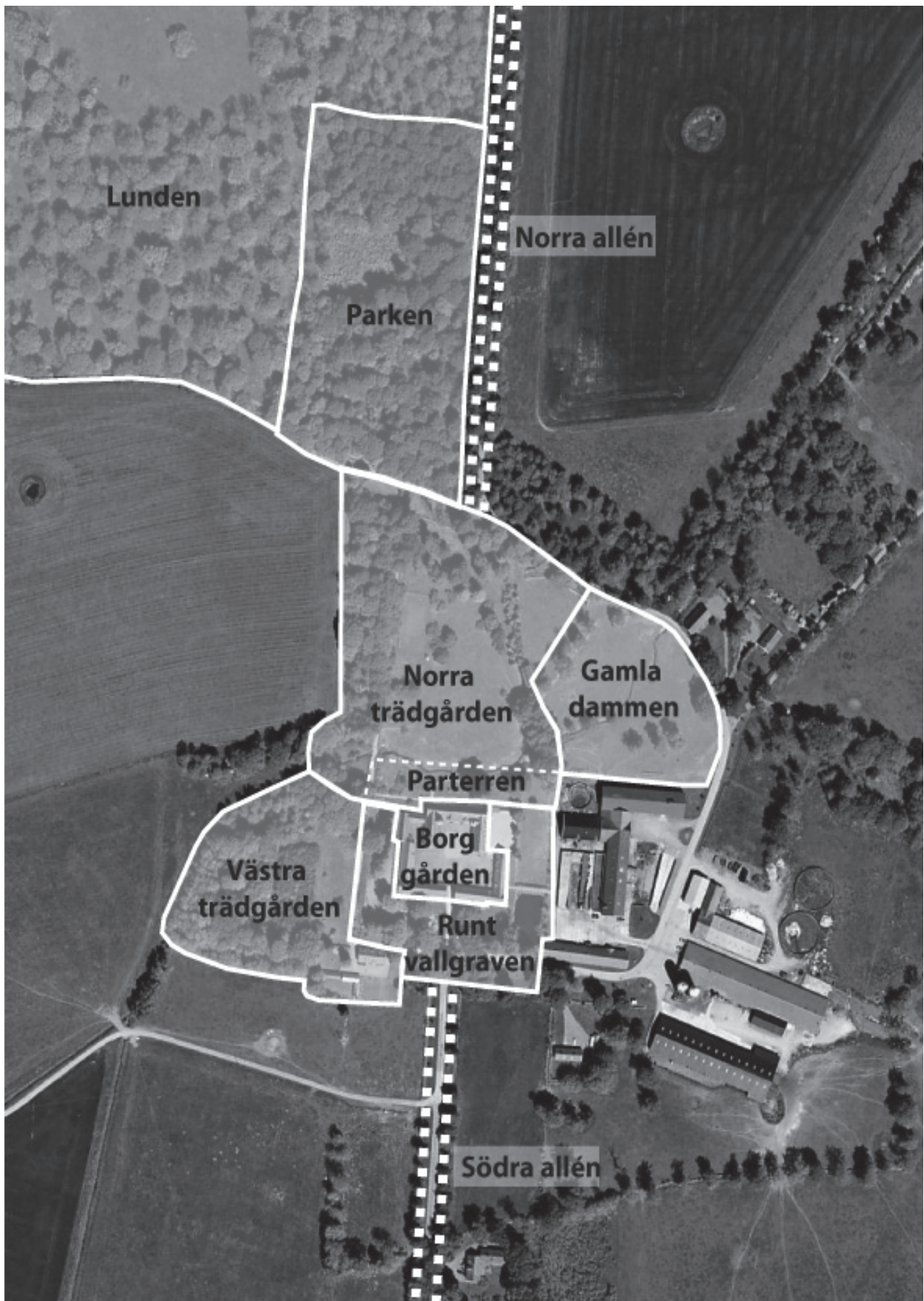

Bild 5: Karta som visar den indelning i områden som vi har gjort för att underlätta arbetet med anläggningen. (Ortofoto, © Lantmäteriverket Gävle 2008. Medgivande I 2008/0612.)

2.3 Anläggningen under 1600-talet

När det gäller att använda planer, kartor och avbildningar som källor måste man vara medveten om att tillförlitligheten varierar beroende på när och i vilket syfte de gjordes. Den främsta källan vi har från detta århundrade är en bild i Burman-Fischers prospektverk från omkring år 1680 (se bild 6). Denna bild går troligen att lita på vad gäller byggnaderna, men det går inte att med säkerhet säga att avbildningen av omgivningen och trädgården har lika stor tillförlitlighet då huvudsyftet var att avbilda slottet²³. På bilden ser man att själva slottet bestod av två envåningslängor i vinkel och där dessa längor möttes fanns ett torn med en renässansspira. Ekonomibygnaderna låg som ett trelängat komplex strax söder om corps de logiet och allt omsluts av en bred vallgrav. Över östra sidans vallgrav låg en vindbrygga till inkörsporten, och det är över denna som det finns en inskription som talar om att Anders Bille började bygga slottet år 1615²⁴.

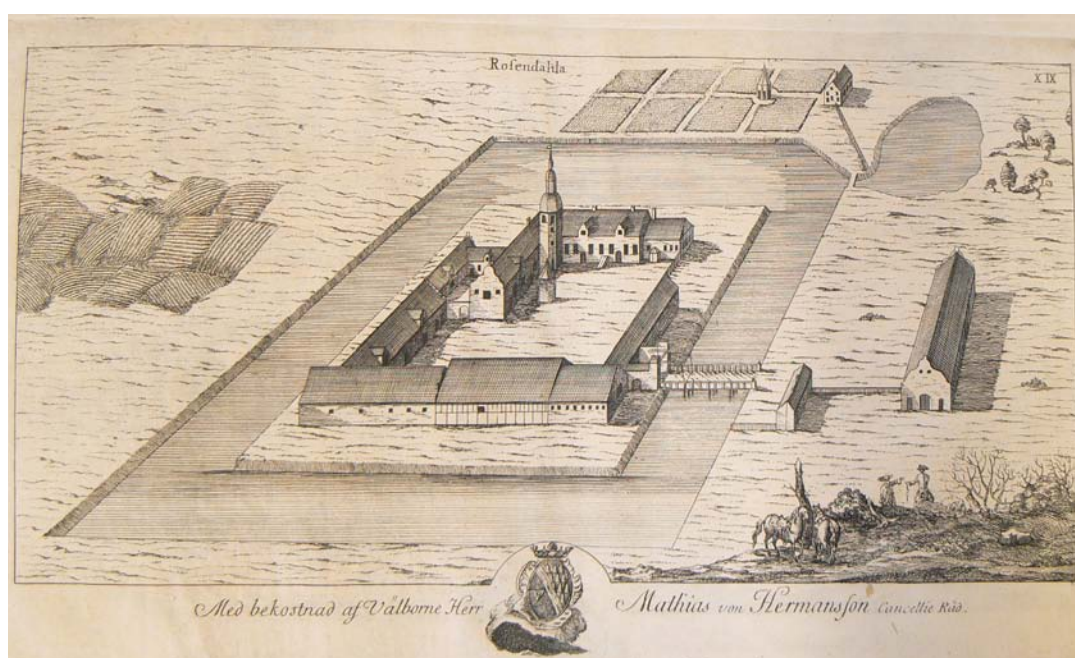

Bild 6: Burman - Fischers prospekt från 1680-talet. (Ur: Burman - Fischer, 1756)

Med stor sannolikhet såg slottet ut som på Burman-Fischers prospekt redan när det byggdes. Rosendal klarade sig nämligen till skillnad från många andra skånska gårdar oskadat ifrån kriget år 1678²⁵. Slottet är av renässansstil och man kan se att en viss grad av symmetri har eftersträvat, men någon mittaxel som blir så viktigt längre fram under barocken finns inte.

Termen renässans härstammar från franskans renaissance vilket betyder pånyttfödelse och innebar en tid med pånyttfödelse av de antika idealen och idéerna, en tid då harmoniska jämviktsideal skulle uppnås, bl.a. med "gyllene snittet" ett förverkligande av den dolda geometrin som fanns i naturen.²⁶

Slottet är nätt och elegant och vid första anblicken kan det verka som om estetiken var viktigare än tryggheten och möjligheten till försvar vid byggandet. Man kan t.ex. inte se några skottgluggar. Skenet bedrar dock eftersom man idag bara kan se delar av det raffinerade försvarssystem som en gång fanns.

23 Lundquist, Kjell, muntligt, april 2007.

24 Kjellberg, 1966, sid. 212.

25 Kjellberg, 1966, sid. 211.

26 ibid.

Rosendal är beläget i en vattenrik trakt där vattnet till vallgravarna och dammarna runt slottet leddes genom rör av borrade bokstammar. Upp till en halv mil bort hämtade man vatten från bäckar och vattensamlingar. Tillflödet kunde däckas upp med luckor och vid fara för angrepp kunde ett 3000 alnar brett bälte runt hela gården sättas under vatten.²⁷ Angrepp från fiender lyckades Rosendal dock slippa och vattensamlingarna hade nog sin största nytta som fiskevatten. Som Gillberg uttrycker det år 1765 fanns där ”[...]nödtorftigt fiske af Rudor, karpp, fiäddor och abborrar uti 16 st dammar[...].”²⁸

Möjligen är Rosendals uppdränningssystem ovanligt avancerat, men valet av byggnadsplats är typisk för ungrenässansen. Under denna tid följde man fortfarande på slättlandet ofta äldre (medeltida) sed att anlägga gården i närheten av kärr och åar vilkas lopp reglerades så att byggnaden kom att ligga på en av vatten omfluten holme. Ibland omgavs ladugården av en särskild vattengrav, i andra fall inrymdes den på samma holme som slottet. Vid Rosendal låg flertalet av ekonomibyggnaderna innanför samma vallgrav som mangårdsbyggnaden. Holmarna förenades traditionellt med varandra och med land genom vindbryggor.²⁹

2.3.1 Omgivande landskap inklusive alléerna

Vad gäller slottets omgivning visar Burman-Fischers prospekt (se bild 6) väldigt lite vegetation med bara en liten trädunge öster om dammen. Enligt Upmark skulle en högstammig skog i en sådan gårds närhet kunna lämna skydd åt en anfallande fiende, och därför reste sig borgen ”stum och allvarlig i en flack och kal omgifning”³⁰. Att det på Burman-Fischers plansch bara syns några enstaka träd kan förstås bero på att huvudsyftet var att återge själva slottet och inte dess omgivning, men det kan kanske ändå stämma att det inte fanns någon, eller i alla fall väldigt lite skog runt Rosendal under 1600-talet om man betänker att det rent försvarsmässigt var säkrare utan skymmande vegetation.

2.3.2 Lunden

Lunden ligger utanför det område som syns på Burmans avbildning, därför är det svårt att säga något om vad som fanns här vid denna tid. De ekar som står här idag är dock stora och flera av dem skulle mycket väl kunna vara över 300 år och härstamma från 1600-talet.

2.3.3 Norra trädgården och Gamla dammen

Burmans avbildning av gården visar att en trädgårdsanläggning fanns norr om slottet. Den var uppdelad i åtta regelbundna strikta kvarter med en mittgång som utgick från Billehuset. Kanske fanns det ytterligare kvarter i norr som inte återgetts på Burmans avbildning. I korsningen mellan de östligaste kvarteren kan man se ett lusthus med spetsigt tak. Intressant att notera är att Rosendal tillsammans med Hjularöd är de enda två slott där lusthus finns med på Burman-Fischers avbildningar³¹. Sydöst om Billehuset i anslutning till vallgraven låg en damm.³²

I en av Godsarkivets *Räkenskaper av skilda slag 1668-1681* har vi funnit uppgifter om både humle och malt³³. Humlen kan vi anta hör samman med humlegården som nämns på kartor från 1700-talet.

27 Hahr, 1909, sid 192; Kjellberg, 1966, sid. 212.

28 Gillberg, 1765.

29 Upmark, 1896, sid. 50.

30 Upmark, 1896, sid. 50.

31 Schwerin, 1935, sid. 158.

32 Burman-Fischer, 1756.

33 Landsarkivet i Lund (LLA), Rosendals Godsarkiv, akt. B6:1. Räkenskaper av skilda slag 1668-1681.

2.3.4 Västra trädgården

Burman-Fischers prospektverk visar ingen trädgårdsanläggning på denna sida slottet. Däremot kan man se små fårade rutor som skulle kunna tolkas som åkerlappar.

2.3.5 Borggården och vallgraven

Prospektet visar att bostadshuset och ekonomilängor omslöt en stor borggård som på alla sidor omgavs av en vallgrav. Enligt Svenska trädgårdskonsten fanns det dessutom en mindre köksträdgård inne på borggården³⁴, vilket vi dock inte funnit några belägg för. Gården kunde på denna tid enbart nås genom en vindbrygga över den östra vallgraven.

2.4 Anläggningen under 1700-talet

I mitten på 1700-talet när friherre Jacob Wilhelm Bennet tog över gården gjorde han en del arkitektoniska förändringar. En inskription ovanför slottets huvudingång lyder ”Detta Hus, Uppbyggt af Anders Bille 1615, Förnyadt af Jacob Wilhelm Bennet, blive Lyckans Ärans Dygdens och Bennetars Boning i Evärdeliga tider”. J.W. Bennet adderade en östra flygel på slottet samt ett torn i vinkeln mellan den nya flygeln och huvudbyggnaden. Han gjorde även en ny entré till slottet rakt söderifrån där han också anlade en allé längs hela den södra infartsvägen (se bild 7 & 8). Allén fick sedan fortsätta i en mittaxel genom trädgården på den norra sidan av slottet.³⁵ Troligen var han inspirerad av barockens stilideal med en sträng symmetri där byggnaderna och trädgården skulle utgöra en ouplöslig enhet med oändliga perspektiv, en tydlig centralaxel och axlar som skulle följa raka linjer utifrån huvudbyggnaden.³⁶

En värdefull 1700-tals källa är Gillbergs resebeskrivning av Rosendal. Vid en översättning av den något svårlästa gammalsvenska texten kan man bland annat utläsa att huvudbyggnaden hade två flyglar som var en våning höga och hade två torn. Borggården var innesluten av en djup vallgrav. Utanför denna låg två stora trädgårdar som beskrivs som väl och sirligt anlagda och inrättade med fruktträd i kvarter, häckar och en parterr, samt ett vackert grundmurat lusthus. I texten nämns även alléer, plantager, skogslundar och en vacker humlegård.³⁷

Vi har hittat flera olika källor i form av kartor och avbildningar som är gjorda under slutet av 1700-talet. Det är svårt att veta vilka som är mest tillförlitliga då vi inte är säkra på i vilket syfte de är gjorda. Intressant är t.ex. att jämföra Barnekows skiss och plan där skissen antagligen är gjord på plats och planen är renritad vid ett senare tillfälle. Ska man tro mest på skissen där delar av trädgården verkar saknas eller på planen där allt är väldigt symmetriskt och verkar tillrättalagt?

2.4.1 Omgivande landskap inklusive alléerna

På två tidiga kartor av lantmätare Hans Christopher Klerck från år 1766-68 och år 1776 (se bild 7 och 8) syns endast den södra allén, men på en skiss och plan av Barnekow från år 1768 (se bild 9 och 10) och på en karta av lantmätare Lagerström från år 1792-93 (se bild 12) finns dessutom en allé österut

34 Anjou, Dahl, 1931.

35 Kjellberg, 1966, sid. 212.

36 *Nationalencyklopedin* uppslagsord: Barockträdgård.

37 Gillberg, 1765, sid. 246.

Bild 7: Klercks skifteskarta från 1766-68 som visar ombyggnationen som genomfördes under 1700-talet under Jacob Wilhelm Bennets ledning. (Ur: Rosendals gårdsarkiv, Klerck, 1766-68.)

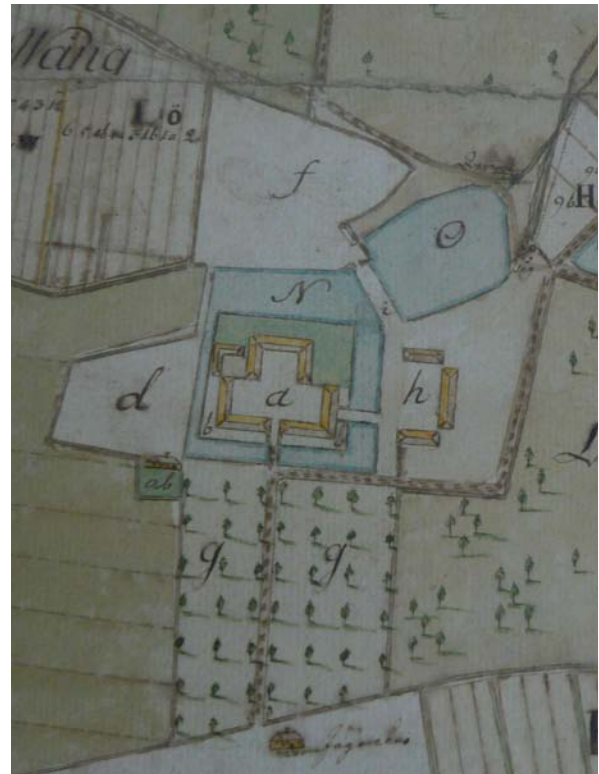

Bild 8: Klercks skifteskarta från 1776. (Ur: Rosendals gårdsarkiv, Klerck, 1776.)

från södra entrén och runt gården. På en akvarell ur Rålambska samlingen, troligen från 1780-talet, (se bild 11) finns även en allé norrut som en förlängning av den södra allén. På Klercks två kartor samt på Barnekows skiss finns områdena på båda sidorna om den södra allén utmärkta. Dessa benämns av Klerck som *Plantagen* och beskrivs som ”En plan med allahanda trån uti linjer öfversatt”³⁸.

Trädalléerna skulle fungera som en länk till det avlägsna och parken skulle öppnas mot horisonten. De markerade godsets betydelse och ingick som en del i trädgårdsanläggningen. Att ordna naturen genom sträng symmetri ut i landskapet genom tuktade alléer kunde vara ett sätt att symbolisera makt.³⁹

De gamla alléträd som ännu står kvar kan mycket väl vara originalalléer från 1700-talet. Träden är av skiftande arter och det kan mycket väl vara så att det redan från början var en blandallé med variation både vad gäller arter och avstånd. Blandallén är inte så ovanlig som man kan tro. Plantskoleväxter var inte så vanliga på denna tid och de var dessutom dyra. Därför hämtade man istället ofta träden från omgivande marker och allén blev en blandning av de naturligt växande träden i trakten⁴⁰.

2.4.2 Lunden

På Klercks karta är det trädbevuxna området nordväst om gården utmärkt och benämns som Lunden. I den tillhörande beskrivningen kan man med viss möda uttyda att den består av Eke och Lundskog.⁴¹

38 Lantmäteriet i Malmö, akt 12-kro-18.

39 Dunér, 2004, sid. 96ff.

40 Pålstam, 1996, sid. 17.

41 Lantmäteriet i Malmö, akt 12-kro-18.

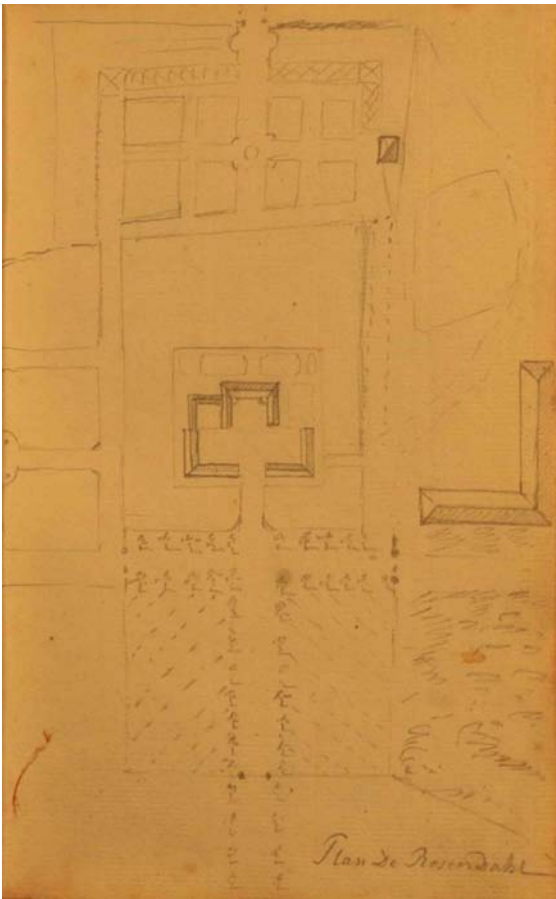

Bild 9: Barnekows skiss över Rosendals trädgård från 1768. (Foto: Kathleen Mühlen, Landsarkivet Lund. Original i Skabersjös godsarkiv, Barnekows skissbok, 1768.)

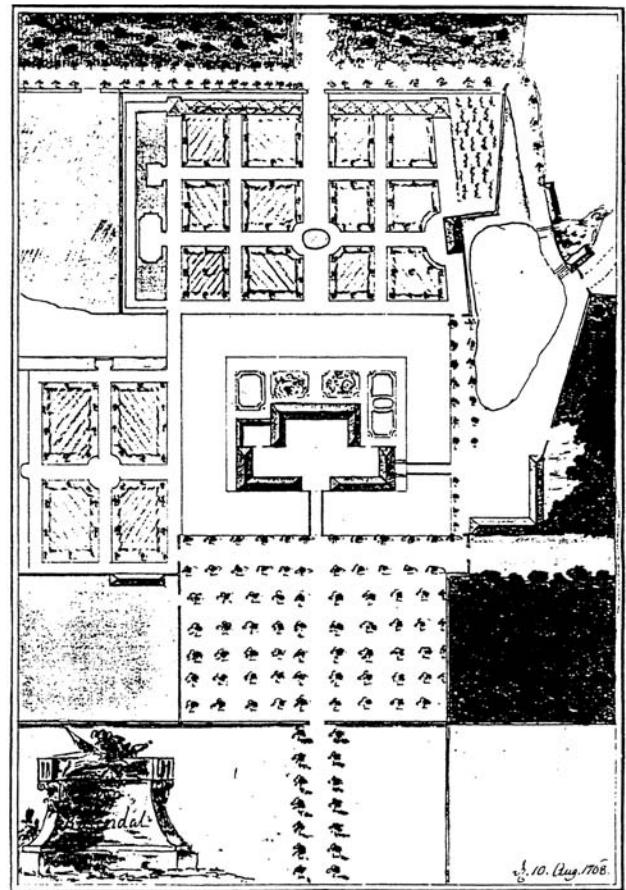

Bild 10: Barnekows plan från 1768, renritad. (Ur: Rosendals gårdsarkiv, i uppsats av Orwar, 1993, sid. 51. [Originalen finns på Uppsala UB i resedagbok av de Geer].)

2.4.3

Norra trädgården och Gamla dammen.

På Barnekows skiss från år 1768 (se bild 9) finns åtta kvarter utritade i Norra trädgården. Där syns även lövgången, på den tiden kallad bersån, som sträcker sig norrut från Billehuset, samt i vinkel med bersån västerut en allé som senare kom att kallas *Mossgången*. På renritningen har kvarteren blivit tolv, samma antal som på Klercks karta från år 1766-68, men kvarteren är inte placerade i samma mönster på de båda kartorna. Om det var åtta eller tolv kvarter, är något som kanske kunde bli föremål för en arkeologisk undersökning, för att avgöra vilken källa som går att lita på.

Bild 11: Akvarell över Rosendals sätesgård från slutet av 1700-talet ur Rålambska samlingen. (Ur: Rosendals gårdsarkiv, i Orwar, 1993, sid. 54.)

I beskrivningen till Klercks karta benämns delen *Nya trädgården med humlegården*. Gillberg nämner att det fanns plantager, alléer, häckar, en parterr och fruktträd i kvarter. På Klercks karta från år 1776 benämns området också *Nya trädgården med humlegården* men har varken utritade kvarter eller träd. På Lagerströms karta från år 1792-93 har området schematiskt ritade träd i rader med benämningen *Trädgården*. På Rålamb's akvarell syns ett fåtal kvarter med träd i den norra trädgården.

Man kan fråga sig hur noggrant Klercks skifteskartor anger trädgårdens detaljer, men eftersom hans kvartersindelning av Norra trädgården stämmer med den uppmätning som görs under 1900-talets början så skulle man kunna tro att denna är tillförlitligare än Barnekows ritningar. Eftersom Klercks kartor är lantmäterikartor så borde de vara väl uppmätta och därmed sanningsenliga när det gäller trädgårdens form och vägarnas placering. De stämmer även bra överens med dagens kartor när det gäller de stora strukturerna. Å andra sidan stämmer Barnekows bilder bättre med Burmans 1600-tals avbildning med fyra kvarter i bredd. Vi misstänker att hans renritade plan är mer av en försköning av verkligheten eller en förslagsritning än en sanningsenlig uppmätningsskarta. Ritningarnas kvartersindelning motsäger alltså varandra och slutsatsen blir att det med största sannolikhet fanns någon form av kvartersindelning i Norra trädgården som troligen gjordes om i samband med de stora omändringarna vid mitten av 1700-talet (se sid 37)⁴². Kanske är enda sättet att få reda på kvarterens verkliga utbredning att göra en arkeologisk utgrävning?

På Klercks kartor kan man inte se någon egentlig mittaxel, men på Barnekows skiss och plan samt på Rålamb's akvarell kan man se en tydlig mittaxel från huvudbyggnaden med en rak gång igenom Norra trädgården övergående i en allé rakt norrut. Klercks kartor benämner ett område precis norr om slottet innanför vallgraven som *Parterren*, men inga detaljer finns utritade på vare sig Klercks, Rålamb's eller Lagerströms kartor. Däremot finns det på Barnekows skiss rutor eller kvarter mellan slottet och vallgraven på den norra sidan. Vi har dock inte funnit några mer detaljerade uppgifter om vilka växter som använts och eller hur de anordnats (se sid. 37).

2.4.4 Västra trädgården

Västra trädgården kan bara anas som trädbevuxen på akvarellen ur Rålamb'ska samlingen (se bild 11), medan den liksom Norra trädgården har schematiskt utritade träd tillsammans med texten *Trädgården* på Lagerströms karta. På Klercks karta från år 1768 finns området utsatt, men utan utritade detaljer. På Barnekows skiss från samma år finns däremot två större kvarter utritade och på hans renritade version (se bild 10) syns fyra kvarter, vilket gör att man kan anta att någon form av kvartersindelning fanns. Om kvarteren var fyra kan vi dock inte vara säkra på och vad som fanns i dem kan vi bara spekulera i.

Då Västra trädgården inte finns med på Burmans bild från 1680-talet, men benämns som *Gamla Trädgården* på

Bild 12: Lagerströms karta från 1792-93. (Ur: Rosendals gårdsarkiv, Lagerström, 1792-93.)

42 Kjellberg, 1966, sid. 212.

Klercks karta från år 1766-68 kan man förmoda att den tillkom någon gång under 1600-talets sista år eller under 1700-talets första hälft. I Svenska trädgårdskonsten ifrågasätter dock Anjou att Västra trädgården skulle kunna ha uppkommit så sent som på mitten av 1700-talet, eftersom anläggningens drag är typiska för en renässansanläggning och inte hör till mitten och slutet av 1700-talet.⁴³

2.4.5 Borggården och vallgraven

När det gäller borggården har vi inte hittat några särskilda uppgifter om varken om innehåll eller användning. På kartorna och ritningarna återges området utan någon särskild formgivning och saknar växtlighet, det är dock mycket möjligt att det funnits en del vegetation, t.ex. spaljerade träd som fanns där under åtminstone 1900-talets början. I beskrivningen till Klercks karta kan vi dock utläsa att det söder om slottet innanför vallgraven fanns en plan med svin- och hönsgräddor.

2.5 Anläggningen under 1800-talet

Under 1800-talets början var trädgårdsodlingen i Sverige något som framförallt bedrevs vid herrgårdar, av de där arbetande skickliga trädgårdsmästarna. De hade praktiskt lärt sig yrket och utbildade i sin tur trädgårdselever. Eleverna vidareutvecklade sin kunskap genom att arbeta vid flera olika herrgårdar och genom studieresor till utlandet.⁴⁴

Under 1800-talet hettade trädgårdsmästaren vid Rosendal år 1814 Wittgren och år 1862 arbetade Dahlström på godset⁴⁵. Dahlström hade till sin hjälp två trädgårdsdrängar, eller trädgårdselever, vid namn Westberg och Fredrick. År 1855 hade trädgårdsmästaren en årslön på 150 Rd.⁴⁶ Bouppteckningen efter Wilhelm Rutger Bennet år 1816 ger noggrann information om vilka redskap trädgårdsmästaren och hans medhjälpare hade tillgång till och vilka övriga ting som fanns i trädgården. Här kan man bland annat läsa att det fanns 7 Spader, 9 Skoffeljern, 3 Skofflar, 3 Grepar, 2 Julbårar, 1 Bärbår, 42 Blomsterkrukor af Ler och 6 Trädgårdsbänkar.⁴⁷ Godset hade även en särskild trädgårdshäst, som troligtvis jobbade med att kratta trädgårdens gångar och transportera dess frukter, som liksom blommor och grönsaker var en rikemansvara under 1800-talet.⁴⁸ I gårdens räkenskaper anges uppgifter för gårdens olika konton, däribland trädgården, vilket redovisar att trädgården år 1867 lämnat 888,14 kr och år 1874 1477,50 kr eller Rd.⁴⁹ I Rosendals kassaböcker står beklagligt nog inget rörande vilket växtmaterial som köpts in och därmed tillkommit under 1800-talet.

Under senare delen av 1800-talet ökade det allmänna trädgårdsintresset, vilket trädgårdsföreningarna runt om i landet, Hushållningssällskapet, liksom de många trädgårdspublikationer som utkom under denna tid bidrog till.⁵⁰ Hushållningssällskapets information var inriktad på att sprida kunskap om beredningsmetoder. De uppmuntrade till humleodlingar och bidrag lämnades till fruktträd⁵¹. Kanske var Rosendals fruktträdsodling, som åtminstone fanns under 1900-talets början, något som förverkligats genom bidrag av Hushållningssällskapet.

43 Anjou, Dahl, 1931, sid 20.

44 Tidningen Halland, *Hallands trädgårdsförening 1872-1937 En minnesskrift*, 1937.

45 LLA, Rosendals godsarkiv, Akt A2:3, Gæld och skuld i Bouppteckningen efter Friherre Wilhelm Bennet.

46 LLA, Akt J1:1, Diverse ekonomiska handlingar tillhörande Adolf Bennet.

47 LLA, Rosendals godsarkiv, Akt A2:3, Laga Bouppteckning på Qvarlåtenskapen efter den 13de November förledit år afledne man, Majoren och Riddaren af Kongliga Wasaorden Högwålborne Friherre Herr Wilhelm Bennet, år 1816.

48 LLA, Rosendals godsarkiv, Akt B6:2, Karta och spannemåls special maj 1862; Flinck, 1996, sid 157.

49 LLA, Rosendals godsarkiv, Akt B6:2, Sammandrag av kapitalkontot m.fl ekonomiska tablåer 1858-1876:

LLA, Rosendals godsarkiv, Akt B6:2, Sammandrag av kapitalkontot m.fl ekonomiska tablåer 1858-1876.

50 Nolin, 1999, sid. 80f.

51 Flinck, 1996, sid. 157.

Eftersom en stor del av medlemmarna i Hushållningssällskapet bestod av just herrgårdsägare var kanske även Rosendals ägare under denna tid medlemmar. G. Bennet har under 1900-talet varit medlem och kanske är detta en tradition som gått i familjen. Något som kan vara föremål för vidare forskning. I arkivmaterial har vi även hittat att Adolf Bennet var kallad som ledamot till Skånska trädgårdsföreningen år 1876⁵², därmed torde Rosendal tagit del av de rådande stilidealerna.

2.5.1 Omgivande landskap inklusive alléerna

År 1853 skrevs följande om Rosendal i *Skånska herregårdar* ”Trädgården, liggande utom kanalen, omsluter gården på tre sidor, den har stora och vackra bersåer [...] Norr om trädgården vidtager parken. Höga vackra alléer föra på två sidor till gården.”⁵³

Den Skånska rekognoseringskartan från år 1812-1820 (se bild 13) visar tydligt Rosendals alléer och mittaxel från 1700-talet som strålar ut från slottet mot norr och söder. Mot norr skär den genom Norra trädgården, bildar Parkens östra gräns och fortsätter ut i landskapet. Även utefter Billevägen, gränsen mellan Norra trädgården och Lunden, syns trädrader, liksom vid trädgårdens södra och östra gränser. Åtminstone delvis syns trädrader norr om trädgården och troligtvis även mot väster (se sid. 37). Kartan visar att ett område öster om borggården liksom Lunden i norr var bevuxen av lövträd. Det behöver dock beaktas att den Skånska rekognoseringskartan gjordes i militärt syfte och att den därför torde vara tillförlitlig gällande landskapets topografi, vegetation och vattendrag medan trädgårdarnas utformning troligen är mer schablonmässigt utritade.

Ur en beskrivning av Rosendals gods, odaterad men troligen från 1800-talet, går det att läsa att gården vid denna tid hade 278 tunnland åkermark under bruk och ängar som avkastade omkring 700 lass hö årligen. Betesmark fanns till 18-20 ungdjur, 12-14 hästar och 70 får. Här anges även att det fanns högskog av bok och ek, både surskog och högskog på Väla och Björka ägor samt ungdjur av bok och furu. Skogen användes till slöjdvirke och byggnadstimmer och speciellt bok, björk och al användes till 'eldebrand', vilket troligen betyder brännved. Vasatorp, som då tillhörde Rosendal, ansågs vara "i synnerhet lämpelig till skogsplantering". Vidare fanns en väderkvarn, en vattenkvarn samt en sågkvarn på gården. Även fisket i gårdens dammar nämns i texten, men ansågs vara av ringa betydelse. Vad gäller jordbruket så bestod gårdens utsäde av bl.a. råg, korn, havre, potatis och ärtor och husdjuren bestod av 50 hästar, 140 nötkreatur, 70 får och ett obestämt antal svin.⁵⁴ Sammantaget visar denna beskrivning att gården var stor med mycket kreatur och att skogen antagligen var en mycket värdefull resurs.

2.5.2 Lunden

Ur en kontobok från mitten av 1800-talet kan man se att Lunden gav mycket hö, varför man kan dra slutsatsen att det inte var frågan om någon egentlig skog utan snarare en trädbevuxen ängsmark.⁵⁵ Fram till de stora omvälvningarna i det svenska jordbruket under 1800-talet fanns det väldigt mycket ängsmark i vårt land. Under 1900-talet har ängarna till stor del försvunnit till förmån för åkrar och betesmarker.

52 LLA, Rosendals godsarkiv, Akt H:1, Handlingar av skiftande slag 1781-2002.

53 Richardt, Ljunggren, 1853.

54 LLA, Vasatorps godsarkiv, F8:1, Odaterade anteckningar om Rosendal av Otto Bennet.

55 LLA, Rosendals godsarkiv, Akt B6:2, Sammandrag av kapitalkontot m.fl. ekonomiska tablåer 1858-76.

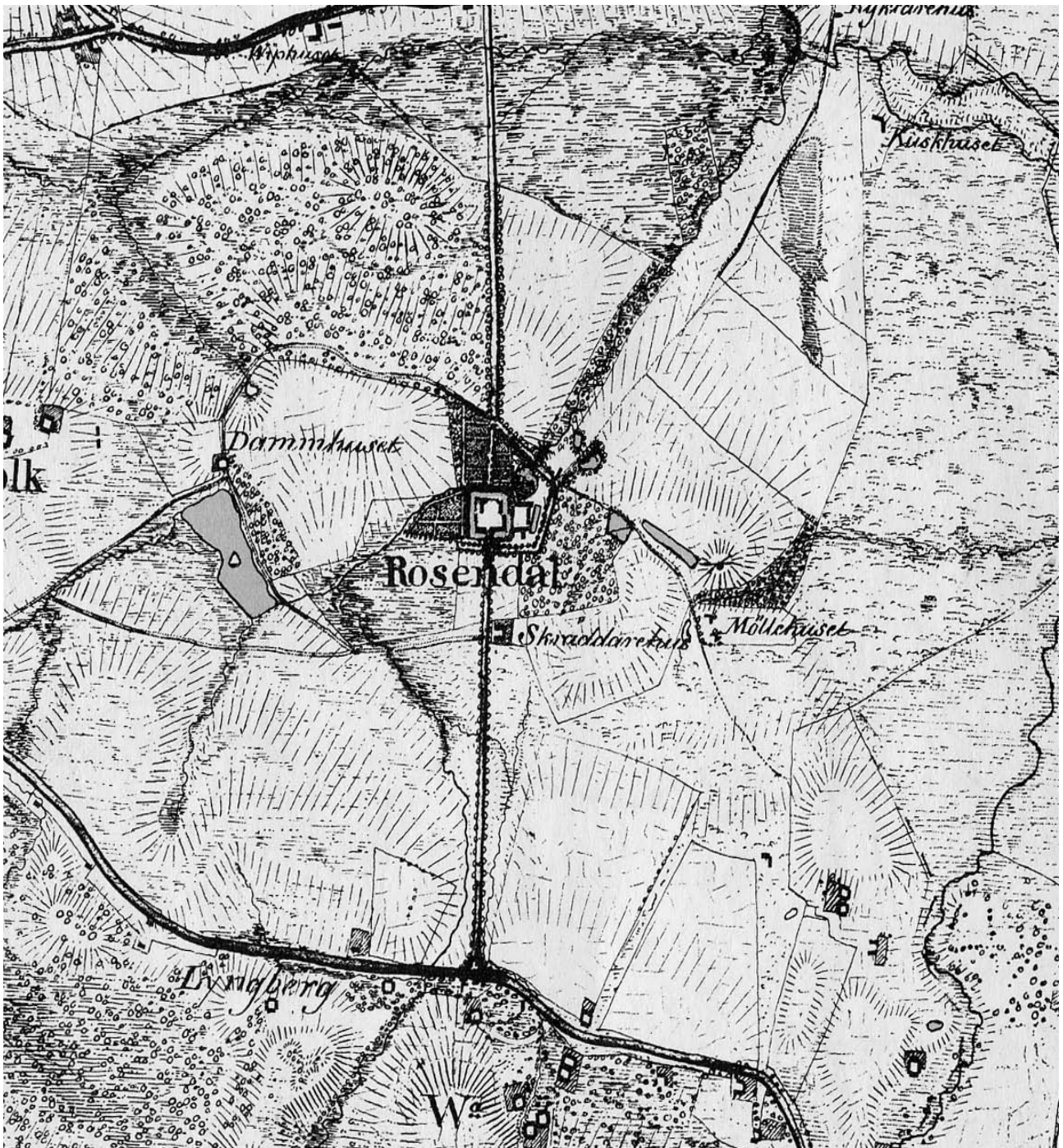

Bild 13: Rosendal under 1800-talets början. (Ur: Fältmättningsbrigaden, Skånska rekognoseringskartan 1812-1820)

2.5.3 Parken

Ingen av 1700-talets kartor påvisar en park norr om Billevägen, inte heller Skånska rekognoseringskartan från 1812-20 visar denna, men på Falkmans karta från år 1850-52 (se bild 14) finns Parken utsatt. Parken med dess slingrande gångsystem måste alltså ha tillkommit någon gång mellan år 1820 och år 1852. I Parken fanns förutom gamla ekar och avenbokar även yngre bestånd av lind, björk, vanlig gran, hästkastanj och bokar som på några ställen planterade i täta cirklar⁵⁶. Dessa cirklar var förmodligen avsedda som bersåer, något som var vanligt i 1800-talets parker under denna tid.

⁵⁶ Anjou, Dahl, 1931, sid. 20-21.

Enligt beskrivningen till Falkmans karta (bild 14) bestod Rosendal av följande områden, år 1851-1852:

Nr. och beskrivning som återges areal (troligen tunnland).
på Falkmans karta

459. Borgen med graf deromkring	3.21
460. Ladugården med wattningsplan	1.18
462. Plan söder om Borgen	0.78
463. Dito söder om ladugården	1.4
464. Plan båda sidor vägen i allén	0.305
465. Mölledammen	1.24
467. Klöfverlycka öster om allén	2.82
468. Dito väster om dito	1.26
469. Alléhus eller Ladufogdens Hustomt med lycka	0.24
470. Smedens Hustomt med lycka	0.25
507. Park vid Lunden	1.245
508. Lunden, Högländare delen	75.27 ⁵⁷

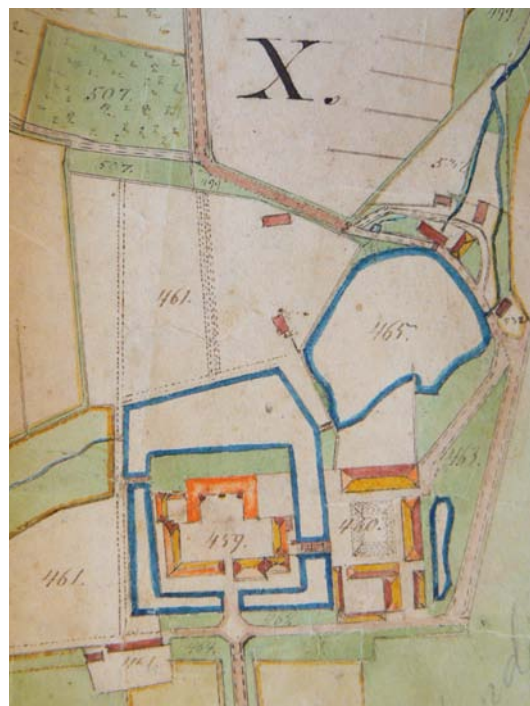

Bild 14: Falkmans karta.
(Ur: Lantmäteriet i Malmö, 1862)

2.5.4 Norra trädgården och Gamla dammen

Enligt Skånska rekognoseringskartan var Norra trädgården under början av 1800-talet indelad i nio kvarter, medan de flesta källorna från 1600- och 1700-talen påvisar 12 kvarter (se sid. 37). Det är osäkert hur schablonartat man utritade trädgårdens kvarter på olika kartor och därför svårt att säga vilka som visade verkligheten. Mit-taxeln syns tydligt på både Skånska rekognoseringskartan (se bild 13) och Falkmans karta (se bild 14). I ett av kvarteren anlades under 1800-talet en labyrint av låga buxbomshäckar⁵⁸ (se bild 18, sid 28) Vad gäller dammen nordöst om slottet (Gamla dammen) så finns den kvar under hela 1800-talet. På en lavering av Carl Stefan Bennet från 1829 (se bild 15) syns ytterligare en damm, nordväst om slottet. På bilden syns dessutom bl.a. betande kor, höga träd och klätterväxter på slottets fasad.

Bild 15: Denna målning av Rosendal från 1829, är en av få bilder som gått att finna som visar 1800-talets anläggning.
(Ur: Rosendals slottsarkiv, hovmålare Carl Stefan Bennet)

Trädgården beskrivs mycket översiktligt i en text ur arkiven på följande sätt; ”stor och Vidsträckt med utmärckt goda Frugträd och buskar. Odlingstillfällen gifves i ymnig mängd på Fäläderna tillhöriga de gårdens närmaste belägna byar[...]den mäst utsökta jordmån, även som att aldrig bränning å vind varit förestagen”⁵⁹.

57 Lantmäteriet i Malmö, akt 12-kro-29.

58 Anjou, Dahl, 1931, sid. 20-21.

59 LLA, Vasatorps godsarkiv, F8:1, Odaterade anteckningar om Rosendal av Otto Bennet.

Detta ger en vag bild av en stor trädgård och odlingsområden med goda förutsättningar, men i övrigt ges ingen information om vilka växter som odlades, annat än de fruktträd och buskar som stod i kvarteren.

2.5.5 Västra trädgården

Skånska rekognoseringskartan (bild 13) visar att Västra trädgården var indelad i fyra kvarter under 1800-talets början, precis som på den renritade versionen av Barnekows skiss från 1700-talet. I *Svenska Trädgårdskonsten* från 1931 står det dock att den Västra trädgården var ”ursprungligen indelad i sex rektangulära kvarter”⁶⁰. Mest troligt är det att den Västra trädgården var indelad i fyra kvarter då vi funnit att alla detaljerade kartor fram tills nu visar fyra tydliga kvarter. Kvarteren var enligt Skånska rekognoseringskartan omgivna av trädrader (se sid 37).

I *Svenska trädgårdskonsten* år 1931 skrivs följande om den Västra trädgården; ”Den har nu ett ore-gelbundet buktande vägnät...”⁶¹. Detta tyder på att trädgården fått mer slingrande former och fått mer drag av en slags romantisk landskapspark någon gång efter år 1820. Detta var en tid då gångarna utgjorde en viktig del av parken. Man skulle vandra på de slingrande gångarna, förbi parkens olika element och vyer, och successivt upptäcka parken⁶².

Västra trädgården var troligtvis redan på 1800-talet omgiven av de avenbokshäckar som finns dodo-kumenterade vid 1900-talets början. Häckarna gjorde på tre ställen rätvinkliga utvickningar vilka var avsedda för intima sittplatser och trädgårdsskulpturer. År 1931 beskrivs även en anmärkningsvärt stor poppel som kan ha blivit planterad under 1800-talet.⁶³ Denna poppel stod kvar tills för några år sedan, då blixten slog ner och den fattade eld.

Bild 16: Richardts teckning av Rosendal från 1853. På bilden visas borggården och det liv som då försiggick där. (Ur: Skånska herregårdar, Richardt, 1853)

2.5.6 Borggården

Borggården såg troligen likadan ut på 1800-talet som under tidigare århundraden med kacklande höns, stalldrängar, pigor som hänger tvätt etc (se bild 16). Kanske växte redan då den murgröna och de klångrosor och uppspaljéerade fruktträd som syns på bilder från 1900-talets början, men vilket åtminstone inte Richardts målning från 1853 återger.

60 Anjou, Dahl, 1931, sid. 20.

61 ibid.

62 Nolin, 1999, sid. 107.

63 Anjou, Dahl, 1931, sid. 20-21.

2.5.7 Vallgraven och dess närmaste omgivning

Norra och östra vallgraven dikades troligen ut under detta århundrandet, en tid då stora dikningsföretag genomfördes. Hela vallgraven finns dock med på Falkmans karta, varför man kan anta att utdikningen skedde under 1800-talets senare hälft.

2.6 Anläggningen under 1900-talet

Vid sekelskiftet 1900 var en av de mest nyskapande idéerna inom trädgårdskonst och arkitektur tanken om att det praktiska var vackert⁶⁴. Idealet blev den lantliga trädgården och exotiska växter ersattes med tåliga perenner och nyttoväxter⁶⁵. Odlingspropagandan var ett led i att göra Sverige självförsörjande och myndigheterna propagerade som mest energiskt mellan åren 1890-1920⁶⁶. Trädgården till nytta förespråkades och få sidor ägnades åt prydnadsväxter i den tidens trädgårdsböcker, istället propagerades det för att fruktträd och bärbuskar skulle odlas, främst svarta vinbär och krusbär, blommor kunde arrangeras tillsammans med grönsaker och trädgården borde inramas av en häck.⁶⁷

Stycket ovan stämmer väl överens med den bild vi fått av Rosendals trädgård vid sekelskiftet, med dess frukt- och bärodlingar tillsammans med blommor och inramande häckar (se bild 18). Rosendals slottsträdgård var alltså en anläggning av sin tids ideal. Det verkar som att släkten Bennet låg i framkant vad gäller utvecklingen av jordbruket och trädgårdsodlingen. I Rosendals arkiv har vi hittat ett anförande från 1915-1916 av Carl Bennet där man kan läsa om betydelsen av jordens beskaffenhet, valet av sorter samt att han förespråkar en ökad odling av nyttoväxter i trädgården⁶⁸. Carl Bennet bodde på Vasatorp men hade troligen tät kontakt med Rosendal både på grund av att gårdarna under lång tid hört samman och för de starka släktbanden. Han verkar ha varit något av en auktoritet som blev ombedd att ge expertutlåtanden rörande jordbruk, hästavel, växtförädling etc.

2.6.1 Omgivande landskap inklusive alléerna

Södra allén var ännu 1931 ståtlig med 4 rader⁶⁹, men den yttre raden vid stenvallen har troligen ersatts av nya bokar någon gång kring 40-talet och sedermera tagits bort. Rutger Bennet berättade att på 1950- och 60-talen bestod både norra och södra allén av blandade trädslag, men mest av ek. Den norra delen av den norra allén växte dåligt p.g.a. det öppna utsatta läget.⁷⁰ Ett flygfoto från 1939 visar den lummiga vegetationen runt slottsanläggningen och delar av alléerna (se bild 17).

2.6.2 Lunden

Rutger Bennet har berättat att det fanns två öppna platser i Lunden som kallades stora och lilla festplatsen. Dit kom folk och festade ibland. 1956 minns han särskilt att man anordnade hästhoppningstävlingar på den stora öppna ytan. I vanliga fall gick betesdjur i lugn och ro i Lunden.⁷¹

Margareta Lilliehöök berättade om en stor ek som stod mitt i en stor öppen yta i Lunden. Där lekte man ofta, hade picknick och åkte dit på skolans friluftsdagar. Tyvärr förstördes mycket av den härliga atmosfären när motorvägen anlades under 70-talet.⁷²

64 Jonstoj, 2000, sid. 174.

65 Nolin, 1999, sid. 108, 113, 153.

66 <http://www.hallahus.se/stilhistoria/garden.htm> (2007-04-22).

67 Dunér, 2004, sid. 77.

68 LLA, Vasatorps godsarkiv, F 8:1, Utkast till föredrag och artiklar om jordbruk, hästavel, fåravel etc. 1915-1916

69 Anjou, Dahl, 1931, sid. 19.

70 Telefonintervju med R. Bennet 2007-05-09.

71 ibid.

72 Telefonintervju med M. Lilliehöök 2007-05-09.

2.6.3 Parken

I början av 1900-talet såg Parken troligen fortfarande ut som den gjorde i slutet av 1800-talet, med slingrande gångar och bokcirklar⁷³. 1931 var vegetationen tät p.g.a. av lönnslly⁷⁴. Idag är det svårt att se var gångarna gått, men åtminstone en av bokcirkelarna och delar av gångsystemet fanns kvar in på 50-talet. Tomas Bennet har berättat för oss att han brukade rida i Parken när han var barn och hans bror R. Bennet berättade om sina minnen av Parken, bl.a. minns han att där växte bok, lärk och tall och att det var populärt att rista in namn och meddelanden i stammarna i bokcirkeln.⁷⁵

2.6.4 Norra trädgården och Gamla dammen.

På uppmätningen från 1920 i *Svenska Trädgårdskonsten* (se bild 18) ser man att Norra trädgården vid denna tid var indelad i 12 raka trädkantade kvarter. Denna indelning finns det idag få spår efter. Den på 1800-talet anlagda buxbomslabyrinten stod år 1920 kvar i det sydvästra hörnet. Kvarteren upptogs i övrigt av köksväxtodling, bärbuskodling, fruktträd m.m.⁷⁶

Bersån av lind och avenbok (se bild 19) som sträckte sig norrut från Billehuset redan på 1700-talet finns också med på uppmätningen, om bersån skrivs det att den beskars på 5 m höjd och att den bildade ett tätt valv⁷⁷. Större delen av denna finns kvar än idag, men är något förvuxen.

Bild 17: Ett flygfoto från 1939 visar vegetationsstrukturen runt Rosendals gods.
(Ur: Rosendals gårdsarkiv)

73 Lantmäteriet i Malmö, Rikets allmänna kartverk ekonomiska afd. Stockholm 1911, bekostad av hushållssällskapet.

74 Anjou, Dahl, 1931, sid. 21.

75 Intervju med T. Bennet och telefonintervju med R. Bennet 2007-05-09.

76 Borg, Kuhlefeldt-Ekelund, Anjou, Dahl, 1931 sid. 18-21 och fig. 5.

77 Borg, Kuhlefeldt-Ekelund, Anjou, 1931 sid. 19 och fig. 5.

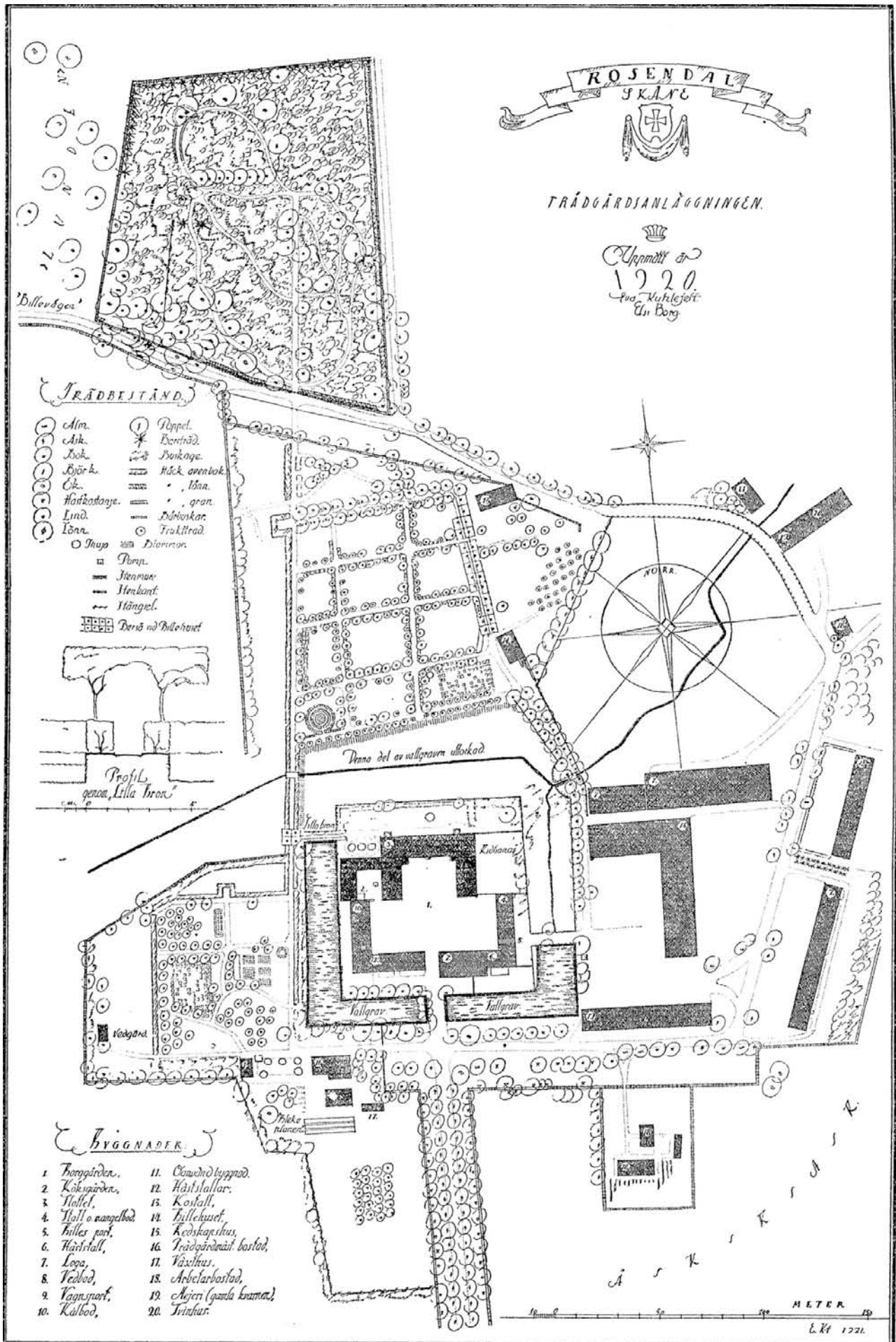

Bild 18: Planupptäckning av Rosendals byggnader, trädgårdar och park.
(Ur: Svenska trädgårdskonsten, 1931, Kulefelt-Ekelund och Borg, plan uppmätt 1920)

Den beskärs fortfarande då och då även om den inte längre bildar ett täckande tak. Från bersåns norra ände sträcker sig mot väster ännu den så kallade *Mossgången* med stora gamla lindar och avenbokar som var komplett ännu år 1920. Idag syns en del av träden bara som spår av stubbar i marken. Antagligen var det tänkt att även denna allé skulle klippas som berså, men det finns inga spår av att den skulle ha beskurits.⁷⁸ I en tidningsartikel från 1926 kan man läsa om trädgården och alléerna:

*Rosendal omgives av den vackraste park och trädgård på gammaldags sätt indelad i kvarter. Gamla friherrinnans rosenkvarter är en härlig detalj därav. Men även de långa svala alléerna, där mossan avsiktligt fått breda sig över marken och bilda en den mjukaste matta att gå på, ha särskilt heta sommarkvarter ett obeskrivligt behag.*⁷⁹

Om buxbomslabyrinten på uppmätningen från 1920 berättar Gerard Bennet följande; Buxbomen var cirka en halv meter hög och i mitten växte någon slags gammeldags rosor som var matt röda till färgen. Idag finns inte labyrinten kvar utan buxbomen planterades ut här och där i Parken och Lunden när den togs bort, troligen i slutet av 70-talet.⁸⁰

Bild 19. Bersån vid Billehuset.
(Foto: Sara Andersson, 2007.)

Gerard Bennet var endast ett år gammal då uppmätningen gjordes år 1920 och han minns inte de raka kvarteren i Norra trädgården, istället berättar han om sin barndoms slingrande gångar kantade av smultron och jordgubbar, och

om vinbärsbuskar, hallon och krusbär⁸¹. Enligt Gerard Bennets barn Margareta Lilliehöök och Rutger Bennet, stod det en lång rad krusbärsbuskar längs yttersidan av den norra torrlagda vallgraven⁸².

Uppmätningen från 1920 och ett foto från 1909 (se bild 20) visar klippta häckar vid Lilla bron och längs med Norra trädgårdens västra kvarter. Vid Lilla Bron bestod häckarna av blandade arter som hagtorn, ek, alm, bok och lind. Fortsättningen av häcken norrut längs Norra trädgårdens västra kant bestod av avenbok och har idag förväxlat sig till ett grönskande lövvalv över grusgången som leder fram till Parken. Träden bär spår av beskärning vid ca 1,5 m höjd. Enligt Margareta Lilliehöök klippades häcken ända in på 1960-talet⁸³. Den klippta häcken tog slut i en rätvinklig utbuktning mitt för den öst-västliga allén och fortsatte därefter som en rad friväxande avenbokar fram till stenvallen.⁸⁴ Vid Lilla bron står idag 4 lindar, från foton och uppmätningen från 1900-talets början visar att de då var klippta så att de bildade ett valv⁸⁵.

78 Borg, Kuhlefelt-Ekelund, Anjou, Dahl, 1931 sid. 18-21 och fig. 5.

79 Falk, Idun 1926: 41, sid. 1031.

80 Intervju med G.Bennet, april-maj 2007.

81 ibid.

82 Telefonintervjuer med M. Lilliehöök och R. Bennet 2007-05-09.

83 Telefonintervju med M. Lilliehöök 2007-05-09.

84 Dahl, 1931, sid. 21; Hahr, 1909, sid. 191.

85 Borg, Kuhlefelt-Ekelund, Anjou, Dahl, 1931, fig 5 och foton i artikeln.

Den fruktodling i Norra trädgården som vi i dag ser spår av i form av enstaka äppelträd, kom till under 2:a världskriget enligt Gerard Bennet. Då behövdes frukten både till hushållet och för att utöka inkomsterna. Man odlade bl.a. 'Cox Orange', 'Gravensteiner', 'Wealty' och 'Belle de Boskoop'. Träden planterades i täta raka rader och inhägnades av ett staket.⁸⁶

Gerard berättade vidare att det odlades små gurkor till försäljning framför Billehuset när han var liten. Persikor ska ha vuxit längs muren vid den gamla maltkölnan där man tillverkade och förvarade öl förr i tiden.⁸⁷ Idag är maltkölnan bara en ruin, men den stod kvar med vasstak och spaljéer ännu på 50-talet⁸⁸. I början av 1900-talet användes den som redskapsskjul⁸⁹. När konkurrensen från utländska fruktodlare hårdnade minskade man ner på fruktodlingen på Rosendal och gav bort flera av äppelträden till arrendegårdarna. Andra träd planterades om i en mindre fruktodling strax söder om Västra trädgården.⁹⁰ Gamla dammen torrlades någon gång mellan år 1911 och år 1920, detta framgår av en jämförelse mellan planer från dessa år.⁹¹

Bild 20: De klippta häckarna och lindvalvet vid Lilla bron i nordväst. (Ur: Hahr, 1909, sid. 191.)

2.6.5 Västra trädgården

Västra trädgården var ännu år 1920 indelad i 6 kvarter, med oregelbundna former. Här fanns både bärbuskar, några plommonträd och rektangulära blomsterrabatter.⁹² Att här har funnits rosor framgår förutom av texten i Svenska trädgårdskonsten även av en artikel av Hahr från 1909:

*På andra sidan om de nu delvis igenvuxna kanalerna ligga åt öster ladugårdarna, åt väster och norr trädgårdarne med sina stora härliga rosenkvarter, som icke jäfva gårdens namn.*⁹³

86 Intervju med G. Bennet april-maj 2007.

87 Intervjuer med T. Bennet och G. Bennet april-maj 2007.

88 G. Bennets privata fotoalbum.

89 Borg, Kuhlefeldt-Ekelund, 1931, fig. 5.

90 Intervju med G. Bennet, april-maj 2007.

91 Lantmäteriet i Malmö, Rikets allmänna kartverk ekonomiska afd. Stockholm 1911.

92 Borg, Kuhlefeldt-Ekelund, 1931, fig 5.

93 Hahr, 1909, sid. 191.

Bild 21: Foto taget i den Västra trädgården från söder längs vallgravens avenbokshäck. På bilden syns även fruktträd, blomsterrabatter, rhododendron och vita parkbänkar. (Ur: Rosendals slott, 1930-tal)

På ett foto från 1930-talet (se bild 21) kan man urskilja höga häckar runt Västra trädgården, vita parkbänkar, ett fruktträd bredvid en rund blomsterrabatt och rektangulära rosenkvarter. Allt detta finns med på uppmätningen från 1920. På fotot finns även ett stort rhododendronbuskage och ett stenparti som måste ha tillkommit efter uppmätningen någon gång på 1920-talet eller början av 1930-talet.⁹⁴

Gerard Bennets farmor, Wilhelmina Bennet var mycket förtjust i rosor. Hon hade blomkrukor stående överallt. Hon brukade plocka in rosor från trädgården som hon skar skaften av och lade i skålar med vatten inne på slottet.⁹⁵ I växthuset, vars fundament man idag kan urskilja resterna av vid trädgårdsmästarbostaden, odlades bl.a. fikon och vindruvor. Bredvid växthuset fanns också långa drivbänkar. I ett ekonomihus intill växthuset förvarades kamelior under vintern som ställdes ut i parken under sommaren.⁹⁶

Jättethujor, *Thuja plicata*, ska ha funnits vid trädgårdsmästarbostaden. På uppmätningen från 1920 stod dessa strax väster om trädgårdsmästarbostaden, men enligt beskrivningen i Svenska trädgårdskonsten stod thujorna, unga välutvecklade exemplar, på rad vid vallgraven norr om denna.⁹⁷ Även Rutger Bennet har nämnt tre thujor på rad norr om trädgårdsmästarbostaden⁹⁸. Har det funnits thujor på båda ställena eller har de flyttats efter år 1920? En annan växt i Västra trädgården som nämns som intressant i Svenska Trädgårdskonsten är ett praktfullt exemplar av glansolvon, *Viburnum lentago*, vid västra vallgraven.⁹⁹ Idag står en stor magnifik Jättethuja i västra trädgården.

Rutger Bennet har berättat att det låg ett stort köksland där det idag finns en ung tät lindplantering i västra trädgården.. Där odlades bl.a. jordgubbar och potatis. I utrymmet mellan de två häckarna i norra delen fanns någon slags kompost. Den norra häcken var dock mest ett snår. Här fanns blomsterrabatter med bl.a. dahlior som hans mor plockade in som prydnad i huset.¹⁰⁰

94 G. Bennets privata fotoalbum.

95 Intervju med G. Bennet april-maj 2007.

96 ibid.

97 Dahl, 1931, sid. 21.

98 Telefonintervju med Rutger Bennet, maj 2007.

99 Anjou, Dahl, 1931, sid. 21.

100 Telefonintervju med Rutger Bennet, maj 2007.

2.6.6 Borggården

På ett foto från 1909 (se bild 22) ser man någon slags fruktträd uppspaljérad vid gaveln på slottets östra flygel, ett större i mitten med två mindre på sidorna. Ett spaljéträd syns även vid västra flygeln, tillsammans med någon slags klängväxt, förmodligen murgröna (se bild 22). Gerard Bennet berättade dock att det var han som planterade dagens spaljerade päronträd vid östra flygeln någon gång på 1950-talet, så vid något tillfälle måste fotots spaljéträd ha tagits bort¹⁰¹. År 1931 täckte murgröna både väggar och tak på köksutbyggnaden vid nordvästra hörnet (se bild 23)¹⁰². Rutger Bennet berättade att murgrönan i hans barndom, på 1950-talet, förutom att den växte ända upp till taket vid tvättstugans ingång även täckte stora delar av den norra fasaden. Även rosen vid västra tornet fanns redan på den tiden, liksom björnbärsbuskarna vid vallgraven söder om slottet.¹⁰³ Till höger om den östra flygeln låg en ridbana som Gerard berättar användes flitigt då många hästar fanns på gården under 1900-talet.¹⁰⁴

Bild 22: Foto över Rosendals borggård från 1900-talets början. (Ur: Hahr, 1909, sid. 189)

Bild 23: Murgröna växte över de nordvästra ekonomibyggnaderna på 1930-talet. (Ur: Rosendals slott)

2.6.7 Parterren och området kring vallgraven

Hahr skrev i sin artikel 1909 om vallgraven: *Ännu omges gården af de gamla breda kanalerna, ehuru betydligt mer begränsade än fordom*¹⁰⁵. Vidare skriver han att kanalen på ena sidan nu är urtappad. På en flygbild från början av 1900-talet (se bild 25) kan man se bäcken som löper rakt genom den torrlagda vallgraven norr om slottet¹⁰⁶. Den torrlagda norra vallgraven beskrivs på 1930-talet som en grönskande äng med förgätmigej och strandfacklor¹⁰⁷.

Rutger Bennet minns att det växte en rosenhäck längs vallgraven. Nyponen var runda, så kanske var det en vresroshäck. Där stod också två stora blodbokar vars stubbar finns kvar än idag. En ung blodbok står unge-

Bild 24: Idegranen vid nordvästra hörnet. (Ur: Rosendals slott, 1966)

101 Intervju med G. Bennet april-maj 2007.

102 Anjou, Dahl, 1931, sid. 21.

103 Telefonintervju med Rutger Bennet, maj 2007..

104 Intervju med G. Bennet april-maj 2007.

105 Hahr, 1909, sid. 187.

106 Rosendals slottsarkiv, flygfoto, datum okänt, troligen kring 1920.

107 Anjou, Dahl, 1931, sid. 21.

fär där den västra blodboken stod. På den plats där det enligt uppmätningen från 1920 ska ha stått tre thujor vid slottets nordvästra hörn berättar han att det stod tre olika barrväxter, järnek närmast huset, idegran i mitten och längst ut en barrväxt av okänt slag.¹⁰⁸ Idegranen står kvar än idag, ca 3 m hög och 4 m bred (se bild 24). I övrigt fanns det många fler stora träd längs med vallgraven både innanför den, nära fasaderna, och utanför. Många av träden togs bort p.g.a. att de började bli dåliga och det fanns risk för att de skulle skada byggnaderna. På båda sidor om gången över den södra bron, liksom längs ekonomibygnadens södra fasad, fanns björnbärsbuskar och en del av dessa står där än idag.¹⁰⁹

Bild 25: Flygfoto taget från nordväst över delar av Norra trädgården och vallgraven, troligen runt 1920. (Ur: Rosendals slott)

2.6.8 Förändringar på Rosendal under 1900-talets andra hälft

1948 ärvde Gerard Bennet Rosendal av sin farbror och flyttade in med sin familj. Han bor kvar på slottet än idag och sonen Tomas Bennet bor i den gamla trädgårdsmästarebostaden precis utanför vallgraven. Under deras tid på Rosendal har en hel del omläggningar planerats och delvis utförts. En tennisbana tillkom någon gång på slutet av 50-talet. Det var också någon gång på 50-talet som bäckens östra utlopp ur vallgraven fick sin nuvarande placering. Den gamla stenbron höll nämligen på att falla ihop, så man byggde en ny ovanpå ett betongrör en liten bit norr om den gamla bron.¹¹⁰

Landskapsarkitekt Sven-Ingvar Andersson har varit på Rosendal och skissat på ett förslag till restaurering tillsammans med Arvid Bengtsson. Vi har hittat en plan i gårdsarkivet signerad av dessa två 1957, men detta är också den enda, så vi tror att de aldrig kom att fullfölja arbetet på Rosendal. Istället blev det den danske trädgårdsdesignern Hans Steen Christensen som kom att arbeta med anläggningen i flera omgångar under 60- och 70-talet. Många av hans skisser och planer och även vykort och brev

108 Telefonintervju med Rutger Bennet, maj 2007.

109 Intervjuer med T. Bennet.

110 Intervjuer med G. Bennet och T. Bennet.

till Gerard finns bevarade i Landsarkivet i Lund¹¹¹. När vi pratade med Gerard Bennet visade det sig dock att många av Christensens idéer (se bild 32) aldrig förverkligades eftersom det hade blivit alltför kostsamt¹¹². Exempel på sådana idéer som aldrig blev av är t.ex. Baronessans trädgård (se bild 26); en halvcirkelformad blomsterplantering med häckar runtomkring, och ett ovalt gångsystem i Norra trädgården (se bild 31 och 32). Ändringar som blev av är:

- En omdragning av bäcken i den torrlagda norra vallgraven. Istället för den raka sträckningen fick den nu en slingrande form.
- En träbro byggdes över bäcken mitt för slottets norra fasad och kan nås via två snedställda trappor från planen mitt framför slottet. Av flera olika förslag med bl.a. klippta buxbom i krukor mellan trapporna, så valde man att plantera en rad med konformade sockertoppsgranar som idag vuxit sig riktigt stora (se bild 27 och 28).
- Ett stenparti intill rosenrabatterna i Västra trädgården som syns på ett foto från 30-talet togs troligen bort i samband med Christensens omändringar.
- Den raka branta kanten i den torrlagda vallgraven planades ut till en flackare gräsbevuxen sluttning (se bild 31).
- Rhododendrondalen kallar Christensen rhododendronplanteringen nedanför Lilla bron, strax nordväst om slottet. Han började skissa på denna i början av 60-talet, men ännu år 1976 gjorde han förslag på tillägg i planteringen, som t.ex. att plantera Rhododendron 'Blue Tit' vid trappan. På ett foto från samma år syns glada människor festa i Rhododendrondalen (se bild 29).
- 1976 föreslår Christensen i ett brev till Gerard två sumpcypresser, *Taxodium Disticum*, i Rhododendrondalen och två ginkor, *Ginkgo biloba*, mittemot dessa på andra sidan bäcken i vallgraven. De två ginkorna står idag ungefär där han föreslagit, men i Rhododendrondalen står inga sumpcypresser. Däremot står två praktfulla sumpcypresser längre upp i Norra trädgården, på var sin sida om huvudaxeln strax söder om den öst-västliga allén. Kan dessa också ha tillkommit efter Christensens förslag, eller är det de som har inspirerat honom att föreslå de båda i Rhododendrondalen?¹¹³

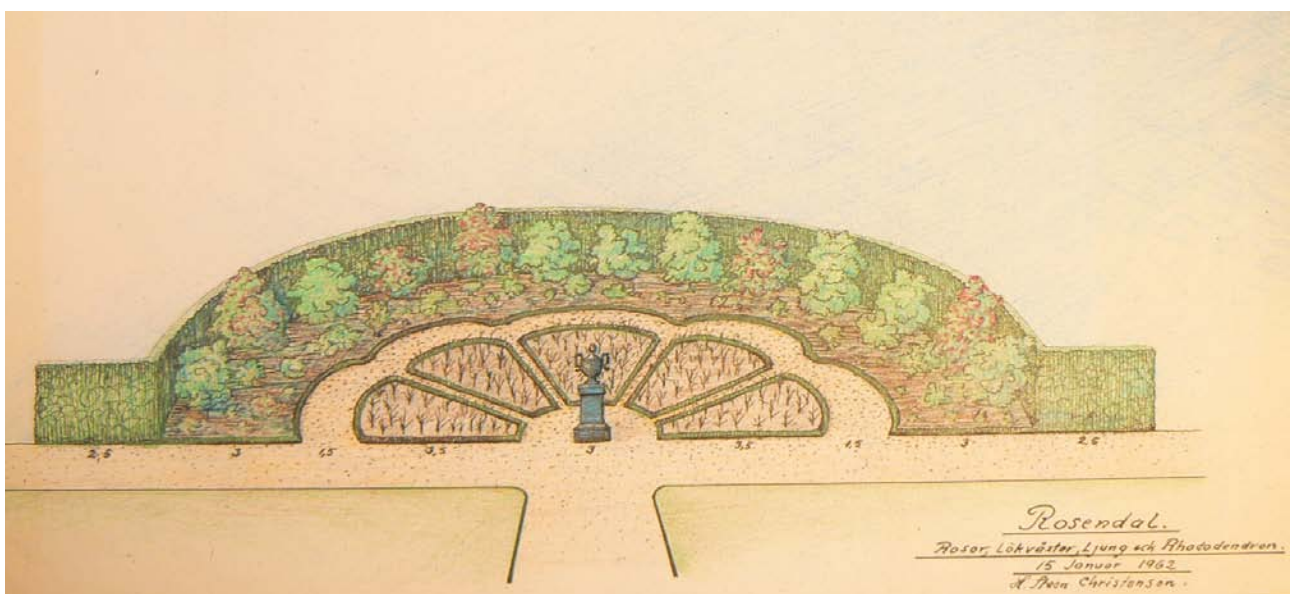

Bild 26: Förslag över Baronessans trädgård, som aldrig blev förverkligad. (Ur: Rosendals slott)

111 LLA, Rosendals Godsarkiv, H1:1.

112 Intervju med G. Bennet april-maj 2007.

113 LLA, Rosendals Godsarkiv kart- och ritningssamling; G. Bennets privata fotoalbum.

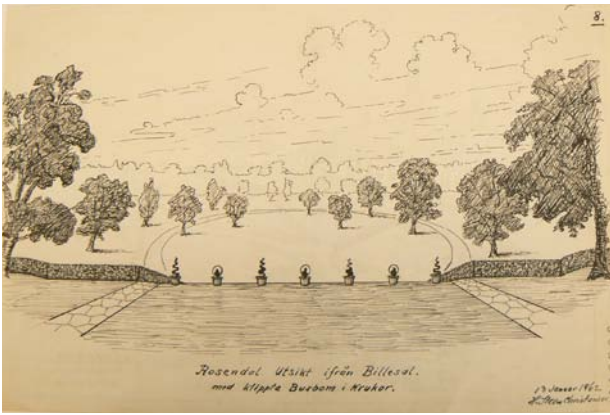

Bild 27: Christensens förslag på klippt buxbom i kruka framför slottet. (Ur: LLA, Rosendals godsarkiv, kart- och ritningssamling.)

Bild 28: Sockertoppsgranarna som planterades istället för buxbom som på bild 27. (Foto: Sara Andersson, 2007.)

Bild 29: Fest i Rhododendron dalen 1976. (Ur: G. Bennets privata fotoalbum.)

Bild 30: Fåren som ersatt cylindergräsklipparen (Foto: Sara Andersson, 2007.)

Under åren efter omändringarna på 60-talet klipptes gräsmattorna med en stor cylindergräsklippare med vilken man kunde klippa fina mönster. Med tiden blev det alltför dyrt och omständligt att klippa gräset med maskin, speciellt som marken var så fuktig att gräset bara kunde klippas på kvällen då det hunnit torka upp ordentligt. För att minska skötselkostnaderna började man låta får och en ponny beta i Norra trädgården och på det viset har gräset där hållits kort och fint allt sedan dess (se bild 30). Gräsmattorna i Västra trädgården klipps dock fortfarande med maskin, även om den gamla cylindergräsklipparen har tackat för sig för länge sedan.¹¹⁴

Under 60-talet började man planera byggandet av en ny motorväg norr om Rosendal. Från början var det tänkt att motorvägen, E4:an, skulle dras genom Lunden så nära slottet att detta skulle vara synligt från vägen, till glädje för bilisterna. Familjen Bennet protesterade dock och fick till slut igenom att E4:an placerades några hundra meter norrut, och tur är väl det, för t.o.m. med denna placering hörs trafikbullret ganska starkt i trädgården, speciellt när vinden ligger på. Motorvägen byggdes på 1970-talet.¹¹⁵ De senaste 10 åren har allén söder om slottet kompletterats både av vägverket och av Tomas Bennet.¹¹⁶ Rosendal byggnadsminnesförklarades år 2005.¹¹⁷

114 Intervju med Tomas Bennet april-maj 2007..

115 T. Bennet; Lantmäteriet akt 12-kro-221.

116 intervju med Tomas Bennet april-maj 2007.

117 Länsstyrelsen i Skåne län. Beslut 2005-02-28, sid. 1.

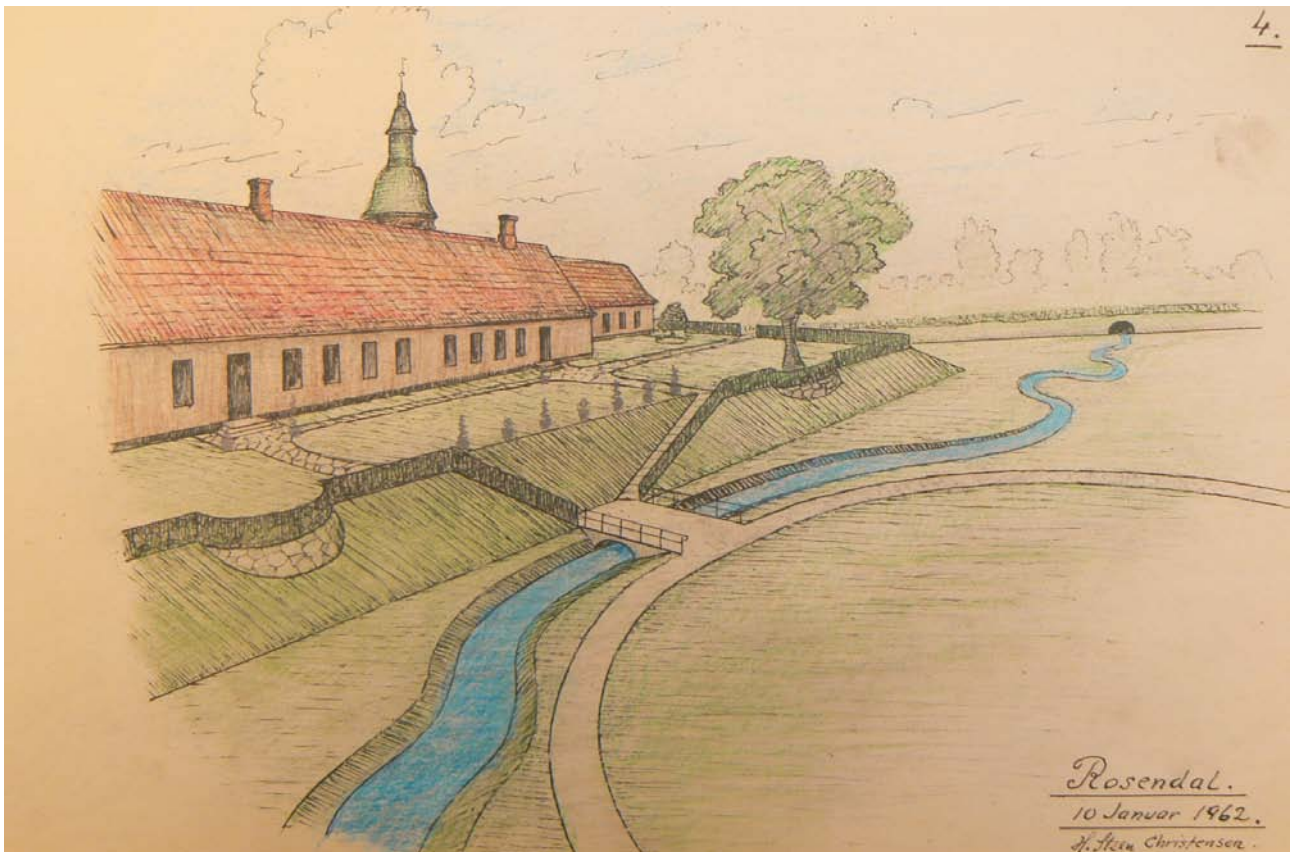

Bild 31: Vy mot vallgraven och slottets norra fasad. (Ur: LLA, Rosendals godsarkiv, kart- och ritningssamling.)

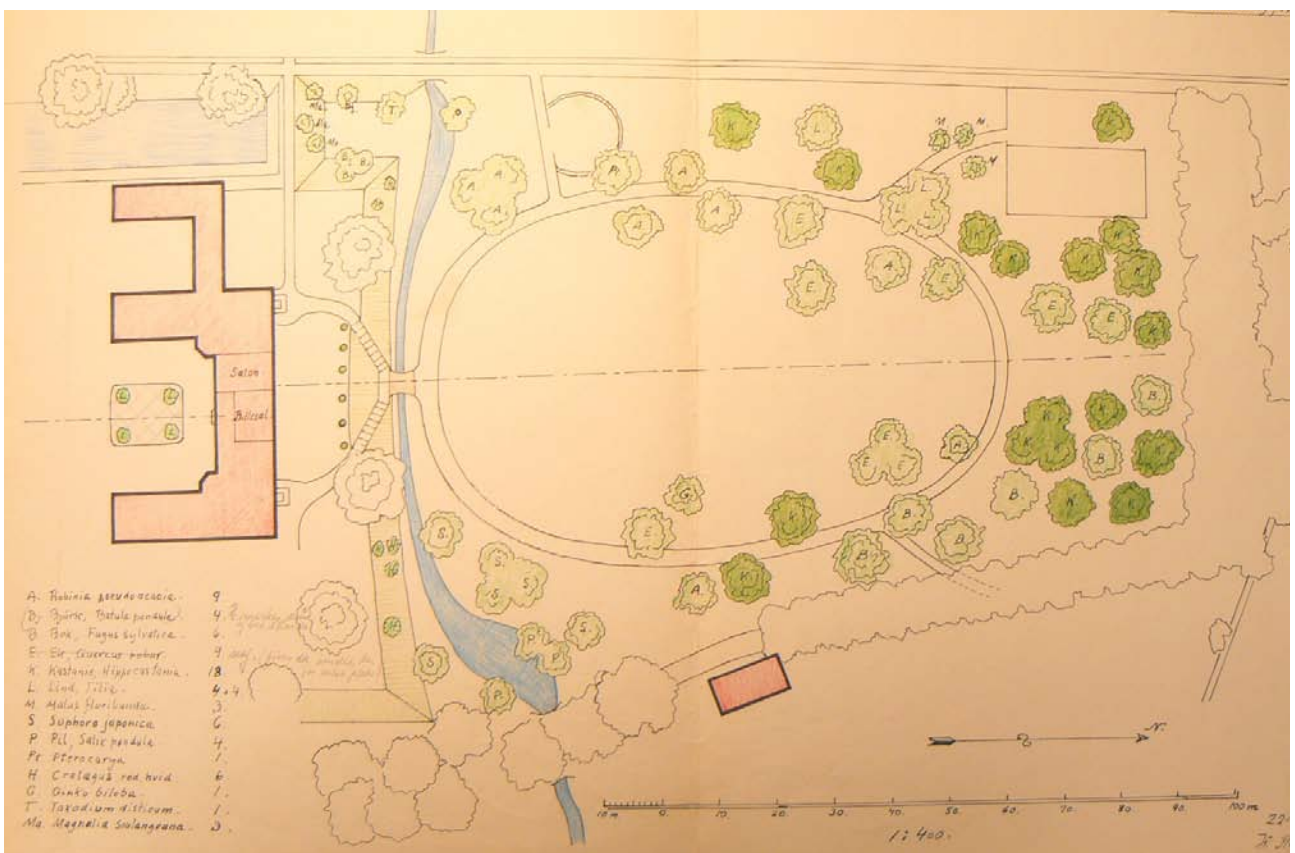

Bild 32: Christensens plan över Norra trädgården, varav vissa delar anlades. (Ur: LLA, Rosendals godsarkiv, kart- och ritningssamling.)

3. Inventering av slottsträdgården och omgivande landskap

Under ett par tillfällen i maj månad 2007 har vi varit ute och inventerat växtmaterialet i stora delar av Rosendals slottsträdgård. Vi har koncentrerat oss på trädgårdens lignoser (buskar och träd), men även enstaka fältvegetation har noterats. Eftersom vi endast inventerat trädgården under en begränsad period under våren så har vi nog missat en del fältvegetation som har sin blomning tidigare eller senare under växtsäsongen.

Som underlag för vår inventering har vi använt oss av 1920 års inmätning ur Svenska Trädgårdskonsten samt tagit hjälp av relativt nytagna flygfoton från Eniro. Det är viktigt att notera att vi inte gjort någon exakt uppmätning utan att alla mått är ungefärliga. Detta för att hinna inventera så mycket som möjligt och ge en ungefärlig bild av trädgårdens innehåll idag. Inventeringsplaner har upprättats för den norra delen (se bild 55) och för södra delen (se bild 56). Tillsammans med växtlistorna till dessa utgör de komplement till nedanstående beskrivningar. För omgivande landskap, alleerna, lunden och parken finns ingen plan eller växtlista men dessa områden kommer ändå att behandlas i texten nedan.

3.1 Beskrivning av områdena

3.1.1 Omgivande landskap inklusive alléerna

Både den södra och norra allén är av blandtyp med flera olika trädarter. Den södra allén (se bild 43) är sammanlagt strax över 1 km lång och kantas av en mindre skogsdunge i söder samt av öppna betesmarker. Längs de närmaste ca 150 m från slottet har allén nyligen förnygrats med ask *Fraxinus excelsior*, lind, *Tilia* sp, hästkastanj, *Aesculus hippocastanum*, fågelbär, *Prunus avium*, rönn *Sorbus aucuparia* och lönn, *Acer platanoides*. Sedan följer den gamla allén, men även där finns en hel del mer eller mindre nyplanterade träd. Här finns ek *Quercus robur*, avenbok *Carpinus betulus*, lönn, *Acer platanoides*, ask *Fraxinus excelsior*, rönn, *Sorbus aucuparia*, björk, *Betula pendula*, hästkastanj, *Aesculus hippocastanum* och alm, *Ulmus glabra*. Det är ungefär 10 m mellan varje träd, men det varierar kraftigt från ca 6 till 16 m. Allén är väldigt artrik och trädens ålder varierar kraftigt.

Den norra allén börjar idag först där vägen når Lunden norrifrån. Allén gränsar alltså till Lunden i väster som i detta parti är ganska tätt bevuxet med stora gamla träd. Här verkar det som att alléträden valts ut ur Lundens naturliga vegetation. I öster däremot breder öppen åkermark ut sig. Alléträden består främst av ek, *Quercus robur* och al, *Alnus glutinosa*, men här finns även ask, *Fraxinus excelsior*, lönn, *Acer platanoides* och fågelbär, *Prunus avium*. Allén är planterad med ojämna radavstånd, men ca 10 m är genomsnittligt avstånd. Träden är gamla och många är i dålig kondition, men i den norra allén har man ännu inte ersatt döda träd med nya och allén är därför mer homogen än den södra.

Bild 43: Den södra allén sedd från slottet. (Foto: Sara Andersson 2007.)

Bild 44: Vitsippor under ekarna i Lunden. (Foto: Emma Johansson 2007)

3.1.2. Lunden

Det trädbevuxna området norr om slottet som kallas Lunden är idag en vacker betesmark. Den är relativt gles bevuxen med stora träd, framförallt vidkroniga ekar, *Quercus robur*. Lunden splittras tyvärr upp av motorvägen, vilket gör att området upplevs som bullrigt.

För ca 5 år sedan skrevs ett naturvårdsavtal (se bild 45) mellan markägaren och skogsstyrelsen och det 15,8 ha stora området förvaltas idag i samarbete mellan parterna. De många bredkroniga ekarna och deras höga ålder, ca 250 år, tyder på att de haft liten konkurrens från andra träd under hela sin livslängd. Alltså har marken förmodligen hävdats kontinuerligt genom slåtter eller bete och därmed hållits relativt öppen så att trädkronorna har kunnat breda ut sig. Efter en tid av ökande igenväxning slöts nuvarande naturvårdsavtal och området betas idag kontinuerligt av Rosendals nötkreatur, vilka tillsammans med återkommande gallringar ska bibehålla markernas halvöppna karaktär samtidigt som den biologiska mångfalden gynnas.¹¹⁸

Bild 45: Området med naturvårdsavtal.
(Foto: Skogsstyrelsen, 2007.)

Bild 46: Nyckelbiotoper enligt naturvårdsavtalet.
(Foto: Skogsstyrelsen, 2007.)

I Lunden finns det några områden som klassas som nyckelbiotoper (områden i skogslandskapet med höga naturvärden) av ädelskogstyp (se bild 46). Som nyckelelement anges; trädhåligheter, bohål, högstubbar, torrträd (döda stående träd) och grova liggande ädellövgrenar, samtliga som tämligen allmänt förekommande. Som signalarter och rödlistade arter i Lunden anges; gulpudrad spiklav *Calicium adpersum* och guldlockmossa *Homalothecium sericeum* som växer sparsamt i markerna, samt lundstjärnblomma *Stellaria nemorum* som finns i riktig mängd. På samtliga träd växer det rikligt med alger.¹¹⁹

I boken 'Skånska Jätteträd' kan man utläsa att Rosendal har flera mycket stora träd stående på sina ägor. I en inventering från år 2003 mättes Rosendals stora träd och flera visade sig vara bland de allra grövsta exemplaren i Skåne. De som tillhör de tio grövsta i sitt trädslag är följande: En avenbok (2,84m i omkrets) stående i en stenmur i sydöstra delen av Lunden, en ronn (1,80m i omkrets) stående i Lundens mittersta del och en fläder (0,92m i omkrets) stående i Lundens nordöstra hörn. På Rosendals ägor, närmare bestämt i östra kanten av Lunden, står även Skånes grövsta hassel (1,52m i omkrets).

118 Telefonintervju med Elisabeth Arvidsson, Skogsstyrelsen april 2007.

119 ibid.

3.1.3 Parken

Parken som ursprungligen är en del av Lunden karakteriseras idag främst av högvuxna bokar, *Fagus sylvatica* som genom sina täta kronor släpper ned väldigt lite ljus till marken, vilket ger en sval och tämligen mörk skog med ett relativt artfattigt markskikt. Flertalet av bokarna har troligen en ålder på över 100 år. I det övre trädskiktet finns även ek, *Quercus robur*, skogslönn, *Acer platanoides*, sykomorlönn, *Acer pseudoplatanus*, avenbok, *Carpinus betulus*, alm, *Ulmus glabra* och lind, *Tilia cordata*. Här finns även några träd som inte naturligt hör hemma i skogen nämligen en tall, *Pinus sylvestris*, några lärkträd, *Larix sp.* och ett parti med jättethujor, *Thuja plicata*. Av bokarna som stått i en cirkel finns fortfarande några kvar. Dessa träd har inristningar i stammarna som minner om flydda tider.

Bild 47: Höga bokar och vitsippor i parken. (Foto: Sara Andersson 2007.)

På våren täcks marken av vitsippor, *Anemone nemorosa* och senare tar exempelvis olika gräs och liljekonvalj, *Convallaria majalis* över (se bild 47). Vissa partier, särskilt där ett äldre träd fallit, är mer slybetonade med bl.a. fläder, *Sambucus spp*, hagtorn, *Crataegus spp*, alm, *Ulmus glabra*, ask, *Fraxinus excelsior* och hallon, *Rubus ideaus*. En bit norrut har ett område nyligen planterats med bok, *Fagus sylvatica* och här finns inslag av främst fläder, *Sambucus spp* och hägg, *Prunus padus*.

3.1.4 Norra trädgården

Här skapar fåren som betar gräset under de gamla fruktträden en tämligen idyllisk stämning (se bild 48). En stor öppen gräsbevuxen yta breder ut sig norr om slottet och sluttar svagt ned mot bäcken. Högre vegetation i form av alléer, dungar och buskage ramar in den öppna ytan.

Bild 48: Äpple och hästkastanj i Norra trädgården. (Foto: Sara Andersson 2007.)

Bild 49: Vy från parterren mot Billehuset. (Foto: Sara Andersson 2007.)

Raden med avenbokar som går längs med västra delen av Norra trädgården har spår av tidigare tuktning på en höjd av ca 1,5 m, men då den idag tillåtit växa till en höjd av upp emot 15 m bildar den istället ett valv ovanför grusgången. I öst-västlig riktning sträcker sig allén av stora lindar och avenbokar, en del av dem enbart i form av stubbar. Från Billehuset och norrut sträcker sig den förvuxna och sparsamt tuktade bersån. På Billehusets fasad växer några spaljerade fruktträd (se bild 49) som inte är med på inventeringskartorna. Fruktträden står sporadiskt utspridda och är uppblandade med hästkastanjer och två sumpcypresser som bidrar med grönska och volym. Ett par unga ginko står lite malplacerat i det sydvästra hörnet.

Slänten upp mot slottet från bäcken är ganska brant och kröns av en rad sockertoppsgranar. Strax väster om dessa mellan husgaveln och vallgraven finns en rejäl och välklippt idegran som verkligen pryder sin plats. Ut mot vallgraven står även en gammal rosenhagtorn. Området norr om slottet är gräsbevuxet med grusade gångar mellan entréerna. Trapporna som leder ner till bron över bäcken är nästan helt övervuxna med gräs. Idag hindras man av ett fårstängsel från att gå ut på bron och tur är väl det för bron är närmast fallfärdig och nog inte speciellt säker att beträda. I rhododendrodalen nordväst om slottet finns en halvmåneformad plantering med rhododendron, azalea, kaprifol och lagerhägg som omsluter en mindre gräsmatta.

3.1.5 Gamla dammen

Området som förr varit en damm är idag en svagt kuperad fårbetad hagmark som bäcken slingrar sig igenom (se bild 50). Den gamla dammbotten bildar en nedsänkt gryta där marken sluttar ner mot bäcken. Området är öppet till sin karaktär med endast ett fåtal solitärer av al, ek och ask. Det avgränsas av en trädkantad halvt nedrasad stenvmur i norr med ask som dominerande trädslag, vägen i öster, ekonomilängorna i söder, samt en gammal stenkantad väg i väster med rester av den gamla lindallén söder om Billehuset. Grässvålen är mycket välbetad tack vare betesdjuren och det finns inga buskar här.

Bild 50: Bäcken genom Gamla dammen.
(Foto: Boel Persson 2007.)

3.1.6 Västra trädgården

Denna del av trädgården har förändrats starkt under åren och på senare tid till stor del vuxit igen. En öppen gräsmatta finns längs gången och vallgraven i den östra delen. Här står två gamla äppelträd, två körsbärsträd och en mycket stor och pampig rhododendron (se bild 51). I den östra delen, runt vedgården, har en blandad skogsvegetation tagit över med framför allt ask och ek i trädskiktet och bl.a. fläder, hallon och trubbhagtorn i buskskiktet. Mitt i trädgården där det tidigare låg en köksträdgård finns idag en plantering av lind med inslag av lönn som är ca 20 år gammal. Träden står tätt i långa raka rader och smälter tyvärr inte in i omgivningen. (se bild 52)

I den norra delen längs den yttre stenvmuren står flera gamla träd av ask, ek, bok, kastanj och lind och buskskiktet domineras av fläder, hallon och hägg. Här finns några förvuxna avenbokar på rad som spår efter den forna avenbokshäcken som avgränsade trädgården. Även i söder finns en förvuxen avenbokshäck som numera mest liknar ett buskage.

Bild 51: Det stora rhododendronbuskaget i Västra trädgården. (Foto: Sara Andersson 2007.)

Bild 52: Lindplanteringen i Västra trädgården. (Foto: Sara Andersson 2007.)

I söder kring det före detta trädgårdsmästarhuset finns idag en relativt ny trädgård som på olika håll avgränsas av häckar av oxel, bok, ceder, avenbok och aronia. Här finns främst nyplanterade växter men en jättethuja samt vinbär och rabarber bakom uthusen är av äldre datum.

3.1.7 Borggården

Borggården är helt öppen till sin karaktär och belagd med kullersten förutom mitt framför huset där en grusad rektangulär plan ligger, förr använd till framridning av hästar. Denna plan liksom ridbanan öster om huset används inte idag. Vad gäller växtligheten på gården så klär klätterrosor och klematis in tegelfasaden på några ställen. Här finns även flera spaljerade fruktträd i form av plommon, äpple och päron.

Bild 53: Den öppna stenlagda Borggården. I förgrunden skymtar några av de uppspaljerade träd som klär in slottet. (Foto: Sara Andersson 2007.)

3.1.8 Området runt vallgraven

Vallgraven sträcker sig idag längs den västra, södra och halva den östra sidan. Längs med vattnet breder klippta gräsytor ut sig. Mellan vallgraven och den södra ekonomilängan växer björnbär längs fasaden. Flera stora träd har på senare år fällts och idag står stora gamla träd endast kvar utanför den södra vallgraven. Särskilt värda att nämna är tre mycket stora gamla ekar och några inte fullt så gamla men ändå mäktiga hästkastanjer. Längs den östra vallgraven och norrut har en trädrad av körsbär och rönn planterats och längs den östra bron växer en hagtornshäck.

Bild 54: Vy över södra vallgraven, taget från östra hörnet.
(Foto: Sara Andersson 2007.)

4. Värdeanalys

När man läser denna analys bör man ha i åtanke att värderingar alltid är mer eller mindre subjektiva. De värderingar som folk accepterar varierar kraftigt från ett samhälle till ett annat, och från en historisk epok till en annan. Dessutom finns det ofta variationer inom ett och samma samhälle. Vi har fört diskussionen om de värden som finns i Rosendals trädgårdsanläggning i en grupp på fem personer och vi tror våra åsikter om upplevelsevärdena kan vara överförbara på ganska många andra människor som lever i Sverige just idag. Det arbete som vi lagt ned på att dokumentera anläggningens historia samt den utbildningsbakgrund vi har ger oss dessutom en stabil grund att stå på när vi ska försöka motivera de historiska, hortikulturella och biologiska värden som vi har funnit.

Värderingsmodeller är ett sätt att systematiskt definiera det kulturhistoriska värdet för objektet. Det är meningen att man ska kunna använda modellen som en checklista som sorterar de viktigaste värderingskriterierna i grupper. På så sätt kan alla inblandade i bevarandeprocessen få kunskap om hur man resonerar kring varför man bevarar ett objekt. De modeller vi funnit och som kan vara relevanta i vårt fall är dels Riksantikvarieämbetets (RAÄ) modell, som utarbetats för bedömning av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, och dels Statens fastighetsverks (SFV) modell som är till för att användas vid beskrivningen av nyttoträdgårdens särskilda kulturhistoriska värden.¹²⁰ Med hjälp av dessa modeller har vi utvecklat en egen som ser ut som följer:

Dokumentvärden (historiska värden):

- samhällshistoriskt värde
- trädgårdshistoriskt värde
- kontinuitetsvärde
- autenticitetsvärde

Upplevelsevärden:

- anekdotvärde
- pedagogiskt värde
- rekreationsvärde
- estetiskt värde

Hortikulturella och biologiska värden

- sällsynthet
- kontinuitet
- artrikedom

Vi har vid analysen använt oss av ett antal olika begrepp, där några av dessa behöver förtydligas ytterligare:

Kontinuitet: Skötseln och/eller funktionen har varit densamma under en längre tid, den behöver dock inte vara den ursprungliga.

Autenticitet: Detta är ett mycket svårdefinierat begrepp, som dock har att göra med någon form av ursprunglighet. Det kan till exempel betyda att växtmaterialet är detsamma som det som planterades vid anläggningens tillkomst eller att strukturer som tex gångsystem är ursprungliga.

Anekdotvärde: Detta begrepp innebär att det finns speciella spår eller minnesberättelser knutna till en växt eller plats som berättar om dem som en gång vistades där.

4.1 Omgivande landskap inklusive alléerna

Dokumentvärden

Eftersom det finns belägg för att alléerna fanns redan på 1750-talet går det att hävda att de har ett stort kontinuitetsvärde. Alléer var ett gestaltningsmässigt uttryck man använde sig av under barocken för att knyta samman trädgården med det omgivande landskapet, ett sätt att ordna landskapet helt i linje med det rådande idealet, att naturen var något som skulle underordnas människan. Eftersom alléerna vid Rosendal är just från denna tid är de av stort samhällshistoriskt värde. Om de är autentiska är en svårare fråga. Åldern på träden är mycket varierande, och det kan mycket väl vara så att flera av dem planterades redan på 1750-talet. Det finns dock även många som är nyplanterade.

Upplevelsevärden

Att åka genom de grönskande alléerna är en skönhetsupplevelse i sig och utgör en perfekt inledning till en vistelse på Rosendal. Alléerna visar riktningen mot slottet, ger en fin inramning åt vägen samt bildar ett mindre rum i det storskaliga slättlandskapet.

Hortikulturella & biologiska värden

Växtmaterialet i Rosendals alléer är mycket blandat. Här finns både ek, hästkastanj, ask, alm, al, lönn, rönn och fågelbär. Detta gör dem intressanta ur ett biologiskt perspektiv, men även ur ett hortikulturellt. Vid tiden då man började plantera alléer i Sverige var det vanligast med blandalléer, om än framförallt bland allmogen. Man tog de plantor som naturligt fanns att tillgå i omgivningarna och planterade dem i sina alléer. Antagligen var den allé som planterades vid Rosendal vid mitten av 1700-talet en blandallé, även om Rosendal redan då var ett större gods. Det kan också vara så att det har blivit en blandallé med tiden, allteftersom man bytt ut åldrande träd. Blandade arter i en allé gör den mer motståndskraftig mot sjukdomar som vanligtvis bara drabbar en art, därmed är risken för att hela allén skulle försvinna minimerad, ett faktum som gör att allt fler blandalléer börjat planteras på senare tid. Att delar av den norra allén är av al är också intressant då detta trädslag inte är något vanligt alléträd. I ett mer övergripande perspektiv så har alléer som dessa, belägna i övrigt trädfattiga skånska slätten, ett särskilt stort värde.

4.2 Lunden

Dokumentvärden

Eken har en intressant historia i det svenska odlingslandskapet, och anledningen till att det står kvar så många gamla ekar vid Rosendal är troligen att marken under lång tid tillhört ett rikt gods.

Under lång tid, från Gustav Vasa och framåt, gjorde nämligen staten anspråk på ekarna som växte i böndernas marker. De behövdes för byggande av fregatter och linjeskepp till krigsflottan. Dessa fredade ekar väckte böndernas vrede och man försökte på olika sätt förstöra dem eftersom de skuggade marken, gav sur lövförna och sämre gräsproduktion i slätter- och betesmarker. Det var först år 1830 som bönderna kunde lösa ut ekarna på den egna marken och då gjorde man också detta i stor utsträckning. När bönderna fick bestämma över ekarna valde de nästan undantagslöst att avverka dem. Därför finns få gamla, riktigt grova ekar kvar på sedan gammalt bondeägda gårdar. På gods och herrgårdar förfogade man fritt över ekarna. Ekar planterades även i parker och alléer.¹²¹ Eken blev en statussymbol eftersom det faktum att man kunde ha dem kvar trots att de gav upphov till så dålig gräsproduktion var ett tecken på rikedom och att man ägde stora marker. Denna historiska bakgrund ger Lunden ett stort samhällshistoriskt värde.

121 Jordbruksverket, 1994, sid. 5.

Upplevelsevärden

Den halvöppna betade marken, med stora bredkroniga träd, ett rikt vårflor och blommande träd och buskar såsom hagtorn och vildapel, är en miljö som uppskattas av många människor som njuter av mångfalden och skönheten bland djur och växter. Då just den här marken ligger alldeles intill motorvägen måste man också nämna att den är en skön upplevelse även för dem som färdas förbi i 110 km/h. Trots att det går snabbt så hinner man även när man bara färdas förbi i bil se och njuta av de stora vackra träden, som är en ovanlig syn i denna del av landet. De berättelser som barnen Bennet har om hur man hade picknickar och hästtävlingar i Lunden ger den dessutom ett stort anekdotvärde.

Hortikulturella & biologiska värden

Eftersom gamla ekar som de i Lunden har väldigt många arter, både djur och växter, knutna till sig finns här ett stort biologiskt värde. Med största sannolikhet har detta område dessutom varit kontinuerligt hävdat under lång tid, med endast relativt korta uppehåll. Detta gör att det även finns värdefulla arter i markskiktet. Här finns flera sällsynta så kallade signalarter och områden som Lunden vid Rosendal har alltså ett mycket stort biologiskt värde.

4.3 Parken

Dokumentvärden

Denna park med gångarna som slingrat sig fram mellan bokarna är ett fint svenskt exempel på en romantisk park från 1800-talet. Parken upplevs idag som förväxt och något risig och det är svårt att urskilja spår efter de slingrande gångarna. Det borde dock inte vara alltför svårt att ta fram dem, och ur ett trädgårdshistoriskt perspektiv skulle detta kunna vara intressant.

Upplevelsevärden

I Parken finns tydliga spår efter människorna som en gång vandrade på de slingrande gångarna. De ristade nämligen in en hel del meddelanden på vissa av bokarna. Det finns även berättelser om hur man red på dessa gångar. Strax norr om parken finns buxbom planterad i en rad. Detta är buxbom som Gerard planterade ut här när buxbomslabyrinten i Norra trädgården togs bort, vilket troligen skedde i slutet av 1970-talet. Parken har alltså ett stort anekdotvärde. I dagsläget är parken inte särskilt inbjudande, men här finns definitivt potential att ta fram den vackra 1800-talsparken.

Hortikulturella & biologiska värden

Vi har visserligen endast gjort en översiktlig inventering, men upplever detta som en relativt artfattig skog, som inte heller rymmer några hortikulturella sensationer. Skogen fyller dock en viktig funktion i dessa trakter som framförallt består av storskalig jordbruksmark.

4.4 Norra trädgården

Dokumentvärden

Här finns väldigt få spår av den kvartersindelade renässanssträdgård som en gång funnits, så någon lång kontinuitet eller autenticitet kan inte hävdas för området som helhet. Däremot finns det detaljer, som bersån i öster och resterna av allén i norr, som kan vara autentiska från 1700-talet. Bersån verkar ha tuktats mer eller mindre kontinuerligt sedan dess. Billehuset och den gamla maltkölnan vittnar om godsets långa historia.

Upplevelsevärden

Detta är den del av Rosendals närmaste omgivning som vi själva upplever som vackrast och mest idyllisk. Fruktträden, fåren, ruinen, muren och det troligen medeltida Billehuset skapar tillsammans en mycket romantisk stämning, som vi tycker är mycket värdefull (se bild 57).

Hortikulturella & biologiska värden

Här skulle, bland de kvarstående fruktträden, kunna finnas någon gammal sort som kan vara intressant att bevara. Organisationen POM, Programmet för Odlad Mångfald, sysslar med sådant, men är framförallt intresserad av växter som kan dateras till före 1940. De historiska efterforskningar vi gjort tyder på att de fruktträd som står kvar idag troligen är planterade efter detta årtal. Här finns även ett par exotiska arter såsom ett par sumpcypresser, *Taxodium disticum*, och två små ginko, *Ginkgo biloba*, som visserligen inte är särskilt ovanliga arter idag, men kan ha varit det på den tiden då de planterades. Sumpcypresserna är dessutom mycket stora och pampiga.

4.5 Gamla dammen

Dokumentvärden

Vi har belägg för att det fanns en damm här redan under slutet av 1600-talet. Idag är dock det enda vatten som finns kvar här det som flyter genom bäcken. Därför kan man inte hävda någon lång kontinuitet eller autenticitet för platsen.

Upplevelsevärden

Detta område hör tätt samman med Norra trädgården, fåren betar även här, och även här känns det mycket idylliskt (se bild 57). Norra trädgården är en plats där man gärna sätter sig under ett träd med picknick-korgen medan Gamla dammen ett område som man får störst behållning av om man sitter bredvid och blickar ut över det, vilket delvis beror på att området är en aning sankt.

Hortikulturella & biologiska värden

Bäcken som flyter genom området och den halvt nedrasade stenvallen kan vara värdefulla miljöer för många djur. Vi har visserligen inte gjort någon noggrannare inventering och detta kan med fördel göras om intresse för dammen finns. Vi anser det ändå vara viktigt att man slutar spruta med bekämpningsmedel i området, dels för djurens skull, och dels för miljön.

4.6 Västra trädgården

Dokumentvärden

Det är osäkert om den Västra trädgården är äldre än den norra eftersom källorna motsäger varandra. I vilket fall är trädgården gammal och har ett historiskt värde även om inte mycket av trädgårdens äldre utseende är bevarat. Några förvuxna avenbokar som minner om den forna omgärdande häcken besitter värdefull historia, liksom den stora rhododendron som troligen planterades någon gång på 1920-talet. I övrigt finns det dock inte mycket kvar som berättar om platsens historia.

Upplevelsevärden

Det verkar som att trädgården har använts mycket av familjen genom tiderna för rekreation, lek och umgänge. Trädgårdsmöblemang finns där idag så väl som på bilder från 1930-talet och många minnesrika stunder har förmodligen tillbringats just i denna del av trädgården. Under 1960-talet fanns här bl.a. en stor gungställning och i hörnan i norr låg komposten. Trädgården hade förr en stor detaljrikedom som idag gått förlorad och även den omsorgsfulla skötseln har begränsats. Den ger idag ett lite splittrat uttryck och saknar ett större skönhetsvärde.

Bild 57: Betande får och blommande äppelträd bidrar till den romantiska stämningen i Norra trädgården.
(Foto: Sara Andersson 2007.)

Hortikulturella & biologiska värden

Den stora rhododendron och några äldre fruktträd kan vara av intressant slag, äldre idag sällsynta sorter och ger även ett biologiskt värde. I övrigt har området förvildats mer och mer och de stora buskagen med gott om gamla träd längs med den omgivande stengärdesgården utgör idag en värdefull miljö åt insekter och fåglar.

4.7 Borggården

Dokumentvärden

Borggården omgärdas än idag av huvudbyggnaden och ekonomibyggnader precis som under 1600-talet. Stenläggningen och fruktspaljéer har funnits länge på borggården, även om den nuvarande stenläggningen är ny, lagd ovanpå den gamla. Tillsammans ger detta borggården en lång kontinuitet och höga kulturhistoriska värden. Även autenticiteten är hög då det ursprungliga utseendet i stort sett är bevarat.

Upplevelsevärden

Borggården var mycket livligare förr, innan de nya ekonomibyggnaderna förlades utanför vallgraven. Även tidigare under 1900-talet användes gården mer med t.ex. ridbana och uppvärmningsplats för hästarna. Stora delar av dess tidigare funktioner har förbytts och idag kan den upplevas lite ödslig och tom. Den fyller dock sin funktion som entréplats till slottet och bildar tillsammans med slottet en enkel men vacker borgmiljö. Fasadväxterna utgör viktiga inslag som mjukar upp det hårda och stela intrycket. Borggården inbjuder inte på samma sätt som trädgården till rekreation och umgänge, men en stund i solen på den vindskyddade gården kan vara nog så trevlig.

Hortikulturella & biologiska värden

Spaljerade fruktträd har funnits längs på platsen även om de med tiden bytts ut. Rosen Gloire de Dijon är gammal och särskilt värdefull då den funnits på platsen länge. I övrigt är borggården en steril plats utan någon större artrikedom.

4.8 Parterren och området kring vallgraven

Dokumentvärden

Den stora idegranen vid slottets nordvästra hörn är med stor sannolikhet åtminstone hundra år gammal och har därmed ett visst autenticitetsvärde. För övrigt är det mest 1960-talets historia som är tydlig här, med rhododendrondalen, sockertoppsgranar, bron över vallgraven, grusgångar och trappor. Det är lätt att förringa det som gjordes alldeles nyligen och förhärliga det som gjordes för väldigt länge sedan, och dessutom kan man hävda att detta tillägg från 60-talet inte alls passar ihop med renässansslottet Rosendal. Å andra sidan är det också så att detta är ett av de få områden i Rosendals trädgårdsanläggning där man kan se ett enda tydligt tidslager, och just därför kan detta vara ett särskilt intressant område att försöka bevara.

Vallgraven har i princip funnits från allra första början och har därför ett starkt autenticitetsvärde. De har därtill ett historiskt värde då de berättar om hur både Rosendal och andra gods försvarats mot fiender i forna, mer fientliga tider. Slottets placering var starkt beroende av tillgång till vatten. De stora ekarna söder om vallgraven kan vara de samma som planterades redan på 1600-talet och är trädgårdshistoriskt mycket värdefulla (se bild 58).

Bild 58: Vallgraven på den södra sidan med de gamla ekarna, som kan ha stått här sedan 1600-talet. (Foto: Sara Andersson 2007.)

Upplevelsevärden

Fotografier från 1970-talet visar att Rhododendrondalen har fyllt en funktion som festplats. Detta ger den ett viss anekdotvärde även om historierna som kan associeras till denna relativt nya plats förstås inte är så gamla.

De stora lugna vattenytorna i vallgraven kan upplevas som i det närmaste meditativa då de speglar himlen på ett förföriskt sätt samtidigt som de minner om en förfluten tid.

Hortikulturella & biologiska värden

De stora ekarna söder om vallgraven är värdefulla ur biologisk synvinkel då de erbjuder boplats åt allehanda djur och växter.

5. Bevarandestrategi och åtgärdsförslag

5.1 Att bevara, restaurera eller rekonstruera

För att kunna diskutera anläggningens framtid på ett klart och tydligt sätt är det viktigt att klargöra några begrepp gällande historiska trädgårdar. Definitionerna är våra egna men baserade på de definitioner som används i den aktuella diskussionen kring historiska trädgårdar.

Att **bevara** en trädgård innebär att man genom kontinuerlig och lämplig skötsel vidmakthåller trädgårdens karaktär med såväl dess växtmaterial som form och struktur. I detta arbete ingår fortlöpande föryngringar och reparationer för att behålla dess karaktär. För att underlätta bevarandet bör ett vårdprogram och en skötselplan utarbetas.

Att **restaurera** en trädgård innebär att återställa den till ett äldre dokumenterat utseende med utgångspunkt i det som finns kvar idag. Man arbetar med den befintliga substansen och vidtar åtgärder som har historiskt belägg.

Att **rekonstruera** en trädgård innebär att man återskapar en försvunnen eller starkt förändrad anläggning till ett dokumenterat äldre utseende. Graden av autenticitet kan dock variera, exempelvis i fråga om växtmaterialet, från användandet av platsens ursprungliga dokumenterade växtmaterial till användandet av moderna sorter.

När det gäller Rosendal anser vi att försiktiga åtgärder som bevarar anläggningens värdighet och skönhet är den strategi som bör förespråkas. Endast små punktvisa rekonstruktioner kan bli aktuella i nuläget. Däremot skulle vissa större delar av anläggningen kunna genomgå varsamma restaureringar som bygger på den historiska dokumentation som nu finns, om man anser att sådana restaureringar fyller en funktion och är ekonomiskt genomförbara. Eftersom det delvis är förfallet som ger anläggningen dess skönhet och gör den intressant så anser vi dock att det övergripande målet bör vara att bevara och försöka konservera detta stadium.

Frågan är hur man praktiskt går till väga för att göra detta, något måste trots allt göras för att man inte ska stå där en dag utan några växter överhuvudtaget. Gränsen mellan förfallen skönhet och att bara vara förfallen är hårfin, det gäller att agera innan förfallet fått gå för långt, samtidigt som ett förfall aldrig går att återskapa. Många träd är gamla och kommer inte att stå särskilt länge till. För att bevara en levande anläggning anser vi därför att en försiktig kontinuerlig återplantering är det bästa i de flesta av Rosendals områden. Trädgården har genomgått många förändringar genom tiderna vilka endast till viss del finns dokumenterade. Vi har inte funnit några växtlistor annat än från mitten av 1900-talet. Det är svårt att spekulera i vilket växtmaterial som kan ha funnits, men det måste antas att växtvalet vid Rosendal styrdes av de allmänna trädgårdsidealerna. Därför får man vid återplanteringen använda sig av de källor som finns om andra liknande anläggningar från samma tid.

5.2 Vilken tidsepok är den dominerande/viktigaste?

Rosendal har en lång historia och inget tidslager är bättre bevarat än något annat om man ser anläggningen som en helhet. Därför bör inte någon viss tidsperiod få företräde i den övergripande bevarandestrategin. Däremot finns det en uppdelning av anläggningen som vi tycker är intressant och värd att bygga vidare på i de mer konkreta åtgärdsförslagen. Anläggningen har nämligen två helt olika karaktärer beroende på om man närmar sig från norr eller från söder. Gränsen är flytande men

går strax norr om huvudbyggnaden. Söder om denna gräns är det 1600- och 1700-tal som dominerar. Här finns fortfarande vallgravarna kvar och man kommer till inkörsporten genom en lång och rak allé. Anläggningen är här strikt och symmetrisk och de raka linjerna dominerar. Även de stora gamla ekarna framför vallgraven bidrar till att ge en mer ålderdomlig känsla på denna sida.

Norr om gränsen känns det mer som 1800- och 1900-tal. Här ligger Norra trädgården som känns som en romantisk engelsk landskapspark med betande får i böljande terräng. Visserligen är detta en illusion, för det har aldrig anlagts någon landskapspark här, utan det är förenklingar och förfall som har skapat illusionen av romantisk park från 1800-talet. Illusionen är dock mycket övertygande och oerhört charmerande. Dessutom kan 1800-talets romantiska ideal passa väldigt bra in i vår tid när det varken finns tid, lust, ork eller resurser till att sköta en mer strikt ordnad anläggning.

Det gäller att skapa en anläggning som kan fungera idag och låta varje tid sätta sina spår. Kommande förändringar bör precis som redan gjorda bli ett naturligt steg i denna utveckling. Den strikta och tuktade anläggning som en gång fanns vid Rosendal är i dagsläget en omöjlighet att sköta för godsets ägare, både tidsmässigt och kostnadmässigt. Att bevara den romantiska stilen som finns här idag skulle därför kunna vara väldigt funktionellt. Lundens pastorala betesmark med mäktiga ekar och Parken som från början var anlagd efter romantiska ideal med slingrande gångar passar också in i den norra delens böljande linjer och romantiska stämning. Enkelt, men slående vackert.

5.3 Funktionen

Den framtida funktionen är svår att spekulera i, men är viktig att fundera kring eftersom den har betydelse för vilka insatser som kan vara relevanta att göra. Vilka områden kommer man överhuvudtaget att använda i framtiden? Idag verkar det nästan uteslutande vara Västra trädgården och Borggården som används. Intresse verkar dock finnas för utökade verksamheter vid Rosendal om de är inkomstbringande¹²².

Förslag på verksamheter kan vara:

- *Ett trädgårdscafé med tillhörande köksträdgård* skulle passa bra in i Västra trädgården. Kanske skulle denna del kunna hyras ut till någon entreprenör. Rosendal kan tyckas ligga otillgängligt till, men med läget mellan två större shoppingcentra och med närheten till både E6:an och E4:an kan man säkerligen med rätt marknadsföring locka många besökare till Rosendal.
- *Historiska och trädgårdshistoriska guidade turer* skulle kunna passa eftersom det finns spår från många olika trädgårdsstilar som under turerna skulle kunna presenteras på ett pedagogiskt och intressant sätt.
- *Konsserter och teateruppsättningar* på den öppna ytan i Norra trädgården.
- *Spökvandringar* skulle levandegöra de historier som finns nedskrivna om slottets spöken, och dra nytta av den mystik som vilar kring slottet.
- *Festlokal* i ladugården, där man kan hyra in sig för bröllop etc.
- *Marknader* skulle exempelvis vid jul kunna anordnas på Borggården och i någon av ladugårdsbyggnaderna.
- *Äppelfest* skulle kunna hållas på hösten om man bibehåller och återplanterar fruktträd.

Det finns alltså många möjligheter för en plats som denna. Samtidigt är det naturligtvis viktigt både att tillräckligt intresse finns och att verksamheterna anpassas så att de inte utgör ett hot mot de stora kulturhistoriska värdena som finns vid Rosendal och vi måste hela tiden arbeta med utgångspunkt i Florensdokumentet och vår Kulturminneslag.

5.4 Åtgärdsförslag

Utgångspunkten för bevarandestrategin är dagens ägarsituation, vilket gör att åtgärdsförslagen inte kan vara alltför skötselkrävande. Förslagen som anges nedan kan dock delas upp i vad som bör göras redan idag och vad som kan göras i framtiden om budget och intresse ökar.

Förslagen som vi framför är väldigt övergripande och i framtiden anser vi att det bör skrivas en åtgärds- och skötselplan som mer detaljerat beskriver hur åtgärderna ska utföras. I stort förespråkar vi försiktiga restaurerande åtgärder för att bevara anläggningen i stora drag. Endast punktvisa rekonstruktioner föreslås och bör i så fall föregås av en djupare historisk analys och eventuellt även arkeologiska grävningar. Det viktigaste är dock att bevara och vårda anläggningen samtidigt som nya ägare och nya idéer tillåts sätta sina avtryck utan att skada anläggningens ömtåliga själ.

5.4.1 Omgivande landskap inklusive alléerna

Alléerna har under de senaste åren förnyats och detta är något som bör fortgå. Det är både historiskt och biologiskt viktigt att man fortsätter att plantera träd av blandat slag. Det verkar fungera att plantera i luckor idag så varför inte fortsätta med det. Träd bör dock väljas som klarar konkurrensen om ljus från de befintliga träden. Hästkastanj och alm är drabbade av allvarliga sjukdomar och en återplantering av dessa kan därför inte rekommenderas mer än något enstaka träd. Däremot kan man gärna plantera lind, avenbok, ek, lönn och ask, men helst inte björk eftersom den troligen inte klarar konkurrensen från de redan uppvuxna träden.

Alléns stora variation både vad gäller art, avstånd och ålder gör att nyplanteringen bör ske successivt. Avståndet mellan träden bör vara ca 10 m, men det gör inget om det varierar lite som fallet är idag. Avståndet till vägen bör inte breddas eftersom lite av allékänslan då går förlorad. Träden i Norra alléns norra del bör återplanteras. Dessa måste vara vindtåliga och då kan oxel och al vara ett bra alternativ till de andra arterna. På sikt om budgeten och intresset för den södra allén ökar, kan man addera ytterligare två rader i delar av den så att den som i gamla dagar består av fyra rader. Om inte resurser finns till att återplantera hela på en gång, så bör man börja närmast slottet och fylla på efter hand.

Eventuellt skulle man på något sätt kunna återuppta axeln som en gång gick genom hela anläggningen och var ett karaktärsgivande element genom att strategiskt placera in enstaka träd i Norra trädgården. Axeln tillkom dock under en omändring på 1700-talet och är inte en del i den ursprungliga renässansanläggningen. Visserligen gjorde den mycket för anläggningen som helhet, men man kan ändå ställa sig frågan varför denna tidsperiod i detta fall ska vara viktigare än någon annan.

Betesdjuren är mycket viktiga för att bevara de öppna markerna och man bör fortsätta ha betesdjur i landskapet runt godset. Man bör även skydda skogsdungarna, träd- och buskridåerna och den slingrande bäcken. Viktigt är även att behålla kontrasten mellan det öppna omgivande landskapet och den lummiga gårdsmiljön. En åtgärd på längre sikt kan vara att höja vattennivån och skapa nya våtmarker där det tidigare fanns sådana.

5.4.2 Lunden

Lunden bör även i fortsättningen betas och punktvisa röjningsinsatser bör göras där sly tenderar att ta över. En föryngring av ekar måste ske, då alla ekar är ungefär lika gamla, så att nya ekar kan ta över när dom gamla faller. Vid etableringen ska dessa stänglas in för att skyddas. I övrigt är Lunden vacker som den är och inga större åtgärder behöver här vidtas.

5.4.3 Parken

Här föreslår vi att man röjer bort sly och låter några nya bokar växa upp för att så småningom ersätta de gamla och låta bokarna bilda en pelarsalslik skog med inslag av andra arter. Nya bokar bör planteras för att växa upp i bokcirkeln och man bör undvika att fälla bokar med inristningar på stammarna.

Idag är det svårt att ta sig mellan Norra trädgården och Parken p.g.a. ett fårstängsel. Sambandet mellan dessa delar bör markeras med en grind och en gång öppnas upp. Den trasiga grinden bör lagas för att skapa en inbjudande entré till Parken. Eftersom grinden är mycket vacker och speciell är det viktigt att formen och färgen bibehålls. Om intresse och pengar finns i framtiden kan de slingrande gångarna från den romantiska 1800-tals parken återskapas.

5.4.4 Norra trädgården

En rekonstruktion av trädgårdens forna kvartersindelning är inte aktuell i dagsläget med den bristfälliga kunskap vi har. Det är dock möjligt i framtiden, om man hittar mer information och kanske genomför arkeologiska grävningar, att göra en typ av rekonstruktion.

Bersån vid Billehuset är ett viktigt inslag i denna del av trädgården. Att göra en successiv återplantering här kommer troligen att bli svårt då träden står mycket tätt. Dessutom skulle detta förstöra helhetsintrycket av en jämnstor och jämn gammal plantering. Detta uttryck är viktigt när det gäller denna lövgång. När så pass många av de nuvarande träden dött att man inte längre får känslan av en lövgång bör man därför fälla de övriga och plantera nya träd. För att bevara det autentiska växtmaterialet skulle man kunna skydda stubbarna från de betande fåren och låta stubbskott växa upp från var och en av dem. Man skulle även kunna spara ett så kallat dokumentträd som minne av den äldre bersån. Det mest önskvärda är att de nya träden tuktas som ett valv, en lövgång. Nyanlagda lövgångar är mycket ovanliga och en sådan skulle bilda ett vackert och formstarkt trädgårdselement. Ett skötselalternativ som kräver mindre hantverkskunnande är att de hamlas på vanligt sätt så som man gör idag.

När det gäller lind- och avenboksallén i norr som förlorat många träd under senare års stormar skulle man kunna prova att stängsla in området och se om stubbskott skjuter upp. Här anser vi inte att symmetrin är lika viktig som i bersån och därför kan man återplantera efter hand. Detta arbete bör man påbörja snarast eftersom upplevelsen av att det är en allé är på väg att gå förlorad.

Vi föreslår även att man planterar nya fruktträd, men behåller den öppna ytan framför slottet samt siktlinjerna. Det är dock inte lätt att etablera träd i en betesmark och man måste skydda dem på ett snyggt sätt utan att parkens uttryck och känsla går förlorad. Den öppna ytan kan fylla en funktion vid arrangemang som exempelvis teaterföreställningar. Det kan vara en poäng i att noga överväga vilka fruktträd som planteras och man bör då helst välja gamla sorter som tidigare funnits på Rosendal. Dels hjälper man då till i bevarandet av dessa sorter, dels tror vi att anläggningen kan få högre attraktionsvärde på detta sätt. Det finns ett ökande intresse hos allmänheten för gamla sorter, både när det gäller träd, buskar och perenner och det finns säkert en hel del människor som gärna skulle besöka en anläggning där man kan titta på exempelvis gamla sorters äppelträd och sedan köpa dess frukt.

De förvuxna avenbokarna längs med den västra kanten av trädgården bildar ett vackert valv över grusgången och bör få fortsätta att göra så. Visserligen skuggar de ut fruktträden som står alldeles intill så att dessa på sikt kommer att bli utkonkurrerade, men vi tycker att detta är acceptabelt. Vi vill föreslå att man tar bort tennisbanan och planterar nya fruktträd på dess plats. När de gamla träden blivit för risiga har de nu hunnit växa till sig och de gamla kan tas bort.

5.4.5 Gamla dammen

Låt området vara som det är och låt även i fortsättningen fåren gå här och beta. Bespruta inte ogräs med giftiga bekämpningsmedel utan slå istället av med trimmer vid behov eller låt dem växa där.

5.4.6 Västra trädgården

I dagsläget tycks gräsmattan i Västra trädgården vara det mest funktionella och lättskötta här. Om man i framtiden vill bygga upp ett trädgårdscafé på Rosendal skulle detta vara en utmärkt plats att rekonstruera några blomsterrabatter och anlägga ett köksland på. Om så är fallet skulle man kanske även ha intresse av att återskapa den klippta avenbokshäcken och plantera ett par nya fruktträd, helst av gamla sorter. En detaljerad plan för detta behöver i så fall upprättas.

Mitt i rhododendronbuskaget där det nu har gått bort en del plantor bör det planteras nya så att buskaget åter blir intakt. Välj arter och sorter som redan finns i buskaget för att säkerställa deras trivsel och så att de passar in.

I lindplanteringen skulle man kunna röja och utveckla ett bryn som bildar en avgränsning mot det omgivande landskapet som känns mer naturlig och vackrare än idag. Fortsätt att klippa runt lindplanteringen för att bibehålla upplevelsen av trädgårdens tidigare utbredning.

5.4.7 Borggården

Underhåll växterna och plantera nya fruktträd när de gamla går ut. Fruktträden är visserligen inte ursprungliga, men har en relativt lång historia på platsen och är dessutom väldigt vackra. Spaljera upp de nya på samma sätt som idag. Plantera eventuellt några fler för att ge mer liv åt fasaderna. En idé är att återplantera den murgröna som tidigare klätt in delar av fasaden.

Rensa endast bort gräs och stora ogräs i kullerstensbeläggningen och låt mossan vara för att skapa ett naturligt men snyggt intryck.

5.4.8 Parterren och området kring vallgraven

Idag finns det bara kvar vattenfyllda vallgravar på två och en halv sida av slottet och så bör det få fortsätta att vara. Att rekonstruera vallgraven på norra sidan av huset är inte tekniskt möjligt i dagsläget då det skulle leda till översvämningar i källaren till boninghusen på andra sidan Gamla dammen, då källaren är grävd efter det att dammen dikades ut. Man måste lyssna på platsen och inte tvinga på den något som är omöjligt idag bara för att det finns historiska belägg för att det en gång varit så. Däremot är det viktigt att de vallgravar som har kvar sin ursprungliga form och är fyllda med vatten fortsätter att se ut som de gör, för att man ska bevara den strikta känslan på södra sidan av slottet.

Dessutom bör man återplantera träd längs med vallgraven för att ersätta de som på senare tid tagits bort. Vid etableringen måste de skyddas mot påkörning med en cirkel av bark eller grus närmast stammen. Välj trädslag som redan finns i området och utgör lämpliga solitärträd, t.ex. ek, ask, al, lönn, bok och lind. Låt träden bilda en rak trädrad som följer yttersidan av den västra, södra och östra vallgraven. Plantera även träd längs med vägen som går förbi ekonomibyggnaderna öster om slottet för att skapa en sammanhållen allé och trädkrans kring slottsanläggningen och ett vackert trädkantat väggrum.

Som en åtgärd i framtiden behöver bron över bäcken och dess tillhörande trappor restaureras eller rekonstrueras. Om så är fallet kan det vara en idé att flytta bron till mitten av slottet för att ytterligare förstärka anläggningens mittaxel om man ej vill stå fast vid H. S. Christensens gestaltning med bron placerad något väster om slottets mitt. Även blodbokarna skulle med fördel kunna återplanteras. Detta skulle förstärka symmetrin i anläggningen.

Avslutande reflektioner

De frågeställningar vi arbetat med har gett ett varierande resultat och de går alla att vidareutveckla ytterligare i mån av tid, kunskap och intresse. Informationen vi funnit rörande när trädgårdarna anlades och av vem har varit knapphändig. Vi har nästan inte heller några bestämda anläggningsårtal, utan mest bara sannolika tillkomstperioder. Till viss del har vi kunnat sätta in trädgårdarnas tillkomst i ett större sammanhang och utrett varför de anlagts och hur och varför de sedan förändrats. Det skulle dock behövas mer tid och kunskap för att till fullo klargöra detta. Informationen kring vad som planterades i trädgårdarna har varit mycket begränsad och återstår i stort sett att försöka utreda. Vi har jobbat en hel del med anläggningens framtida utveckling och användning, men självklart finns även här mer att bidra med i form av exempelvis mer detaljerade skötsel- och åtgärdsplaner.

Anläggningen Rosendal är intressant, eftersom man genom tiderna inte valt att sudda ut någon tidsperiod. Visserligen har anläggningen förändrats bitvis av sin tids stilideal, men i huvudsak har en ny tid med nya stilideal inneburit en addering till den redan befintliga trädgårdsanläggningen. Några av de största förändringarna är de som skett under 1900-talet då mycket tagits bort och rationaliserats.

Som vi nämnt ovan har det varit svårt att spåra vilket växtmaterial som använts i anläggningen, vilket beror på att växterna inte specificerades på Trädgårdskonton m.m. Trädgårdens kostnader angavs bara som klumpsummor. Det är svårt att spekulera i vilket växtmaterial som kan ha funnits, men man kan anta att Rosendals växter styrdes av de allmänna trädgårdsidealerna. Vid besök i dagens anläggning går det att se att en viss del av växtmaterialet är mycket gammalt, men det är svårt att avgöra hur gammalt.

För att behålla en anläggnings vitalitet, struktur och ursprungliga gestaltning måste växtmaterialet ständigt förnyas. Detta har inte gjorts i Rosendal utan dagens anläggning har i Norra trädgården förvandlats till en slags landskapspark. Detta var troligtvis inte ett medvetet val, utan ett resultat av den förenkling av skötseln som skett. Att inte förvaltaren förnyat det åldrande växtmaterialet har bidragit till att 1600-talets och 1700-talets stränga former successivt mjukats upp till det idag landskapliga uttrycket. Betesdjuren som är en följd av skötselförenklingen bidrar också till intrycket av romantisk landskapspark. Förfallet i anläggningen har resulterat i en romantisk mystik som är unik i sitt slag. Det svåra ligger kanske i att frysa denna idyll.

När man funderar kring Rosendals framtid gäller det att tänka på att de eventuella åtgärder som genomförs ska fylla en funktion i dagens samhälle samt vara möjliga att långsiktigt förvalta. Det har under arbetets gång framkommit att det kan finnas intresse för att bedriva någon typ av verksamhet vid Rosendal, utöver det jordbruk som finns idag. På detta sätt skulle man kunna få en extrainkomst som kan främja en god och långsiktig förvaltning av anläggningen. Förslagen på besöksverksamheter som kan bedrivas vid ett vackert slott som detta är många, och för att kunna skapa och upprätthålla ett populärt besöksmål anser vi att punktvisa rekonstruktioner kan bli aktuella i mindre delar av anläggningen medan ett varsamt bevarande med restaurerande insatser bör tillämpas på anläggningen i stort.

Rosendal byggnadsminnesförklarades år 2005, och slottet med omgivningarna anses utgöra riksintresse för kulturmiljövården. Därför är det mycket viktigt att de vårdinsatser som genomförs och de verksamheter som eventuellt i framtiden bedrivs i slottets närhet är förenliga med Florensdokumentet och vår kulturminneslag. Viktigt är att anläggningen inte utsätts för ett orimligt slitage utan att Rosendals skönhet och stora kulturhistoriska värde bibehålls och kan vara till glädje för så många som möjligt utan att trädgården störs i sin törnrosasömn.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Muntliga källor

- Arvidsson, Elisabeth, Skogsstyrelsen, Höör, telefonintervju maj 2007.
- Bennet, Gerard, boende Rosendal, intervju april-maj 2007.
- Bennet, Rutger, son till Gerard Bennet och boende i Stockholm, telefonintervju maj 2007.
- Bennet, Tomas, son till Gerard Bennet och boende på Rosendal, Rosendal, intervju april-maj 2007.
- Lilliehöök, Margareta, dotter till Gerard och boende i Stockholm, telefonintervju, maj 2007.
- Lundquist, Kjell, kursansvarig, muntligen, 2007.

Arkiv

Landsarkivet i Lund (LLA)

Rosendals godsarkiv

- A2:3, Gæld och skuld i Bouppteckningen efter Friherre Wilhelm Bennet.
- B6:1, Räkenskaper av skilda slag 1668-1681.
- B6:2, Karta och spannemåls special maj 1862.
- B6:2, Sammandrag av kapitalkontot m.fl. ekonomiska tablåer 1858-1876.
- H1:1, Handlingar och korrespondens rörande Hans Steen Christiansen och dennes omgestaltning av delar av Rosendals park, 1962-1976.
- H1:1, Handlingar av skiftande slag 1781-2002.
- J1:1, Diverse ekonomiska handlingar tillhörande Adolf Bennet 1850-1860.
- Kart nr. A18500-A18519, B02803.
- Barnekows skissbok, Fotokopia av blyertsskiss över Rosendals slottsträdgård, Foto: Kathleen Mühlen, konservator på LLA, [finns i original på Skabersjö slott och ägare är Skabersjö Gods AB].

Vasatorps godsarkiv

- F8:1, Odaterade anteckningar om Rosendal, Vasatorp, av Otto Bennet.
- F8:1, Utkast till föredrag och artiklar om jordbruk, hästavel, fåravel etc. 1915-1916 (Carl Bennet).

Skabersjö slotts arkiv

- Barnekows skissbok, 1768.

Lantmäteriet i Malmö

- Akt 12-kro18, Klerck, Hans Christoph, 1766-68, Rosendal Sätessgård Bälägen uti Hertigdömet Skåne Malmöhus Län Luggudde Härad och Kropp Sochn affattad dels år 1766 dels år 1768 af Commisijons Landtmätaren Hans Christoph Klerck.
- Akt 12-kro-29, Falkman A. R., 1862, Handlingar rörande Rågångsuppgående och äodelning inom Rosendahls Säteri..., Upprättad åren 1851-1852.
- Ekonomiska kartan, 1971.

- Rikets allmänna kartverk ekonomiska afd. Stockholm 1911, bekostad av hushållssällskapet. [Häradkarta]
- Akt 12-kro-221 [Nyare handlingar rörande Rosendal].

Länsstyrelsen i Skåne län

- Beslut 2005-02-28, Byggnadsminnesförklaring av Rosendals slott, Rosendal 2:1, Kropps socken, Helsingborgs kommun
- Underlag till beslut om byggnadsminnesförklaring, 2004-04-20, Stadsantikvariska avdelningen, Kultur Malmö,

Rosendals gårdsarkiv

- Flygfoto, 1939, Upprättad av rikets allmänna kartverk 1941, flygfotograferingen verkställd 1939.
- Charta Öfwer Rosendal Sätessgård Beläget uti Hertigdömmet Skåne Malmöhus Län Luggude Härad Kropp Sochn Affattad dels år 1766 dels 1768 af Commissions Landtmätaren Hans Christoph Klerck.
- Charta Öfwer Rosendals Sätessgård Beläget uti Hertigdömmet Skåne Malmöhus Län Luggude Härad och Kropp Sochn författad år 1776 af Hans Christoph Klerck.
- Charta öfwer Rosendals Gods Bäläget uti Malmö Hus Län och Luggude Härad, sammandragen år 1782, Samt författad af Hans Christoph Klerck.
- Charta Öfwer Åker Jorden i Dam, Mölle, Ny Norre, Frue och Kjellstorps Wångar Hörande Till Säteriet Rosendal Hwilket Är Beläget Uti Malmöhus Län Luggude Härad Samt Kropp Sochn geometri... Refwade och Delte Åren 1792 ... 1793 af Carl Lagerström Commissions Landtmätare.

Rosendals slott

- Lavering av slottet sett från nordväst av hovmålare Bennet, Carl Stefan, 1829.
- Flygfoto, datum okänt, [troligen kring 1920].
- Familjealbum på Rosendals slott 1930-tal till 1983.

Skogsstyrelsen i Höör

- Karta över område med naturvårdsavtal, baserad på flygfoto från lantmäteriet, 2001.
- Karta över område med nyckelbiotoper, baserad på flygfoto från lantmäteriet, 2001.

Examensarbeten

- Carlborg, Annika, 2004, *Vårdprogram för Österby bruks köksträdgård*, Examensarbete 20 poäng i Landskapsplanering vid SLU, Institutionen för Landskapsplanering, Ultuna.
- Orwar, Susanne, 1993, *Rosendal - en byggnadshistorisk undersökning*, C-uppsats vid Konstvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Digitala databaser och internetbaserat material

- HÅLLA HUS-arena för byggnadsvård, hushållning och samhällsplanering, Anders Glassel, Pernilla Lindström, <http://www.hallahus.se/stilhistoria/garden.htm>. 2007-04-22.
- www.hitta.se 2007-05-15, [kartmaterial].
- www.m.lst.se.

Tryckta källor och litteratur

- Blomberg, Per, 2003, Artvis beskrivning, ur *Skånska jätteträd -deras förekomst, betydelse och historia*, Lund
- Borg och Kuhlefeldt-Ekelund, plan uppmätt 1920, ur: Ahlberg, m.fl, 1931, *Svenska trädgårdskonsten sådan de till våra dagar bevarats i anläggningar vid slott och herrgårdar*, Stockholm.
- Burman, Gerard von, Fischer, Abraham, *Prospecter af åtskillige märkvärdige byggnader, säterier och herregårdar uti Skåne[...]*, 1756, Stockholm.
- Dahl och Anjou, ur: Ahlberg, Alm, Lundberg, Rosenberg, Wadsjö, 1931, *Svenska trädgårdskonsten sådan de till våra dagar bevarats i anläggningar vid slott och herrgårdar*, Stockholm.
- Dunér, Sten och Katarina, 2004, *Den Gyllene Trädgården*, Stockholm.
- Falk, Alma, ur: Idun 1926:41, *Lycka, ära, dygd och Bennetar. En Solskensdag på Rosendal*, Stockholm.
- Flinck, Maria, 1996, *Tusen år i trädgården. Från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar*, Stockholm.
- *Florensdokumentet*, [i översättning av Johansson, Bengt O H, taget ur Bonnier, Ann Catherine & Lundquist, Kjell, 1996, *Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta*, Stockholm]
- Fältmättningsbrigaden, 1986, *Skånska rekogniseringskartan 1812-20*.
- Gillberg, J. Lorents, 1765, *Historisk, och geografisk beskrifning öfwer Malmö Hus Lähn uti hertigdömmet Skåne*, Lund.
- Hahr, August, 1909, ur: Roosval A, *Svenska slott och herrsäten vid 1900-talets början-Skåne*, Stockholm.
- Jonstojj, Tove, 2000, kap IV i: *Svensk trädgårdskonst under 400 år*, Stockholm.
- Jordbruksverket, 1994, *Träd i odlingslandskapet*.
- Kjellberg Sven T., 1966, *Slott och herresäten i Sverige - Skåne I*, Malmö.
- Kystenstierna-Wenster, Elisabeth, 1931, *Ekon ur de skånska herrehusen*, Lund.
- *Nationalencyklopedin*, 1995, Barockträdgård, Trädgård, Höganäs.
- Nolin, Catharina, 1999, *Till stadsbornas nytta och förlustande*, Stockholm.
- Nyström Kronberg, Elisabeth, 1996, Parker och trädgårdar i svensk lagstiftning och i internationella överenskommelser, taget ur Bonnier, Ann Catherine & Lundquist, Kjell, 1996, *Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta*, Stockholm.
- Pålstam, Ylva, 1996, Några drag i den svenska landsvägsalléns historia, ur *Svenska landsvägsalléer*, Alnarp.
- Richardt, Fr och Ljunggren, G, 1853, *Skånska herregårdar*, Lund.
- Schwerin, H.H von, 1935, *Skånska herrgårdar under svensk tid*, Lund.
- Skansjö, Sten, 1997, *Skånes historia*, Lund.
- *Sveriges rikes lag*, 2003, KML 1988:950, 3 kap. 1§.
- Tidningen Halland, 1937, *Hallands trädgårdsförening 1872-1937 En minnesskrift*.
- Upmark, Gustaf, 1896, *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*, Stockholm.

Florensdokumentet

ÖVERSATT AV BENGT O H JOHANSSON

Detta dokument har utarbetats efter ett beslut i Florens av ICOMOS-IFLA:s internationella kommitté för historiska parker och trädgårdar den 21 maj 1981 och antogs av ICOMOS 15 december 1982 som ett tillägg till Venedigdokumentet (Carta di Venezia).

Definitioner och syften

Artikel 1. "En historisk park eller trädgård är en arkitektonisk och hortikulturell komposition av allmänt intresse med hänsyn till dess historiska eller konstnärliga värden". På grund härav är den att betrakta som ett *minnesmärke*.

Artikel 2. Den historiska parken eller trädgården är en arkitektonisk komposition uppbyggd av i första hand vegetation och därför levande och som sådan förgänglig och förnyelsebar. Dess utseende speglar årtidernas ständiga växlande, naturens växande och vissnande och konstnärens och trädgårdsmästarens önskan att upprätthålla den i oförändrat skick.

Artikel 3. I sin egenskap av minnesmärke måste den historiska trädgården och parken bevaras i enlighet med andan bakom Venedigdokumentet. Men eftersom vi här har att göra med ett levande minnesmärke måste dess bevarande följa särskilda regler vilka behandlas i detta dokument.

Artikel 4. I den historiska trädgårdens och parkens arkitektoniska komposition ingår:

- dess plan och topografi
- dess vegetation, inklusive arter, proportioner, färger höjder och mellanrummen mellan olika element
- dess byggda element och utsmyckning
- dess vatten, både det strömmande och det stillastående som speglar himlen.

Artikel 5. Som uttryck för det nära förhållandet mellan kultur och natur och som en njutningsfull plats för eftertanke och vila uppnår trädgården och parken den kosmiska betydelsen av en idealiserad bild av världen, ett "paradis" i ordets verkliga betydelse. Samtidigt är de också vittnesbörder om en kultur, en stil, en tidsålder och ofta om upphovsmannens skapande förmåga.

Artikel 6. Begreppen "historisk trädgård" och "historisk park" är tillämpligt på såväl små trädgårdar som på stora parker, antingen de är formella i sin utformning eller utgör "landskap".

Artikel 7. Antingen den historiska trädgården eller parken hör samman med en byggnad (i vilket fall den är oskiljbar från denna) eller inte kan den inte isoleras från sin omgivning om det så är stadsbygd eller landsbygd, om den är konstgjord eller naturlig.

Artikel 8. Ett historiskt landskapsrum är ett särskilt landskap som associeras med ett minnesvärt skeende, t ex en viktig historisk händelse, en välkänd myt, ett sägenomspunnet slag eller motivet för en berömd målning.

Artikel 9. Bevarandet av historiska parker och trädgårdar förutsätter att de identifieras och förtecknas på en lista över skyddsvärda kulturmiljöer. De måste bli föremål för olika sorters ingripanden, nämligen skötsel, konservering och restaurering. I vissa fall kan rekonstruktioner vara att rekommendera. Äktheten hos en historisk park eller trädgård hör lika mycket samman med utformningen och skalan hos dess olika delar som på dess dekorativa inslag och på valet av plantor som utnyttjas i anläggningens olika delar.

Underhåll, bevarande, restaurering, rekonstruktion

Artikel 10. Vid varje åtgärd av underhåll, konservering, restaurering eller rekonstruktion av en historisk park eller trädgård, eller en del av den, måste alla dess viktiga beståndsdelar behandlas samtidigt. Isoleras de olika åtgärderna från varandra skadas helheten.

Skötsel och konservering

Artikel 11. Kontinuerlig skötsel av historiska trädgårdar är av allra största betydelse. Eftersom den i huvudsak består av vegetation innebär ett bevarande av trädgården i oförändrat skick att de ingående elementen genast ersätts när så erfodras och att ett långsiktigt program för periodisk förnyelse upprättas (röjning och nyplantering av mogna exemplar).

Artikel 12. De träd, buskar, plantor och blommor som skall återkommande ersättas måste väljas utifrån etablerad och erkänd praxis i ifrågavarande botaniska region och kulturmiljö med målet att identifiera de arter som ursprungligen tillhört parken eller trädgården och att bevara dem.

Artikel 13. De fasta eller flyttbara arkitektoniska, skulpturala eller dekorativa element som utgör integrerade delar av den historiska parken eller trädgården får endast tas bort eller flyttas om detta är avgörande för deras konservering eller restaurering. Ersättandet eller restaurandet av sådana hotade inslag i parken måste ske i enlighet med Venedigdokumentet och tidpunkten för varje utbyte måste anges.

Artikel 14. Den historiska parken eller trädgården måste bevaras i en passande omgivning. Varje ändring av den fysiska miljön som kan riskera den ekologiska jämvikten måste förhindras. Detta krav är tillämpligt på infrastrukturens alla delar vare sig de finns inom eller utom anläggningen (dränering, avloppsledningar, bilparkering, stängsel, omhändertagande av trädgårdsavfall, servicearrangemang för besökare etc.).

Restaurering och rekonstruktion

Artikel 15. Ingen restaurering och framför allt ingen rekonstruktion av en historisk park eller trädgård får göras utan föregående noggranna studier som kan garantera att arbetena är korrekta ur vetenskaplig synpunkt. Sådana studier kan innebära allt från arkeologisk utgrävning till sammanställandet av dokument om anläggningen i fråga och om liknande anläggningar. Innan arbetena själva påbörjas måste en plan för dem utarbetas som grundas på ovannämnda studier. Denna plan måste underställas en expertgrupps gemensamma prövning och godkännande.

Artikel 16. Restaureringsarbetet måste respektera de olika utvecklingsstadier som den berörda anläggningen genomgått. I princip skall inte någon period ges företräde framför andra, utom undantagsvis då en skada eller förstörelse på någon del av anläggningen är så grav att man beslutar sig för att rekonstruera den på grundval av bevarande spår eller ovedersäglig dokumentarisk bevisning. Sådana rekonstruktionsarbeten kan komma i fråga särskilt beträffande de delar av anläggningen som befinner sig närmast den byggnad den innesluter om det partiets roll i kompositionen därmed tydliggörs.

Artikel 17. Om en park eller trädgård har försvunnit fullständigt, eller om det bara finns hypotetiska antaganden om dess olika stadier kan en rekonstruktion inte betraktas som en historisk park eller trädgård.

Användning

Artikel 18. Fast den historiska parken och trädgården har tillkommit för att betraktas och vara i, måste tillgängligheten till den avpassas efter anläggningens storlek och sårbarhet så att anläggningens fysiska uppbyggnad och kulturella budskap kan bevaras.

Artikel 19. På grund av sina egenskaper och sitt syfte är en historisk park eller trädgård en fridfull plats ägnad att främja mänskliga kontakter, tystnad och medvetandet om naturens närvaro. Denna uppfattning om anläggningens vardagliga användning måste kontrastera mot dess roll under de sällsynta tillfällena då den utgör platsen för en festlighet. Det är därför viktigt att villkoren för en sådan tillfällig användning av anläggningen klart definieras så att varje fest i sig själv kan tjäna till att förstärka anläggningens visuella effekter i stället för att förringa eller förstöra dem.

Artikel 20. Medan historiska parker och trädgårdar vardagligen kan vara lämpade för lugna spel och lekar bör man avskilt men ändå nära förlägga idrottsplatser för mer aktiva sporter så att allmänhetens behov härav kan tillfredsställas utan att bevarandet av den historiska parken, trädgården eller landskapet sätts i fara.

Artikel 21. Arbetet med underhåll och bevarande är säsongsberoende och kortvariga insatser som syftar till att upprätthålla anläggningens autenticitet måste alltid prioriteras framför allmänhetens bekvämlighet. Alla besöksarrangemang i historiska parker och trädgårdar måste underkastas sådana regler som syftar till att bevara platsens själ.

Artikel 22. Om en park eller trädgård är muromgärdad bör dess murar inte avlägsnas utan föregående undersökning av alla de möjliga konsekvenser som kan leda till att anläggningens atmosfär ändras eller dess bevarande påverkas.

Juridiskt och administrativt skydd

Artikel 23. Det är de ansvariga myndigheternas sak att, efter kvalificerade experters råd, genomföra lämpliga legala och administrativa åtgärder för att identifiera, förteckna och skydda historiska parker och trädgårdar. Bevarandet av dessa måste behandlas inom ramen för den fysiska planeringen och kravet härpå måste tas upp i såväl regionala som lokala planeringsdokument. Det är också de ansvariga myndigheternas sak att genomföra, enligt kvalificerade experters roll, sådana finansiella åtgärder som underlättar underhållet, bevarandet och restaurerandet och om nödvändigt rekonstruktionen av historiska parker eller trädgårdar.

Artikel 24. Den historiska parken och trädgården är en del av kulturarvet vars överlevnad av naturliga skäl är beroende av intensiv och kontinuerlig skötsel av erfarna specialister. Lämpliga åtgärder måste därför vidtagas för att utbilda sådana personer, antingen de är historiker, arkitekter, landskapsarkitekter, trädgårdsmästare eller botaniker.

Det är också angeläget att tillse att en regelbunden produktion äger rum av de olika växter som behövs för underhåll och restaurering av historiska parker och trädgårdar.

Artikel 25. Intresset för historiska parker och trädgårdar bör stimuleras genom all tänkbar aktivitet som kan framhålla deras verkliga värde som del av kulturarvet och som kan göra dem mer kända och uppskattade: främja forskning, internationellt utbyte och informationsspridning, publicering och popularisering, uppmuntra ökad men kontrollerad publik tillgänglighet, påverka massmedia till ökad medvetenhet om naturen och kulturarvet. De främsta historiska parkerna och trädgårdarna skall föreslås till upptagande på World Heritage List.

Växtlista.

Bilaga 2: Växtlista

sp. är en förkortning för species=art och betyder att vi inte kunnat fastställa den exakta arten utan enbart angett släktnamnet. När det gäller *Tilia sp.* så är det i de flesta fall med största sannolikhet *Tilia cordata*, men då vi inte är helt säkra väljer vi att inte skriva ut sortnamnet.

Åldersbedömningen har vi delat in i tre kategorier nämligen;

Ung= Träd som ännu inte utvecklat ett för arten typisk habitus. Dessa träd kan vara allt från nyplanterade till upp mot 20 år.

Medel= Trädet är ”moget” men inte fullt utvecklat.

Gammal= Trädet är fullt utvecklat, och har kanske till och med börjat åldras.

Nedan följer växtlistan som är kopplad till inventeringskartorna på sidan 45 och 47. Växterna anges med ett nummer för varje individ eller grupp av individer. Här anges även art och eventuellt sortnamn på svenska och latin, ungefärlig höjd och krondiameter/bredd, ålderskategori, kondition samt övriga uppgifter av intresse.

Nr.	Svenskt namn	Vetenskapligt namn	Höjd (m)	Krondiameter (m)	Ålder	Kondition	Övrigt
1.	lind	<i>Tilia sp.</i>	7-8	5	gammal	god	4 st. Beskurna på 3-4 m höjd
2.	ek, al, fläder, hagtorn, vresros, hallon, kirskål, pestskräp m.m.	<i>Quercus robur, Alnus glutinosa, Sambucus nigra, Crataegus monogyna, Rosa rugosa, Rubus idaeus, Aegopodium podagraria, Petasites hybridus</i>	0,1- 20		ung - gammal	god	Ett område runt bäcken med blandad vegetation i olika åldrar.
3.	lind, hassel	<i>Tilia sp., Corylus avellana</i>	2,3	1,3	gammal	god	Klippt häck. Framförallt lind.
4.	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	2,3	1	gammal	god	Klippt häck.
5.	lind, rundhagtorn, skogsek	<i>Tilia sp., Crataegus laevigata, Quercus robur</i>	1	1	ung - gammal	god	Innan bäcken ca 5 m klippt lind. Resten blandat material med stora luckor.
6.	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	1	1	gammal	god	Klippt häck.
7.	stenros/nypon-ros	<i>Rosa canina/dumalis</i>	2	5	medel	god	
8.	ginkgo	<i>Ginkgo biloba</i>	9	3	ung - medel	god	Skyddas med stängsel.
9.	ginkgo	<i>Ginkgo biloba</i>	7	2	ung - medel	god	Skyddas med stängsel.
10.	äpple	<i>Malus domestica</i>	4	6	gammal	god	beskuret
11.	körsbär	<i>Prunus sp.</i>	13	6-10	gammal	god	4 st.
12.	syren	<i>Syringa vulgaris</i>	1,5	2	medel - gammal	mycket skrub- och gnagskador	Består endast av en liten krokig gren.
13.	äpple	<i>Malus domestica</i>	3	4	gammal	god	Skuggas och kläms ut av avenboksallén.
14.	äpple	<i>Malus domestica</i>	3	4	gammal	god	Se nr.13
15.	päron	<i>Pyrus communis</i>	9	5	gammal	god	Se nr. 13
16.	äpple	<i>Malus domestica</i>	9	7	gammal	god	Se nr. 13
17.	plommon	<i>Prunus domestica</i>	4	4	gammal	god	Se nr.13
18.	äpple	<i>Malus domestica</i>	6	7	gammal	god	Se nr. 13
19.	plommon	<i>Prunus domestica</i>	5	4	gammal	god	Se nr. 13
20.	äpple	<i>Malus domestica</i>	3	5	gammal	god	Se nr. 13
21.	äpple	<i>Malus domestica</i>	3	4	gammal	god	Se nr. 13
22.	äpple	<i>Malus domestica</i>	4	7	gammal	god	Se nr. 13
23.	hästkastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	12	10	medel - gammal	god	

24.	hästkastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	12	9	medel - gammal	god	
25.	äpple	<i>Malus domestica</i>	4	4	gammal	halva trädet avbrutet	beskuret
26.	äpple	<i>Malus domestica</i>	4	5	gammal	god	beskuret
27.	äpple	<i>Malus domestica</i>	4,5	9	gammal	god	beskuret
28.	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	15	12	gammal	god	Trädrad. Spår av beskärning på knäppt 1,5 m höjd. Bildar idag ett valv över grusgången.
29.	ask, hästkastanj, skogslönn, skogsek, skogslind, krusbär , påskliljor	<i>Fraxinus excelsior, Aesculus hippocastanum, Acer platanoides, Quercus robur, Tilia cordata, Ribes uva- crispa, Narcissus pseudonarcissus</i>	0,1- 20		medel	god	Område med blandad vegetation. Träden är relativt jämn-gamla.
30.	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	15	5	gammal	god	Ihopklämd allé med 9-10 träd. Spår av beskärning på 3 m höjd. Bildar idag ett valv.
31.	lind	<i>Tilia sp.</i>	20	13	gammal	god	
32.	lind	<i>Tilia sp.</i>	20	13	gammal	god	
33.	bok	<i>Fagus sylvatica</i>	20	10	gammal	god	
34.	lind	<i>Tilia sp.</i>	18	8	gammal	god	
35.	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	18	7	gammal	något klen topp	
36.	lind	<i>Tilia sp.</i>	18	7	gammal	god	
37.	lind	<i>Tilia sp.</i>	19	8	gammal	god	
38.	lind	<i>Tilia sp.</i>	9	8	ung - medel	god	
39.	lind	<i>Tilia sp.</i>	9	6	ung - medel	god	
40.	lind	<i>Tilia sp.</i>	10	10	ung - medel	god	
41.	skogslönn	<i>Acer platanoides</i>	12	10	medel	god	
42.	lind	<i>Tilia sp.</i>	19	6	gammal	enstaka torra grenar	
43.	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	10	10	medel - gammal	god	
44.	skogslönn	<i>Acer platanoides</i>	14	7	medel	god	
45.	bok	<i>Fagus sylvatica</i>	17	12	medel - gammal	god	
46.	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	18	10	gammal	god	
47.	lind, avenbok	<i>Tilia sp., Carpinus betulus</i>	18	10-15	gammal	god	7 träd står tätt tillsammans i ordningen (från väster) lind, avenbok x 2, lind, avenbok x 3
48.	äpple	<i>Malus domestica</i>	4	7	gammal	god	beskuret
49.	äpple	<i>Malus domestica</i>	3	6	gammal	god	beskuret
50.	äpple	<i>Malus domestica</i>	4	8	gammal	mindre god	beskuret
51.	Sumpcypress	<i>Taxodium disticum</i>	16	8	medel - gammal	skrub/ gnagskada på bark, annars god.	
52.	Sumpcypress	<i>Taxodium disticum</i>	16	8	medel - gammal	skrub/ gnagskada på bark, annars god	
53.	äpple	<i>Malus domestica</i>	4	14	gammal	god	beskuret
54.	äpple	<i>Malus domestica</i>	3	5	gammal	god	beskuret
55.	hästkastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	12	8	medel - gammal	god	
56.	körbär	<i>Prunus sp.</i>	11	8	gammal	god	
57.	äpple	<i>Malus domestica</i>	4	4	gammal	god	beskuret

58.	körsbär	<i>Prunus sp.</i>	10	16	gammal	god	
59.	lind, avenbok	<i>Tilia sp., Carpinus betulus</i>	7	3-5	gammal	varierande kondition	Avenbok och lind står blandat. Spår av kontinuerlig beskärning på en höjd av ca 5 m.
60.	skogslönn	<i>Acer platanoides</i>	12	10	medel	god	
61.	stenros/ nyponros	<i>Rosa canina/dumalis</i>	3	2	medel	god	
62.	kastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	19	9	medel - gammal	god	
63.	lind	<i>Tilia sp.</i>	19	15	gammal	god	Allén ca 15 m.
64.	hästkastanj, alm	<i>Aesculus hippocastanum, Ulmus glabra</i>	4	3	ung	god	Sly vid bäcken.
65.	ask, ros	<i>Fraxinus excelsior, Rosa sp.</i>	6	5	ung	god	Sly vid bäcken.
66.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	26	7	gammal	mindre god	
67.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	26	10	gammal	god	
68.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	7	3	ung	stamskador	
69.	hästkastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	16	14	medel - gammal	god	
70.	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	16	14	medel - gammal	god	
71.	sälg	<i>Salix caprea</i>	7	8	medel - gammal	god	
72.	sockertoppsgran	<i>Picea glauca 'Conica'</i>	2,5	2	medel - gammal	god	6 st på rad.
73.	idegran	<i>Taxus baccata</i>	3,5	4	gammal	god	välklippt
74.	blodbok	<i>Fagus sylvatica var. atropurpurea</i>	3,5	3	ung	god	Flera stammar.
75.	rosenhagtorn	<i>Crataegus laevigata 'Paul's Scarlet'</i>	7	6	medel - gammal	god	Klättervildvin (Partenocissus quinquefolia) klättrar i trädet.
76.	äkta kaprifol	<i>Lonicera caprifolium</i>	1	1	-	god	
77.	rhododendron, lagerhägg	<i>Rhododendron spp., Prunus lauroceracus</i>	0,5-4	0,5-6	medel	god	
78.	olvon, ros, vinbär	<i>Viburnum ssp., Rosa sp., Ribes sp.</i>	0,5-4	-	ung - medel	god	
79.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	16	10	gammal	god	
80.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	16	10	gammal	mindre god, en del torra grenar	
81.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	18	10	medel - gammal	god	
82.	skogslönn	<i>Acer platanoides</i>	15	8	medel	god	
83.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	18	10	medel - gammal	god	
84.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	15	8	medel	god	
85.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	15	8	medel	god	
86.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	15	8	medel	god	
87.	skogslönn	<i>Acer platanoides</i>	13	11	medel	god	
88.	ek	<i>Quercus robur</i>	22	20	gammal	god	
89.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	19	15	medel	god	
90.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	22	12	medel	god	
91.	klibbal	<i>Alnus glutinosa</i>	19	14	medel	god	
92.	klibbal	<i>Alnus glutinosa</i>	14	8	ung - medel	god	
93.	klibbal	<i>Alnus glutinosa</i>	16	12	medel	god	2 st
94.	lind	<i>Tilia sp.</i>	12	6	ung - medel	god	
95.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	4	1	ung	stamskada	påkörningsskada

96.	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	6	3	ung	stamskada	påkörningsskada
97	hassel, hagtorn, syren, lind.	<i>Corylus avellana, Crataegus sp., Syringa vulgaris, Tilia sp.</i>	1,3	1,5	ung - medel	god	12 m häck.
98	ask, bok, ek, hästkastanj, lind, avenbok, fläder, hägg, hallon	<i>Fraxinus excelsior, Fagus sylvatica, Quercus robur, Aesculus hippocastanum, Tilia sp., Carpinus betulus, Sambucus nigra, Prunus padus, Rubus ideaus</i>	2-25	-	ung - gammal	god	Gamla träd längs stenmuren. Rester av avenbokshäck.
99	ask, fläder, ek, hallon, trubbhagtorn och avenbok	<i>Fraxinus excelsior, Sambucus nigra, Quercus robur, Rubus ideaus, Crataegus monogyna, Carpinus betulus</i>	1-25	-	ung - gammal	god	Trädkrans av ask, gamla ekar, blandbuskage
100	lind och skogslönn	<i>Tilia sp., Acer platanoides</i>	10	-	ung	god	Lindplantering med inslag av lönn i raka rader.
101	rhododendron	<i>Rhododendron sp.</i>	4	20	gammal	skadad och gles i mitten	Mycket stor.
102	äpple	<i>Malus domestica</i>	4	5	gammal	god	beskuret
103	fågelbär	<i>Prunus avium</i>	7	5	medel	god	
104	äpple	<i>Malus domestica</i>	10	14	gammal	god	beskuret
105	körsbär	<i>Prunus sp.</i>	8	10	gammal	god	
106	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	4	4	medel	god	25m lång häck som ej klippts på länge.
107	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	10	7	medel	god	Buskage, 4st på rad. Förvuxen häck, tidigare beskuren på 1,6 m.
108	jättethuja	<i>Thuja plicata</i>	20	8	gammal	god	
109	oxel	<i>Sorbus intermedia</i>	2	1,5	medel	god	7 m från hus 23 m lång
110	bok	<i>Fagus sylvatica</i>	2	1	ung	god	häck
111	rhododendron	<i>Rhododendron sp.</i>	1	1,5	ung	god	Vita blommor.
112	rhododendron	<i>Rhododendron sp.</i>	1	1	ung	god	Vita blommor.
113	rhododendron	<i>Rhododendron sp.</i>	2	2	ung	god	
114	hägg, fågelbär, fläder, alm, vinbär, rabarber	<i>Prunus padus, Prunus avium, Sambucus nigra, Ulmus glabra, Ribes sp., Rheum rhabarbarum,</i>	0,5-5	-	ung - gammal	god	blandbuskage
115	ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	20	15	gammal	god	
116	kastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	20	15	gammal	stamskada	
117	humle	<i>Humulus lupulus</i>	2	4	-	god	
118	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	0,5	0,5	ung	god	Häck runt hundgården
119	clematis	<i>Clematis sp.</i>	2	1	-	god	
120	ceder	<i>Cedrus sp.</i>	2	1,5	ung - medel	god	Klippt häck.
121	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	1,5	2	medel	god	Klippt häck.
122	aronia	<i>Aronia melanocarpa var. elata</i>	1,5	1	ung - medel	god	Klippt häck.
123	plommon	<i>Prunus domestica</i>	4,5	4	medel	god	spaljerat
124	plommon	<i>Prunus domestica</i>	4	1,5	medel	god	spaljerat
125	ros	<i>Rosa 'Gloire de Dijon'</i>	5	4	gammal	god	klätterros
126	päron	<i>Pyrus communis</i>	3,5	6	medel	god	spaljerat
127	clematis	<i>Clematis sp.</i>	2	1	-	god	klätterros
128	äpple	<i>Malus domestica</i>	4	6	medel	god	spaljerat
129	äpple	<i>Malus domestica</i>	4	5	medel	god	spaljerat
130	ros	<i>Rosa sp.</i>	3	3	medel	god	

131	häggl, alm, hallon, vildtulpan.	<i>Prunus padus, Ulmus glabra, Rubus idaeus, Tulipa sylvestris</i>	0,1-1,5	-	ung	god	Slyvegetation utefter vallgraven.
132	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	0,5	1	ung	god	Klippt rund figur.
133	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	1	1,5	ung	god	Klippt fyrkantig figur.
134	avenbok	<i>Carpinus betulus</i>	1	1,5	ung	god	Klippt fyrkantig figur.
135	thuja	<i>Thuja sp.</i>	1	0,5	ung	god	
136	rosenkvitten	<i>Chaenomelis sp.</i>	2	2,5	medel	god	Formklippt runt.
137	äpple	<i>Malus domestica 'Lobo'</i>	1,5	0,5	ung	god	nyplanterat
138	måbär	<i>Ribes alpinum</i>	1,5	1,5	ung	god	Formklippt runt.
139	syren	<i>Syringa vulgaris</i>	2	1,5	ung	god	Vita bommor.
140	syren	<i>Syringa vulgaris</i>	2	1,5	ung	god	Vita blommor.
141	syren	<i>Syringa vulgaris</i>	2	1,5	ung	god	Lila blommor.
142	syren	<i>Syringa vulgaris</i>	2	1,5	ung	god	Lila blommor.
143	ek	<i>Quercus robur</i>	30	18	gammal	god	
144	aronia	<i>Aronia melanocarpa var. elata</i>	1,5	1	ung - medel	god	Klippt häck.
145	ek	<i>Quercus robur</i>	4	2	ung	god	
146	björnbär	<i>Rubus fruticosus</i>	1	-	-	god	Längs fasaden.
147	ek	<i>Quercus robur</i>	30	10	gammal	gles, döda grenar	
148	hästkastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	26	18	gammal	god	
149	hästkastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	26	14	gammal	god	
150	hästkastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	26	14	gammal	god	
151	hästkastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	26	12	gammal	god	
152	bok	<i>Fagus sylvatica</i>	26	18	gammal	god	
153	ek	<i>Quercus robur</i>	30	20	gammal	god	
154	kastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	20	11	gammal	god	
155	ek	<i>Quercus robur</i>	22	11	gammal	gles	
156	kastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	22	9	gammal	god	
157	sälg	<i>Salix caprea</i>	5	4	ung	god	
158	fågelbär	<i>Prunus avium</i>	6	6	medel	liten stamskada	
159	rönn	<i>Sorbus aucuparia</i>	3,5	2,5	ung	stor stamskada	
160	fågelbär	<i>Prunus avium</i>	6	5	medel	stor stamskada	
161	rönn	<i>Sorbus aucuparia</i>	4	2,5	medel	god	
162	trubbhagtorn	<i>Crataegus monogyna</i>	1,6	1,5	medel - gammal	god	Häck vid gamla bron.
163	rönn	<i>Sorbus aucuparia</i>	3,5	2	ung	gnagskador	
164	fågelbär	<i>Prunus avium</i>	5	4	medel	liten stamskada	
165	rönn	<i>Sorbus aucuparia</i>	4	1,5	ung	god	
166	fågelbär	<i>Prunus avium</i>	6	4	ung	liten stamskada	
167	sykomorlönn	<i>Acer pseudoplatanus</i>	7	5	ung	god	
168	sykomorlönn	<i>Acer pseudoplatanus</i>	9	8	medel	god	
169	sykomorlönn	<i>Acer pseudoplatanus</i>	6	4	ung	god	
170	sykomorlönn	<i>Acer pseudoplatanus</i>	7,5	5	ung	ytliga rötter	
171	sykomorlönn	<i>Acer pseudoplatanus</i>	10	7	medel	liten stamskada	
172	kastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	20	10	gammal	god	

Otryckta källor.

Arkiv.

Landsarkivet i Lund

Rosendals godsarkiv,

- A1-A3, B1-B6, D1, E1, G1, H1, J1-J2, L1.
- Huvudböcker, Trädgårdens konto debet 1922-1949.
- Kjell Barnekows och Adolf och Otto Bennets samling.

Vasatorps godsarkiv

- kartnr B00647, B00656, C02203, C02223.

Lantmäteriet i Malmö,

- Akt, 12-kro-29, 12-kro-128.

Skånes hembygds förbund

Digitala databaser och internetbaserat material.

- Eniro, sökning på, Rosendal, www.eniro.se 2007-04-25.
- Riksarkivet, sökning på, Rosendal, <http://www.nad.ra.se> 2007-04-30.
- Riksarkivet, sökning på Rosendal, www.svar.ra.se 2007-04-30.

Tryckta källor och litteratur.

- Ambrius, Jonny, 1995, *Skånes historia i årtal från 550-1720*, Malmö.
- Anderström, Bobby, 1998, *Skånska slott*, Milano.
- Andersson, Per, 1996, *Skånska borgar, slott och herrgårdar: Bibliografiska noteringar*, Malmö.
- Bergström, Lars, 1997, *Grundbok i värdeteori*, Stockholm.
- Brockdorff, Victor, Tägil Sven, 1985, *Gränsländ – En historisk resa i skånsk-danska gränstrakter*, Wiken.
- Brunius, Carl Georg, 1851, *Konstanteckningar under en resa år 1849 från Lund om Linköping och Strengnäs till Fahlun och åter om Uppsala, Stockholm och Vexjö*, Lund.
- Berlin, Karl, Hazelius, Robert, 1916, *Skånska gårdar och hus - Uppmätningar*, Lund.
- Brunius, Carl Georg, 1850, *Skånes konsthistoria för medeltiden*, Lund.
- Dahlbergh, Erik, 1698-1715, *Suecia antiqua et hodierna*, Stockholm.
- Göransson, Johan, 1900, *Ur Skånes saga och historia*, Lund.
- Hahr, August, 1930, *Nordiska borgar från medeltid och renässans*, Uppsala.
- Hahr, August (red.), 1922, *Skånska borgar*, Stockholm.
- Hahr, August, 1927, *Skandinaviska avdelningar från senare medeltid och nyare tidens början*, Uppsala.
- Hansén, Kay, 1948, *Fem skånska herrgårdssägner berättade på vers*, Kågeröd.
- Hofberg, Herman, 1882, *Svenska folksägner samlade samt försedda med historiska och etnografiska anmärkningar*, Stockholm.

- Johannesson, Gösta, 1984, *Skåne, Halland och Blekinge – Om skånelandskapets historia*, Stocholm.
- Jonsson, Bengt Inge, 1997, *Skånska slott och borgar*, Simrishamn.
- Knorring, Oscar von, 1874, *Genom Lappland, Skåne och Seeland: Reseskildringar*, Stockholm.
- Konsell, Aage (red), 1968, *Danske slott och herregårde, Slott och herregårde öst för Öresund*, Khru
- Linnerhielm, Jonas Carl, 1932, *Brev under resor i Sverige/valda samt med inledning försedda av Harald Schiller*, Stockholm.
- Linnerhielm, Jonas Carl, 1816, *Bref under senare resor i Sverige*, Stockholm.
- Lång, Helmer, 1994, *Skånska hus och herresäten*, Ungern.
- Mollerup, W, 1893, *Bille-Aettens Historie*, Köpenhamn.
- Mollet, André, 2006, *Lustgården*.
- Olsson, Lars, 1995, *Skånska statare och lantarbetare berättar*, Malmö.
- Olsson, Pär Axel, 1922, *Skånska herreborgar*, Lund.
- Paulli, Simon, 1648, *Flora danica*.
- Rasmussen, Hans, 1647, *Horticultura danica*, Köpenhamn.
- *Skånsk senmedeltid och renässans*, 1947: skriftserie/utgiven av Vetenskaps-societeten i Lund, Lund.
- Staël von Holstein, Joachim, 1933, *Herrgårdsliv i Skåne för hundra år sedan*, Malmö.
- *Sverige – Fosterländska bilder*, Originaluppsatser af svenska författare, 1878, Stockholm.
- Tersner, Ulrik, 1951, *Skånska udsikter*, Malmö.
- Teknisk tidskrift, *Arkitektur och dekorativ konst*, 1901, Stockholm.
- Torgny, Ove, 1999, *Linnés skånska resa berättad 250år senare*, Trelleborg.
- Torgny, Ove, 2006, *Med Linné genom Sverige*, Stockholm.
- Schwerin H. H. von, 1933, *Gustaf Fredrik Feldt och hans skånska herrgårdsbilder*, Tidskrift för konstvetenskap, Lund.
- Sydow, Waldemar von, Björkman, Sten, 1937, *Svenska gods och gårdar, Del V Skåne Västra delen*, Uddevalla.
- Wahlbom Carl, 1838, *Fosterländska bilder 1520-1632*, Stockholm.
- Wåhlin, Hans, 1931, *Scania antiqua*, Malmö.
- Åkermark, Bo och Eriksson Hasse, 1979, *Skånska slott och herresäten*, Stockholm.
- Åström, Lars-Erik, 1948, *Skånska slott och herrgårdar*, Stockholm.